

KÖZÉRZETI BARANGOLÓ

Műhely- és előadás-tanulmányok

MTT Könyvtár 11.

A Magyarságkutató Tudományos Társaság kiadványa

Felelős szerkesztő **Gábrity dr. Molnár Irén**, az MTT elnöke

MTT, Szabadka, Branislav Nušić utca 2/l.

KÖZÉRTZETI BARANGOLÓ

Műhely- és előadás-tanulmányok

Szerkesztette

Gábrity Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa

VIFÓ-s munkatárs

Diósi Viola

Tördelés és fedőlap

Csernik Előd

Korrektúra

Buzás Márta

Nyomda

VERZAL, Újvidék

KÖZÉRTETI BARANGOLÓ

Műhely- és előadás-tanulmányok

Szerkesztette
Gábrity Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa

MTT Könyvtár 11.

*A kutatások és a könyv megjelenésének támogatói:
az Arany János Közalapítvány,
a Magyar Tudományos Akadémia Elnöki Bizottsága,
az Illyés Közalapítvány,
a Vajdaság Tartományi Jogalkotási, Közigazgatási és
Nemzeti Kisebbségi Titkárság
és
a Szabadkai Önkormányzat.*

TARTALOM

Bevezető gondolatok	7
----------------------------------	----------

Közélet, gazdaság

Gábrity Molnár Irén: A választópolgárok véleménye a reformtörekvések üteméről	13
Szlávity Ágnes: A magyar fiatalok helyzete Vajdaság munkaerőpiacán	37
Havass Miklós: A magyar társadalom versenyképessége – helyzetértékelés	81
Gábrity Molnár Irén: Vajdasági egyházak, vallásgyakorlási nehézségek	91

Ép test és lélek

T. Mirnics Zsuzsanna: A vajdasági magyar fiatalok egészségvédő és egészségkárosító magatartása	109
Gyurcsik Klára: A vajdasági magyarság időszerű egészségkultúrája	139
Mikola István: Egészségesen élni jó	165

Nyelvünk és jogunk

Kontra Miklós: Mi a lingvicizmus, és mit lehet ellene tenni?	175
Letsch Endre: Hogyan valósítsuk meg nyelvi jogainkat?	203
Sadržaj	231
Contents	233

*tanítsd már
öröme
e népet is
URAM*

Szűgyi Zoltán: Magyar Fohász

Bevezető gondolatok

A délvidéki magyar kisebbségre is érvényes, hogy megmaradásuk nem lehet azonos a bezárkózással. A nemzeti kisebbségek csak akkor tudnak közösségként létezni, ugyanakkor integrálódni a tágabb értelemben vett társadalmi folyamatokba is és alkotni szülőföldjükön, ha részt vesznek egy kiegyensúlyozott, biztonságos közéletben. Ehhez el kell érni azt a pozitív diszkriminációt, amit egy demokratikus, Európa-orientált állam nyújthat a kisebbségeknek a politikai, vallási, nyelvhasználati és továbbtanulási jogokban. Hol is tartunk e téren Szerbiában? Milyenek a vajdasági magyar közösség etnikai önszerveződésének társadalmi esélyei egy gyorsan változó demográfiai, politikai és tranzíciós gazdasági helyzetben, sokszor egészségkárosító jelenségek közepette?

A könyvünkben közölt műhely- és előadás-tanulmányokat – tematikai különbözőségük ellenére – időszerűségük teszi egységes kötetté, valamint az a tény, hogy valamennyi tanulmány tematikailag közvetve vagy közvetlenül kapcsolódik azokhoz a kutatási területekhez, amelyeket a Magyarságkutató Tudományos Társaság kiemelten fontosnak tart. Anyagát azokból a magatartás-vizsgálatokból és előadásokból válogattuk, amelyek a szabadkai Magyarságkutató Tudományos Társaság – Vajdasági Kutatóállomás keretében születtek. Többségük egyéni műhelymunka, néhány pedig a Vajdasági Ifjúsági Fórum nyári szabadegyetemén elhangzott előadás. (Gyakorlat, hogy kutatásaink egy részét publikáljuk a VIFÓ rendezvényein is, ez az együttműködés mindkét fél számára fontos.)

*A **Közérzeti barangoló** vezérfonala – a cím is jelöli – a magyar kisebbség közérzetének egy szelete. Három tematikai egységre tagolódik. A **Közélet, gazdaság** fejezetünkben szereplő tanulmányok arra a közérzetet befolyásoló kérdésre keresték a választ, hogy az annyira várt demokratikus fordulattal és utána, azaz 2000 óta mi változott meg? Könnyebbé, biztonságosabbá, értelmesebbé vált-e az élet, jobbak-e a kilátások? S ha igen, mely területeken; ha nem, mit vár el a vajdasági magyar (s egyes kutatásokban a nem magyar is) polgár lakhelyén: Szabadkán, Csókán, Óbecsén, Zentán és másutt az őt képviselő párttól, politikustól, helyi vezetőktől? Mire panaszkodik leginkább, mitől fél, hol tapasztal lemaradást? A 2004. évi kutatás jelenünk gondjait tapintja ki, s megválaszolja a kérdést: mi teheti/tehetné távlatossá, tartalmassá az életet. Az elmúlt évek-évtizedek értelmiségi veszteségei miatt közösségünknek nagy szüksége van az értelmiség pótlására, s ebben fontos szerepe van a munkalehetőségnek: a szülőföldön megtartó erő. Egy 2005. évi projektum a továbbtanuló vajdasági magyar fiatalok – a jövődő magyar értelmiség – munkaerő-piaci meglátásait kutatta. A szerző nagy mintán elemzi a legfrissebb foglalkoztatási adatokat és a magyar fiatalok véleményét, elvárásait, munkába állásuk lehetőségeit, továbbtanulási szándékukat. Közérzet-befolyásoló tényező a vajdasági egyházak tevékenysége is, a hit, a vallásosság, a szabad vallásgyakorlás megtartó erő lehet még akkor is, ha az egyházakra hol kisebb, hol nagyobb nyomás nehezedik – az egyházi vagyonok rongálásától kezdve a sírgyalázásokon át egészen a fenyegető levelekig.*

*Az elmúlt években-évtizedben közösségünk a túlélésre összpontosított. S közben háttérbe szorultak az életnek olyan területei, amelyek elhanyagolása fizikailag is, szellemileg is veszélyeztetik a kisebbséget, elsősorban a fiatalokat. A kilátástalan, munka és távlat nélküli állapot táptalaja az egészségkárosító magatartásnak. De mi szegezhető ezzel szembe egészségvédő magatartásként? Könyvünk **Ép test és lélek** fejezete a délvidéki magyar fiatalok és felnőttek egészségkárosító és egészségvédő magatartását elemzi. A tanulmányok nagyszámú mintán mutatják ki az önpusztító viselkedést, a szerek és feszültségcsökkentők*

használatát, sportolási szokásokat, s feltérképezik a vajdasági magyarok egészségkultúráját.

A *Nyelvünk és jogunk* fejezetben az anyanyelvünkkel foglalkozó tanulmányok időszerűségét egyrészt az adja, hogy anyanyelvi jogaink érvényesítésében mintha elfáradtunk volna. Nap mint nap szem- és fültanúi vagyunk, hogy használatáért ott sem lépünk fel kellő határozottsággal, ahol jogaink ezt szavatolják. Másrészt nyelvtudósaink egy részének az az álláspontja, hogy a magyar nyelv eddig „helytelennek” tartott bizonyos formái, szavai nem feltétlenül üldözendők, s inkább változatnak kell tekintenünk, amely anyanyelvünk gazdagodását is szolgálhatja.

A kötet szerzői között vannak tekintélyes hazai és magyarországi kutatók, és egészen kezdők is. Az MTT nyitottsága köztudott, mint ahogy ismeretes az is, hogy a fiatal utánpótlásnak teret, lehetőséget ad. Ők – reméljük – az ígéretes szárnypróbálgatók.

Kötetünk nem kínál megoldásokat, de a következtetések sokszor maguktól adódnak. A délvidéki humán erőforrásba való befektetéseknek sürgősen el kell érniük a következő célokat: felkészült szakembereket kell képezni, akik jól ismerik – és merik használni – anyanyelvüket, az államnyelvet és legalább egy világnyelvet; egészségvédő magatartásuk és kultúrájuk is segíti őket abban, hogy versenyképessé váljanak a munkaerőpiacon, s a társadalmi reformtörekvésekhez tudjanak alkalmazkodni.

Szabadka, 2005 decembere

A szerkesztők

KÖZÉLET, GAZDASÁG

A választópolgárok véleménye a reformtörekvések üteméről

GÁBRITY MOLNÁR IRÉN¹

„Nemzetünknek mindig az volt az egyik legnagyobb hibája, hogy vagy nem bízott magában, vagy elbízta magát.”

Széchenyi István

Bevezető

Egy nagyméretű empirikus kutatás adatbázisának részleges elemzésére vállalkozom, mely a Magyarságkutató Tudományos Társaság és a Vajdasági Ifjúsági Fórum szervezésében készült. 2004 márciusában véleménykutatást folytattunk a nyolc vajdasági magyarlakta község felnőtt lakosságának körében a magyarok, a szerbek és a horvátok között. A felmérés témája: elégedettségi szint a reformtörekvések ütemével. A kutatáshoz 4125 kitöltött kérdőív adatai nyújtottak releváns statisztikai alapot. (Az ankét során csak Szabadka községben 1985 kérdőívalanyunk volt.) Az adatokból akár az egész mintára (a nyolc vajdasági magyarlakta község települései együtt), akár községenként vagy településenként kiértékelhetők a válaszok. Dolgozatom témája ezáltal csak az összesített eredmények bemutatása és elemzése. E publikációban felöleltük a magyar, szerb, horvát és más nemzetiségű választópolgárok válaszait is (adatbázisunkban azonban megvan a magyar, a szerb, illetve a horvát polgárok véleménye külön-külön is).

¹ A szerző a szabadkai Közgazdaság-tudományi Kar egyetemi tanára, a Magyarságkutató Tudományos Társaság elnöke.

1. táblázat

Lekérdezett minta szerkezete település és nyelv szerint

Helység – a lekérdezés nyelve	A kérdőívek száma	%
Szabadka – magyar	928	22,5
Zenta – magyar	297	7,2
Kanizsa – magyar	240	5,8
Ada – magyar	201	4,9
Topolya – magyar	200	4,8
Csóka – magyar	199	4,8
Óbecse – magyar	199	4,8
Kishegyes – magyar	197	4,8
Szabadka – szerb	734	17,8
Szabadka – horvát	323	7,8
Csóka – szerb	100	2,4
Kishegyes – szerb	100	2,4
Topolya – szerb	100	2,4
Ada – szerb	99	2,4
Óbecse – szerb	97	2,4
Zenta – szerb	73	1,8
Kanizsa – szerb	38	0,9
Összesen	4125	100,0

Néhány átfogó, jelentős kérdéssel arra kerestük a választ, hogy választópolgáraink a választási kampány idején mire voltak érzékenyek akár magánéletükben, akár a társadalmi problémákat illetően, vagy lakóhelyük keretében. A felnőtt lakosság vélhetőleg családi, munkahelyi és létfenntartási gondok között tervez, és figyeli a társadalmi esélyeket.

1. A polgárok aggodalmai...

Az összesített minta 2004-ben kifejezetten anyagi kérdésekre összpontosított.

Alább látható a vizsgáladásból, hogy a polgárokat milyen magánéleti gondok aggasztják leginkább. A sok válaszlehetőség közül kettő emelkedik ki.

2. táblázat

Magánéletében mi aggasztja Önt leginkább?

	Szám	%
A pénzhiány	2 287	55,4
A munkanélküliség	684	16,6
A lakásgondok	197	4,8
A gyerekek iskoláztatása	237	5,7
Egészségügyi problémák	351	8,5
Családalapítás	115	2,8
Egyéb	210	5,1
Összes kérdezett	4 081	98,9
Nincs válasz	44	1,1
Megkérdezettek száma	4125	100,0

A megkérdezettek több mint fele habozás nélkül a pénztelenségre panaszkodott, 16%-a pedig a munkanélküliségre.

A lakosok társadalommal kapcsolatos aggodalmait szintén materiális elemek határozzák meg, de azt is megkaptuk a választók megoszlásában, amit elvártunk egy vajdasági polgártól.

3. táblázat

A társadalommal kapcsolatban mi aggasztja Önt leginkább?

	Szám	%
A világtól való lemaradásunk	1 322	32,0
A gazdasági reformok lassúsága	1 237	30,0
Vajdaság autonómiájának elérése	915	22,2
A Nyugat állandó zsarolása	199	4,8
Szerbia jövője	190	4,6
Egyéb	130	3,2
Szerbia és Montenegró Államközösség jövője	108	2,6
Összes kérdezett	4 101	99,4
Nincs válasz	24	0,6
Válaszadók száma	4 125	100,0

Három problémakör aggasztja a vajdasági magyarlakta közösségek választópolgárait:

- lemaradás a világtól, Európától,
- a gazdasági reformokban való lemaradás,
- a vajdasági autonómia elvesztése.

Tehát viszonylag előrelátóan és széles társadalmi és gazdasági jellegű kérdésekben gondolkodnak.

Külön figyelmet érdemel, hogy a lakosság mely kérdésekben várt már korábban is változást, javulást.

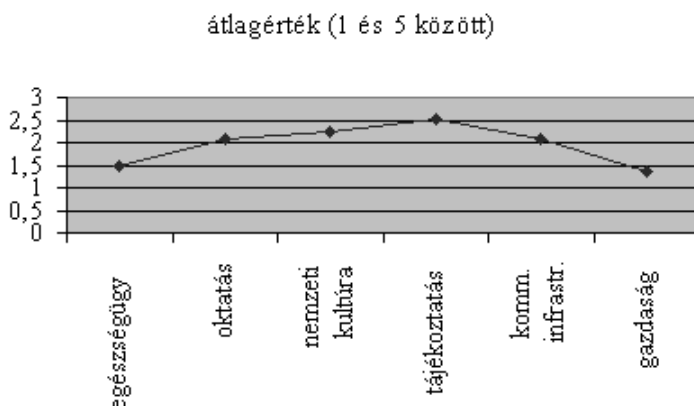
4. táblázat
Mennyire javult a helyzet az alábbi területeken? (%)

Összesített választott választók	Egyáltalán nem	Kicsit	Közepesen	Érezhetően (%)	Sokat (%)	Összesen	Átlagérték (1 és 5 között)	Választók részársánya (100% = 4125 fő)
Egészségügy (5)	64,5	23,6	9,6	1,8	0,5	100	1,50	99,2
Oktatás (3)	31,2	35,9	25,5	6,5	0,9	100	2,10	98,5
Nemzeti kultúra (2)	27,7	32,3	29,4	9	1,6	100	2,25	98,3
Tájékoztatás (1)	21,9	27,2	30,8	16,7	3,4	100	2,52	98,5
Komm. infrastr. (4)	36,5	30,9	23,4	7,7	1,5	100	2,07	98,4
Gazdaság (6)	71,7	20,3	6,6	1,1	0,3	100	1,38	98,8

Megjegyzés: Az összesített vajdasági adatok is megmutatnak sok mindent, de a települések és községekenkénti eredmények rendkívül hasznos módon jelezték az egyes önkormányzati vezetők iránti elvárásokat, hiszen éppen ezek azok a kérdések, amelyek a kistérségek lakosságát érintik!

1. ábra

Az 1-től 5-ig terjedő átlagértékek grafikonon

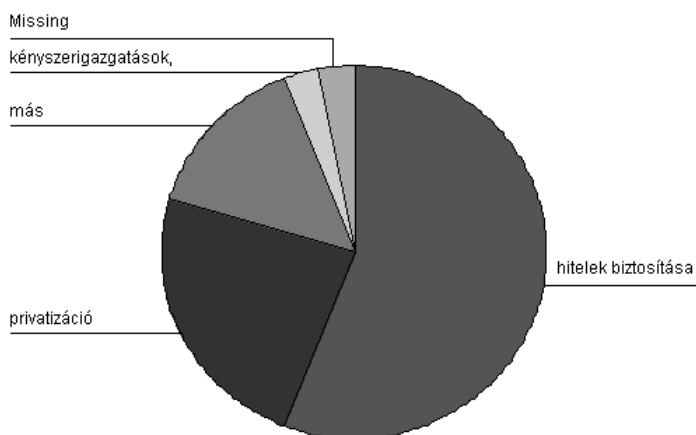
Megjegyzés:

- 1 – egyáltalán nem javult
- 2 – egy kicsit javult
- 3 – közepesen javult
- 4 – érezhetően javult
- 5 – nagyban javult

A magyarlakta közösségek lakossága elsősorban a tájékoztatás terén lát javulást (helyi rádiók, írott sajtó és főleg a televízió nézettsége alapján), és csak ezt minősítette átlagon felüli osztállyal. A nemzeti kultúra, az oktatás és a kommunális infrastruktúra átlagon aluli osztályzatot kapott. Az egészségügyben és gazdasági téren a választópolgár kifejezetten nem lát javulást. Ezért kérdeztünk tovább a gazdasági problémákra, de már a településen belül.

2. ábra

Mi segíthetne településének gazdasági helyzetén?

A válaszok alapján a megkérdezettek hitelekkel (55,8%) és privatizáció útján (24%) szeretnék munkához/keresethez jutni.

5. táblázat

Mit javítana meg vagy építene ki településén? (Két válaszlehetőség)

	Szám	%
Utak, közművek	2 219	28,6
A vízellátás, szennyvízelvezetés javítása	1 483	19,1
Családi lakások építése	1 038	13,4
A művelődési-oktatási intézmények felújítása, építése	945	12,2
Kommunikációs eszközök felújítása	837	10,8
A gázvezeték bevezetése/javítása	462	6,0
Kereskedelmi központok építése	240	3,1
Egyéb	238	3,1
Középületek fölújítása	162	2,1
Villamos árammal való ellátottság javítása	126	1,6
Összesen	7 750	100,0

Legtöbb válaszadó az utakat és közműveket építené/javítaná, majd az ivóvízellátás következik. Sajnos, a kommunális infrastruktúra lemaradását igen nehéz behozni Vajdaságban is. Mégis azt kell mondanunk, hogy a lakosok szívesen szavaznak arra a párt-ra, amelyik életszínvonaluk és életminőségük növelését ígéri. A szülőföldön maradás programban tehát elsősorban az életszínvonal javítását kell betervezni, majd munkahelyeket teremteni.

2. A polgárok elégedettségi szintje

Mennyire elégedettek a nemzetek közötti viszonyokkal a következő közegekben: szomszédságában, településén, a tartományban, a köztársaság területén (összesített adatok). Megjegyzés: a lekérdezés a 2004. március 17-e és 19-e közötti kosovói atrocitások előtt történt, és a vajdasági magyar- és horvátellenes falfirkálások és temetőrongálások előtt is.

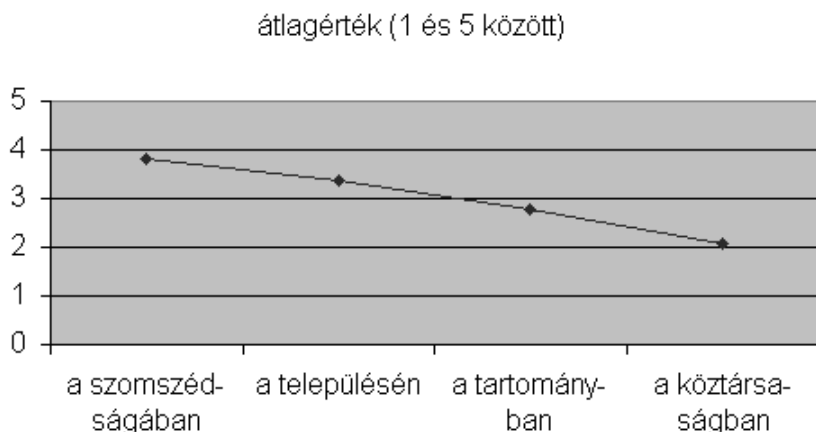
A megkérdezettek átlagon felül jól megvannak a szomszédsággal (3,82 osztályzat egy 1-től 5-ig terjedő skálán), a településen is jó a nemzetek egymás közti viszonya, viszont a tartomány területén már közepes alatti a megítélés, a köztársaságban pedig gyenge.

6. táblázat
Mennyire elégedett a nemzetek közötti viszonyokkal? (%)

Közegek (összesített adatok)	Egyáltalán nem	Kevésbé	Közepesen	Jobbára	Teljesen	Összes	Átlagérték (1–5)	Válaszadók részaránya (100%= 4125 fő)
Szomszéd- ságában	5,9	8,9	19,5	29,1	36,6	100	3,82	99,0
A települé- sén	7,0	14,2	30,3	31	17,5	100	3,38	98,9
A tarto- mányban	12,9	27,5	35,6	17,1	6,9	100	2,78	98,6
A köztár- saságban	38,9	29,2	20,1	8,0	3,8	100	2,09	98,4

3. ábra

Mennyire elégedett a nemzetek közötti viszonyokkal a következő közegekben?
(összesített adatok)

Az átlagszámítás módja: a kérdésre adott válaszok matematikai középértéke.

1 – egyáltalán nem vagyok elégedett

2 – kevéssé vagyok elégedett

3 – közepesen vagyok elégedett

4 – jobbra elégedett vagyok

5 – teljesen elégedett vagyok

Megjegyzés: a grafikonon látható, ahogy távolodunk a lakóhelytől Szerbia területe felé, úgy romlik a nemzetiségi viszonyokról alkotott vélemény.

Tanulságos a községeknek az állami szervek iránti kritikus álláspontja.

7. táblázat

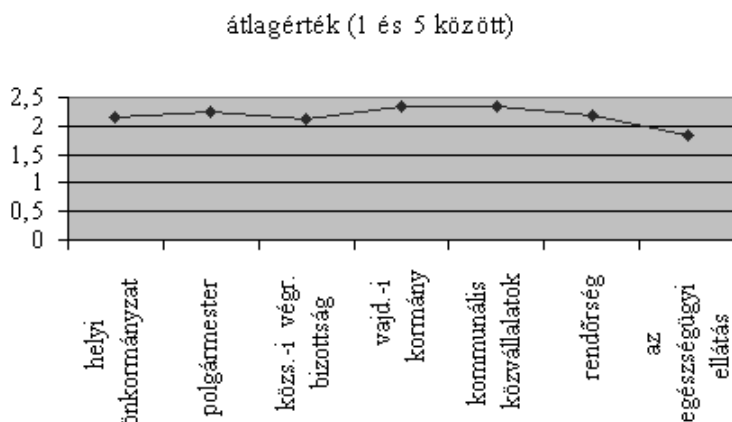
Mennyire elégedett a következő szervezetek/intézmények/vállalatok munkájával? (%)

Szervezet/intézmények/vállalatok	Egyáltalán nem	Kevésbé	Közepesen	Jobbára	Teljesen	Összesen	Átlagérték (1 és 5 között)	Válaszadók részaránya ('100%= 4125 fő)
Helyi önkormányzat (5)	35,4	28,4	25,3	8,8	2,1	100	2,14	98,5
Polgármester (3)	34,6	24,8	24,5	12,2	3,9	100	2,26	98,7
Községi végrehajtó bizottság (6)	34,6	30,2	26,6	7,1	1,5	100	2,11	97,3
Vajdasági kormány (2)	27,2	29,3	29,3	11,3	2,9	100	2,33	97,2
Kommunális közvállalatok (1)	31,6	24,6	25,3	14,6	3,9	100	2,35	98, 0
Rendőrség (4)	37,9	24,2	24,4	10,0	3,5	100	2,17	98,5
Egészségügyi ellátás (7)	49,8	26,9	16,0	5,7	1,6	100	1,82	98,9

Egyetlen állami intézmény sem kapott 2,5 átlagjegyen felüli osztályzatot! Az átlagértéket a kommunális vállalatok és a vajdasági kormány közelíti meg legjobban.

4. ábra

Mennyire elégedett az állami szervek/intézmények/vállalatok munkájával?

Megjegyzés: Az átlagszámítás módja: az adott kérdésre adott válaszok matematikai középértéke.

- 1 – egyáltalán nem vagyok elégedett
- 2 – kevéssé vagyok elégedett
- 3 – közepesen vagyok elégedett
- 4 – jobbra vagyok elégedett
- 5 – teljesen vagyok elégedett

Az eredmény sorrendje tehát a pozitív véleménytől a kevésbé pozitív felé a következő:

1. A kommunális közvállalatok – 2,35 átlagjeggyel ezúttal jobban szerepelnek, mint a két évvel korábbi közvélemény-kutatásban.

2. A vajdasági kormány – 2,33 átlagjeggyel meglepően jól szerepel a magyaroknál. A szerbek már nem támogatják hasonlóan egyformán a vajdasági vagy a köztársasági kormánytörekvéseket.

3. A polgármester – 2,26-tal a legtöbb helyen viszonylag tekintélyes személy.

4. A rendőrség – 2,17 átlagjeggyel javult a két évvel korábban lekérdezett eredményekhez viszonyítva.

5. A helyi önkormányzat – 2,14-es osztályzata igen gyengének számít.

6. A községi végrehajtó bizottság – 2,11 átlagjeggyel a legtöbbet bírálta a községekben.

7. Az egészségügyi ellátás – az 1,82-es gyenge szereplés azt mutatja, hogy Szerbiában/Vajdaságban nagy gondok vannak az egészségügyben.

A pártfeladatok elemzésénél először megkérdeztük, hogy mit gondol a választópolgár: Mi a kisebbségi pártok feladata? A válaszok közül a következő sorrend alakult ki:

1. Kizárólag a nemzeti kisebbségek érdekének védelme – vagyis a polgárok véleménye szerint van kisebbségi kérdés Szerbiában/Vajdaságban és kisebbségi probléma is, amelynek érdekében egy kisebbséget képviselő párt felléphet.

2. Politikai munka minden polgár érdekében – vagyis ne csak a kisebbségek, de a többségbe való beilleszkedés érdekében mindenki problémájával foglalkozzon (ezt valószínűleg a szerbek választották).

3. Tevékenység az általános gazdasági problémák megoldásában; – annyira súlyosak a gazdasági problémák, hogy a kisebbségi pártok is (!) hivatottak annak megoldására.

4. Művelődési, oktatási téren való tevékenység – meglepően kevesen preferálják.

5. Az anyaországgal való kapcsolattartás – meglepően kevesen választották. Az anyaországi kapcsolatból nem sok hasznot látnak a magyarok és a horvátok se, a szerbek pedig nem támogatják.

8. táblázat

Mi a nemzeti kisebbségek pártjainak fő feladata?

	Szám	%
Kizárólag a nemzeti kisebbség érdekvédelme	1 398	33,9
Az anyaországgal való kapcsolattartás	249	6,0
Művelődési-oktatási tevékenységek	476	11,5
Politikai munka minden polgár érdekében	1 104	26,8
Részvétel az általános gazdasági problémák megoldásában	849	20,6
Összes válaszadó	4 076	98,8
Nem válaszolt	49,0	1,2
Megkérdezettek száma	4125	100,0

Ha ugyanezt a kérdést keresztezzük a válaszadók nyelve/nemzetisége szerint, akkor az összesített adatok a következőket mutatják:

9. táblázat

		A kérdőív nyelve			összesen
		magyar	szerb	horvát	
Kizárólag a nemzeti kisebbség érdekvédelme	Válaszadók száma	1001	257	140	1 398
	%	71,6%	18,4%	10,0%	100,0%
Az anyaországgal való kapcsolattartás	Válaszadók száma	166	63	20	249
	%	66,7%	25,3%	8,0%	100,0%
Művelődési-oktatási tevékenységek	Válaszadók száma	281	165	30	476
	%	59,0%	34,7%	6,3%	100,0%
Politikai munka minden polgár érdekében	Válaszadók száma	468	558	78	1 104
	%	42,4%	50,5%	7,1%	100,0%
Részvétel az általános gazdasági problémák megoldásában	Válaszadók száma	506	291	52	849
	%	59,6%	34,3%	6,1%	100,0%
Összes válaszadó	Válaszadók száma	2 422	1 334	320	4 076
	% az összes válaszból	59,4%	32,7%	7,9%	100,0%

A táblázat és az alábbi grafikon a következő tanulságot mutatja:

– A nemzeti kisebbségek (magyarok, horvátok) a *kizárólag a nemzeti kisebbség érdekvédelme* választ jelölték meg legszívesebben, míg a szerbek „*a politikai munka minden polgár érdekében*” feleletet.

– Sokan választották a *részvétel az általános gazdasági problémák megoldásában*, pedig egy kisebbségi pártnak igazán erre nincs ereje.

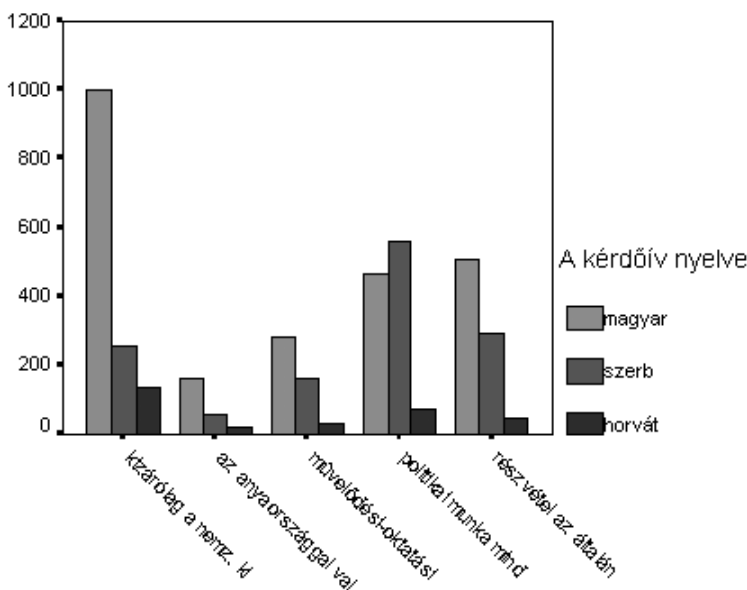
– Az anyaországgal való kapcsolattartás sehol se jelentkezik érdemleges válaszként, kevesen választották. Érthetetlen, hogy miért vélték úgy 2004 decemberében az anyaországi szavazók

az állampolgárság-szavazáskor, hogy a vajdaságiak esetleg óriási elvárásokkal Magyarországot segítségét várják.

Megjegyzés: ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy az összesített mintában legtöbb a magyar lekérdezett személy, tehát válaszuk eleve bizonyos irányt vett.

5. ábra

Mi a nemzeti kisebbségek pártjainak fő feladata?

3. Elégedettség a pártok munkájával

A pártok tekintélyét mérő adatokból (1 és 5 közötti érték) kitűnik, hogy mely pártokat fogadták el a polgárok 2004 márciusában (a szerb kormányalakítás után és az elnökválasztás előtt).

– Egyetlen párt sem kapott 2,6-nál magasabb osztályzatot, tehát valójában a közepes átlag alatt szerepelnek; ez a 2003-as decemberi választásokban való általános csalódottsággal magyarázható. Csak a G17 Plusz bírt közepes elégedettséggel (az

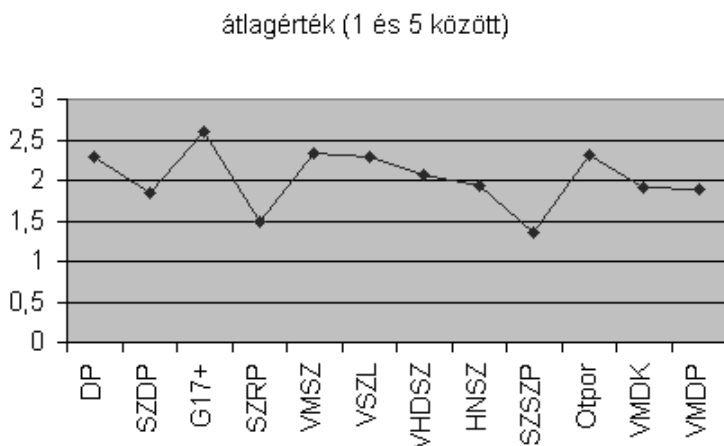
elnökválasztás előtt voltunk, amikor a DP elnökjelöltje még nem kezdett kampányba)!

– A sorrend alapján vezet a G17 Plusz, a VMSZ, az Ellenállás és a DP, amelyek egymásnak is konkurálhatnak.

– A magyarlakta településeken a leggyengébben szerepelnek a szocialisták, a radikálisok és az SZDP (Koštunica vezette Szerb Demokrata Párt).

6. ábra

A pártok összmunkájának értékelése

Az átlagszámítás módja: az adott kérdésre adott válaszok matematikai középértéke

1 – egyáltalán nem vagyok elégedett

2 – kevéssé vagyok elégedett

3 – közepesen vagyok elégedett

4 – jobbra vagyok elégedett

5 – teljesen vagyok elégedett

A magyar közösség szempontjából nem közömbös, hogy mi a megkérdezettek véleménye a Vajdasági Magyar Szövetségről, mint kisebbségi pártról, amely legtöbb vizsgált önkormányzatban fontos pozíciókat foglal el. (A táblázatban találjuk az összesített vajdasági adatokat a nyolc magyarlakta önkormányzatban.)

10. táblázat

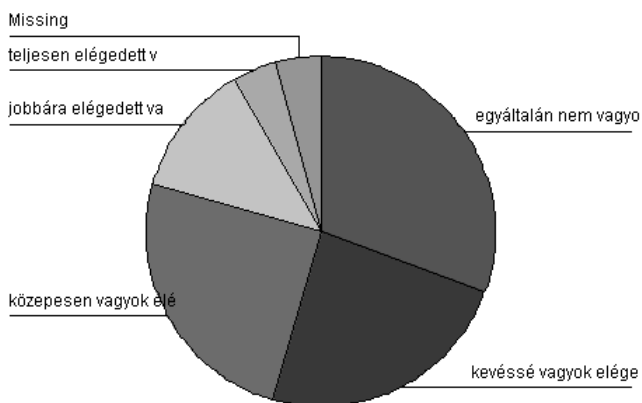
Mennyire elégedett a Vajdasági Magyar Szövetség munkájával?

	Szám	%
Egyáltalán nem vagyok elégedett	1 256	30,4
Kevéssé vagyok elégedett	988	24,0
Közepesen vagyok elégedett	1 030	25,0
Jobbára elégedett vagyok	512	12,4
Teljesen elégedett vagyok	170	4,1
Összes válaszadó	3 956	95,9
Nem válaszolt	169	4,1
Megkérdezettek	4 125	100,0

A válaszadók fele elégedett, fele nem. A fenti táblázat és az alábbi grafikon szerint a VMSZ munkájával egyáltalán nincs, vagy kevéssé van megelégedve a minta több mint a fele (30,4+24=54,4%-a)! A válaszadók egynegyede közepesen elégedett, 16,5%-a pedig elégedett.

7. ábra

Mennyire elégedett a VMSZ munkájával?

Amikor megkérdeztük egyenként, hogy mennyire elégedett a párt munkájával települési szinten, a VMSZ-szel kapcsolatban a következő eredményt kaptuk:

11. táblázat

Településén milyen tekintélye van a VMSZ-nek?

Az összes minta válasza	Szám	%
Nem tudom	700	17,0
Egyáltalán nincs tekintélye	676	16,4
Közepes tekintélye van	1 357	32,9
Nagy a tekintélye	1 334	32,3
Összes kérdezett	4 067	98,6
Nem válaszolt	58	1,4
Összes válaszadó	4 125	100,0

Nem általában, hanem konkrét településszinten a helyzet jobb, mert a válaszadók több mint 32%-a *nagy*, majd szintén 32%-a *közepes* tekintélyre szavazott. A minta több mint a fele (64%) tehát elégedett! Megjegyzendő, hogy a terepen több magyart² kérdeztünk le, mint szerbet. Ugyanakkor településszinten is megjelennek azok a válaszok, hogy *egyáltalán nincs tekintélye* (16,4%), vagy az, hogy *nem tudja*, mit tevékenykedik a VMSZ (17%).

Ha tovább elemezzük az adatokat – keresztezve a válaszadók életkorával –, látható, hogy a VMSZ szimpatizánsai főleg az idősebbek. Az összesített (vajdasági) átlagosztályzat (1-től 3-ig) a pártok tekintélyéről a válaszadók kora szerint a következőképpen alakul:

² Annak a lehetősége, hogy a kérdezőbiztosok VMSZ-párti alanyokat kérdezték-e vagy nem, településenként változó. A kérdezőbiztos választásától függően a hibalehetőség – becslésem szerint – 10%-os a VMSZ javára.

12. táblázat

Településén milyen tekintélye van a VMSZ-nek?

Életkor		VMSZ
18–30	átlagosztályzat	2,23
	szám	616
31–40	átlagosztályzat	2,15
	szám	772
41–50	átlagosztályzat	2,17
	szám	789
51–60	átlagosztályzat	2,21
	szám	750
61 év felett	átlagosztályzat	2,28
	szám	435
Összesen	átlagosztályzat	2,20
	szám	3 362

Megjegyzés:

1. A 18–30 év közötti fiatalok pártja az átlagosztályzat szerint: a VMSZ, a G17 Plusz és a DP.
2. A 31–40 év közöttiek pártpreferenciája: G17 Plusz és VMSZ.
3. A 41–50 évesek pártpreferenciája: G17 Plusz és VMSZ.
4. Az 51–60 évesek pártpreferenciája: VMSZ, G17 Plusz és DP.
5. A 60 év felettiek pártpreferenciája: VMSZ, G17 Plusz és DP.
6. Minden korosztálynál jelentkező pártpreferencia: G17 Plusz, VMSZ és (DP).
7. A VMSZ az idősebbektől jobb átlagjegyet kap, mint a fiataloktól.
8. A G17 Plusz a középkorúak pártja (41–50 évesek).
9. A DP az idősebbektől jobb átlagjegyet kap, mint a fiataloktól.
10. Leggyengébben a Vajdasági Reformpárt szerepel.
11. Az Ellenállás nem a legfiatalabbak körében a legjobban preferált.

A megkérdezettek nagy száma miatt figyelemre méltó a pártok tekintélyének megítélése Szabadkán a válaszadók nyelve/nemzetisége szerint (az 1–3-as osztályzásban a középpérték 1,5). Tekintélyesnek számít tehát az 1,5 átlagszám feletti osztályzat. (Azokat a pártokat nem tüntettük fel, amelyek nem érték el ezt a szintet.)

1. A magyar polgárok tekintélylistáján a VMSZ (2,32), a G17 Plusz (2,30) és az Ellenállás (2,05) szerepel.

2. A szerbek átlagjegyei: a G17 Plusz (2,21), a VMSZ (2,09) és a DP (2,02).

3. A horvátok listáján: a VHDSZ (2,41), a DP (2,23), a HNSZ (2,19), a VSZL és a VMSZ egyformán szerepel (2,14).

Ha az elégedettségi szintet figyeljük Szabadkán a VMSZ esetében (1–5-ös skálán mérve), az átlagjegy 2,5. A különböző nemzetiségűek nem egyformán ítélik meg ugyanazt a pártot.

13. táblázat

A kérdőív nyelve szerinti megoszlás Szabadka községben

	A VMSZ átlagjegye
A magyar megkérdezettek válaszainak átlagjegye	2,32
Válaszok száma	798
A szerb megkérdezettek válaszainak átlagjegye	2,09
Válaszok száma	581
A horvát megkérdezettek válaszainak átlagjegye	2,14
Válaszok száma	242
Átlagjegy (összes)	2,21
Válaszok száma	1621

Megjegyzés: A magyarok pozitív preferenciája a legmagasabb, de a horvátok átlagjegye is elfogadható. A szerbek osztályozása a leggyengébb. A válaszadók száma mindhárom esetben a releváns mintához elfogadható.

A közvélemény-kutatás hasznosultságának elemzése, tanulságok levonása

1. A vajdasági választópolgár politikailag (általános kérdésekben, nem pedig a napi politika szintjén) viszonylag tájékozott, és kritikus szemmel figyeli a politikai és gazdasági történéseket az országban.³

³ A kutatás kiterjedt a választópolgároknak a média útján történő tájékozódására is, ez azonban jelen dolgozatomnak nem tárgya.

2. A magyar önkormányzatok lakossága elkeseredett a pénztelenség és a gazdasági helyzet miatt. Többségük az egészségügyre, az utakra és az ivóvízellátásra is panaszodik. Az életminőség növelését fontosnak tartja.
3. Legnagyobb bizalmat az a pártprogram kaphatja a választóktól, amely elfogadható megoldást nyújt a következő téren: behozni Európától és a világtól való lemaradást; felgyorsítani a gazdasági reformokat; visszaállítani Vajdaság autonómiáját.
4. Helyi szinten legtöbb tennivaló az egészségügyben és a végrehajtó tanácsok munkájában van, ezek testületeiben kell tehetségesebb, leleményesebb, rátermett szakembereket beválasztani.
5. A VMSZ tekintélye a kétezres években – az összesített adatokban – nem sokat változott általában, de községek/települések szerint vannak eltérések, főleg az elégedetlenek számának növekedése miatt. A társadalmi-gazdasági problémák javulásával a polgárok elvárásai is nőnek, tehát a pártpolitikának mindig újabb és újabb konkrét elvárásoknak kell megfelelnie, legfőképp a gazdasági kérdések megoldásában (beruházások, új munkahelyek).
6. A VMSZ tevékenysége elismertebb az egyes települések vagy Vajdaság szintjén, mint ott, ahol nincs döntő befolyása. A VMSZ-től mint kisebbségi párttól továbbra is elsősorban azt várja a választópolgár, hogy a kisebbség itthoni érdekvédelmében legyen a legerősebb.
7. A tennivalók a gazdaságban annyira sürgősek, sőt súlyosak, hogy a polgárok a gazdasági problémákban is a kisebbségi pártot hívják megoldáskeresőként. A falu népe, a magyar vállalkozó hajlamúak, de a munkanélküliek is szívesen keresik a biztató gazdaságfellendítő programelemeket a VMSZ-nél, legalább a település szintjén.
8. Pártkonkurencia terén a VMSZ legnagyobb vetélytársa 2004-ben a G17 Plusz és a Demokrata Párt. A polgár nem lát bele az egyes pártok programjának megvalósulhatóságába, de annak hisz, aki jobb megélhetést és gazdasági reformokat ígér. Nélkülözhetetlen a közeljövőben világosan

rámutatni a programbeli különbségekre vagy éppen a közös elemekre egyes pártoknál.

9. Ajánlatos a VMSZ fiatalítása, vagy az ifjak és a középréteg felé nyitás. A helyhatósági választásokra megkülönböztett figyelemmel és szervezkedéssel kell készülni. A magyarlakta önkormányzatokban a VMSZ-nek érdemes nemcsak a magyar, hanem a többi (többségi és más kisebbségi) nemzet felé is propagálnia törekvéseit.

4. Konklúzió

A világban, Európában hatalmas és gyors változások követik egymást, amire a szerb/vajdasági társadalomnak, közösségünknek viszonylag csekély befolyása van. A vajdasági magyarok mégsem szeretnének lemaradni az európai reformok mögött. Ennek érdekében néhány stratégiai kérdés komoly elemzésére van szükség, majd a **megoldásra szánt konkrét terveket és azok megvalósíthatóságát kell kidolgozni**. Kidolgozandó az a politikai, erkölcsi és anyagi támogatási legmegfelelőbb rendszer, amellyel elérhető a vajdasági magyarok szülőföldjükön marasztalása. Ezt a feladatot vállalnia kell a magyarlakta önkormányzatoknak, a Magyar Nemzeti Tanácsnak, a Vajdasági Magyar Szövetségnek és a magyar érdekeltségű civil szervezeteknek egyaránt.

Az időszerű népességi, politikai, munkaerő-piaci, gazdasági és emigrációs jelenségek elemzésének van néhány sarkalatos konklúziója, amelyek alapján meghatározhatók az alapvető feladatok:

1. A vajdasági magyarság fogyatkozását, nagyméretű elvándorlását társadalmi-gazdasági tényezőkkel meg kell állítani. Ehhez reális és tartalmas **ittthon tartási stratégiai terv** kell. A régióban fel kell mérni a tőkebefektetők mozgásterét és a munkaerő-piaci mobilitást, ami természetszerűen átível az államhatárok fölött.
2. A **teljes magyar nyelvű oktatáshálózatot** minőségében és piacorientáltságában stabillá kell tenni. A fiatalok kapják meg anyanyelvükön az európai szintű szakképzést és a fo-

lyamatos továbbképzést az óvodától az egyetemig, az államnyelv és idegen nyelvek kielégítő ismeretével együtt.

3. A vajdasági magyarok **tájékoztatásának** minőségét javítani kell; önálló regionális és magas színvonalú média- és információrendszer kiépítése szükséges.
4. Szükséges a vajdasági és magyarlakta **önkormányzatok területi gazdasági stabilitása**, beruházási lehetőségeinek növelése a vállalkozási hajlam és a foglalkoztatottság serkentése érdekében. Regionális fejlesztéspolitikai célokkal nemzetközi téren is távlatokat lehet nyitni. A fiatal szakemberek számára munkalehetőségek kellene, amelyhez vállalkozási, munkavállalási, továbbképzési tanácsadások, alapítványi segélyek szükségesek.
5. Reális követelést kell benyújtani az államosított és elkobzott vagyonok, ingatlanok, földek és egyházi **javak visszaszámaztatására**.
6. A szerbiai politikai színtéren vissza kell szerezni a **kisebbségi pártok és képviseletek befolyását**, mert így erősíthető az egyén biztonságérzete, önbizalma. A magyaroknak a magyar pártok nyitott politikájában konkrét megoldásokat kell felfedezniük. A szerb állam demokratikus pályára állásának egyik próbaköve a kisebbségekhez való viszony: az asszimilációs nyomás mérséklése, a toleráns hozzáállás a multietnikus közösségekhez, az adminisztratív intézkedésekkel megváltoztatott etnikai arányok súlyos hatásának elensúlyozása a kisebbségekkel szemben csak világos, konkrét, erőteljes, államilag támogatott programokkal érhető el. Ezeken a programcélokon a köztársasági kormánypolitikával párhuzamosan még ellenzékben is munkálkodni kell.
7. Ahogy halad a szerbiai politikai élet „letisztulása”, úgy kell megkeresni viszonylag hosszú távra a **pártszövetségest** és a civil szervezetek szimpátiáját. A magyar választópolgár nem ellenzi a logikus és elfogadható pártkoalíciót. A stabil és kiegyensúlyozott pártpolitikáé a biztos jövő, ha ellenzékben van a párt, akkor is.
8. Külön figyelemre méltó a **civil szervezkedés és a fiatalok érdekképviselete**, mert visszafogottságuk helyett tartalék-

energiájukra van szükség. Önkezdemenyvezésük és összefogásuk elvezethet a magyar lakosság legszélesebb rétegéhez.

9. Fejleszteni kell a vajdasági magyarok **nemzetközi**, regionális és magyar–magyar kapcsolatainak prosperálását úgy, hogy a szülőföldön maradással is érezzék, vannak esélyeik az európai felzárkózáshoz.
10. A vajdasági felnőtt népesség gyorsabb ütemű reformokra, életminőségének növelésére tart igényt, és ennek érdekében azt a politikai opciót választja, amely legtöbbet ígér, és hasznosít is a gyakorlatban.

A magyar fiatalok helyzete Vajdaság munkaerőpiacán

SZLÁVITY ÁGNES¹

1. A vajdasági munkaerő-piaci helyzet bemutatása

1.1. Bevezető

A második világháború után Jugoszláviában sajátságos munkaügyi viszonyok alakultak ki, melyekre a munkás öngazgatás, a teljes foglalkoztatottság és a társadalmi tulajdon volt a jellemző. Jugoszláviában a 90-es évek háborús időszaka és a gazdaság lebénulása alapjaiban döntötte meg az öngazgatású szocializmus munkajogi viszonyait, és jelentősen csökkentették a munkások jogait. Az elmúlt évtizedben országunkban jegyezték Európa legmagasabb munkanélküliségét: a G17 Plusz gazdasági szakértői csoport szerint 1999-ben a munkanélküliség elérte a 32%-ot. A latens munkanélküliség is jelentős volt, 1997-ben 770 ezer fő. Ebben az időben a munkanélküliek döntő hányada a politikai és gazdasági bizonytalanság következményeként kialakult, virágzó feketegazdaságban talált megélhetést (Gábrity Molnár 2000).

Szerbiában 2001-ben jelentős gazdasági reform kezdődött, mely a piacgazdaságra való áttérést szorgalmazta. Ennek keretében a privatizációs törvénycsomag mellett, 2001. december 12-én meghozták az új munkajogi törvényt, majd 2003. április 1-jén a nyugdíjakat és a szociális ellátást szabályozó törvényt. Az ország munkaerő-politikája is a gazdaság irányításában felülkerekedő li-

¹ A szerző okleveles közgazdász, a szabadkai Közgazdaság-tudományi Kar tanársegéd-gyakornoka. A tanulmány az *Arany János Közalapítvány* 2005. évi támogatásával készült.

beralizmus elvén alapszik. Ez abból is látható, hogy egyre kevesebb a státus jellegű jog, és mind nagyobb hangsúlyt kapnak az egyéni munkaszerződésekben megfogalmazott jogok.

A Szerbiában 2000 októberében beindított rendszerváltás gazdasági döntéshozóinak komoly kihívásokkal kellett szembenéznük a munkajog terén. Általánosságban elmondható, hogy országunkban normatív szinten a munkajogi szabályozás európai szintű. Alaposabban megvizsgálva a törvényes előírásokat azonban, komoly ellentmondásokat fedezhetünk fel. Így például megfigyelhető, hogy szövetségi szinten Jugoszlávia alkotmánya nem tartalmazta a munkához való jog kitételét, ám az ebből fakadó részjogokat hasonló alapossággal tárgyalta, mint Szerbia alkotmánya, mely viszont tételesen is magában foglalta a munkához való jog alkotmányos garanciáját. Mivel a 2002-ben megalakult Szerbia és Montenegró Államközösség alkotmány jellegű jogi dokumentuma nem tartalmaz szociális és munkaügyi kitételt, így jelenleg Vajdaság lakosainak munkaügyi helyzetét egyedül a fent említett szerbiai munkaügyi törvény rendezi.

Az állam munkaerő-piaci törvényhozásának keretében 2003. július 10-én meghozta az új *foglalkoztatási és munkanélküliség esetére vonatkozó biztosítást szabályozó törvényt*. Ez az új jogszabály sem tartalmazza a szociális dialógus elvét; számos kedvezményrel szolgál a munkaadóknak, a munkanélkülieket pedig aktívabb álláskeresésre ösztönzi. Ezt támasztja alá az is, hogy a munkanélküliek 3 hónapig várhatnak szűkebb szakterületüknek megfelelő állásra. Ha ezen időszak alatt nem találnak munkát, akkor még 6 hónapig reménykedhetnek abban, hogy a tágabb szakmai profiljuknak megfelelő munkalehetőségről értesítik őket. Ezután már bármilyen munkalehetőséget el kell fogadniuk, vagy törlik őket a nyilvántartásból. Az új törvény bevezette a közmunka fogalmát is, mely nemcsak az utakon és töltéseken végzett munkát jelenti, de a mozgássérülteknek nyújtható segítséget, a műemlékvédelemben és a környezetvédelemben kifejtett tevékenységet is (B. Tóth 2003).

Az új munkaügyi törvényt 2005. március 15-én hozta meg a köztársasági parlament. Ez a munkavállalók jogainak és kötelezettségeinek leírása mellett részletesen foglalkozik a munkáltató

által a munkahely megszűnéséből adódó helyzet kezelésével, a szakszervezetek működésével és a kollektív szerződésekkel kapcsolatos kérdésekkel.

Az eddigi privatizációs folyamatok, a tranzíciós folyamatokat átélő más államokhoz hasonlóan, hazánkban is nagy hatással voltak a foglalkoztatottakra. A belső privatizáció útján magánosított vállalatok dolgozói részvényesekké váltak. E folyamatnak a munkavállalók motivációját és elkötelezettségét serkentő hatása mellett azonban több hátránya is van. A negatívum a munkavállalók és a részvényesek természetes érdekellentétéből fakad. A szerbiai tranzíciót átélő dolgozók többsége egy másik dilemmával is szembe találja magát: sok vállalat csak a dolgozók létszámcsökkentése árán maradhat fenn. Ilyenkor a távlatban remélt osztalék és a munkahely biztonsága között kell választani a dolgozóknak. Az ilyen és ehhez hasonló helyzetek mind hozzájárultak az országunkban különben is igen magas szociális feszültségek növeléséhez.

A vajdasági munkaerő-piaci helyzet bemutatásakor fontos előrebocsátani, hogy a gazdasági és politikai válság éveit megelőzően a munkaerő szempontjából Vajdaság az ország egyik legfejlettebb régiója volt. A munkavállalók magas fokú iskolai végzettségének, a régió gazdasági, kulturális és infrastrukturális fejlettségének köszönhetően, Vajdaság kedvező munkaerő-piaci potenciállal rendelkezett. Az elmúlt évtized gazdasági problémái mellett régióinkban egy sajátos probléma is jelentkezett, mégpedig a jelentős emigráció és bevándorlás. A délszláv háború után, 1999-ben még mindig mintegy 870 000 menekült tartózkodott Szerbiában. Jelentős részük Vajdaságban telepedett le. A menekültek bevándorlása nem csupán a régió nemzetiségi összetételét változtatta meg, de a munkavállalók szakképzettségi szintjét is jelentősen befolyásolta. A jugoszláviai háború kezdetén mintegy kétszázezer fiatal szakember hagyta el az országot. A társadalmi és gazdasági kilátástalanság miatt kivándorolt, főleg magas szakképzettségű munkavállalók nagy érvágást jelentettek Vajdaság munkaerő-kínálatában is (Gábrity Molnár 2003).

A 2000 októberében történt politikai fordulat után hatalomra került kormány próbált javítani a nagyon súlyos munkanélkülisé-

gi helyzeten. A Köztársasági Munkaerő-piaci Intézet² új, a XXI. század kihívásait figyelembe vevő módszerekkel próbál segítséget nyújtani az elhelyezkedésben. Az Intézet munkatársai *tanácsot adnak* a hozzájuk fordulóknak a hatékony álláskereséssel, az állásinterjúra való felkészüléssel és a szakmai önéletrajz összeállításával kapcsolatban, illetve tájékoztatják az érdeklődőket a továbbképzési és átképzési lehetőségekről. Az intézet *állásbörzét* is szervez, ahol a munkakeresők és a munkaadók közvetlen kapcsolatba kerülhetnek egymással. Azon egyének számára, akik már régóta vannak állás nélkül, külön klubokat szerveznek, ahol alaposabban fel tudnak készülni az álláskeresésre, közvetlen kapcsolatokat építhetnek ki, és fejleszthetik motivációjukat és önbizalmukat. A Munkaerő-piaci Intézet és kirendeltségei *továbbképzési lehetőséget* is nyújtanak az érdeklődőknek. A továbbképzési programok két nagy csoportját különböztethetjük meg: a készségfejlesztő tréningeket és a szakmai képzéseket.

1.2. Vajdasági munkaerő-piaci helyzetkép

Vajdaság munkaerő-piaci tendenciáját és jelenlegi helyzetét oly módon mutatjuk be, hogy először az 1990. és 2000. év közötti időszak fontosabb folyamatainak tendenciáival foglalkozunk, majd 2004-ről adunk helyzetképet, és összehasonlítjuk az említett időszak adataival.

Vajdaság területén 2004. szeptember 30-án 549 442 foglalkoztatott volt. A 2000. év adataihoz képest a foglalkoztatási helyzet nem sokat változott: 2000-ben 545 214 foglalkoztatottat tartottak nyilván. Az 1990-es adatokkal összehasonlítva azonban jelentős csökkenés tapasztalható, mert akkor még 604 412 foglalkoztatott volt a tartományban. A munkaerő-piaci helyzet elemzését a foglalkoztatottak struktúrájának bemutatásával kezdjük, hiszen nagyon fontos megismerni a térség munkavállalóinak megoszlását a gazdasági ágazatok között.

² Republički zavod za tržište rada

1. táblázat

A foglalkoztatottak ágazatonkénti megoszlása Vajdaságban

Ágazat	1990	2000. október
Összesen	604 412	545 214
Gazdaságon kívüli tevékenységek – össz.	101 578	98 469
Gazdasági tevékenységek – összesen	502 834	446 745
Ipar	241 172	195 986
Mezőgazdaság és halászat	63 941	47 690
Erdészet	2 123	3 796
Vízgazdálkodás	2 441	6 517
Építőipar	39 653	23 439
Közlekedés	38 677	40 358
Kereskedelem	58 566	74 108
Vendéglátóipar	11 382	13 350
Kisipar	14 927	18 815
Kommunális szolgáltatások	7 867	7 474
Pénzügyi és egyéb szolgáltatások	22 375	15 215
Oktatás és kultúra	37 959	40 323
Egészségügy és szociális ellátás	37 472	34 970
Állami hivatalok	25 859	23 177

Forrás: Jugoszlávia Statisztikai Évkönyve 2001.

Jugoszlávia Statisztikai Évkönyve 1991.

Az elmúlt évtizedben csökkent Vajdaság foglalkoztatottainak száma. Jelentős csökkenés tapasztalható az építőiparban, az iparban és a mezőgazdaságban. Számottevően nőtt azonban a kereskedelemben, a kisiparban és a vízgazdálkodásban foglalkoztatottak száma. A gazdasági ágazatok szerint 2000-ben a következő volt a csökkenés: ipar, kereskedelem, mezőgazdaság, oktatás és kultúra, közlekedés és egészségügy stb. Az adatok az ország egészére jellemző gazdasági helyzetet tükrözik.

A nyilvántartás időközben megváltozott. 2003-ban és 2004-ben a Vajdaságban foglalkoztatottak ágazatonkénti megoszlását a következő táblázat mutatja.

2. táblázat

Vajdaság foglalkoztatottainak ágazat szerinti megoszlása

Ágazat	2003	2004
Mezőgazdaság, erdészet, vízgazdálkodás	14 021	14 028
Halászat	40 172	37 507
Bányászat és fémfeldolgozás	571	624
Feldolgozóipar	2 370	2 365
Elektromos áram, gáz- és vízellátás	129 053	117 200
Építőipar	8 709	8 728
Nagy- és kiskereskedelem	16 789	16 024
Vendéglátóipar	22 252	20 274
Közlekedés, raktározás	3 972	3 163
Pénzügyi közvetítés	24 053	22 840
Ingatlanközvetítés	8 098	7 469
Államigazgatás és szociális biztosítás	6 340	6 678
Oktatás	16 685	16 990
Egészségügyi és szociális munka	31 363	31 962
Egyéb kommunális, társadalmi és személyi szolgáltatások	39 814	40 407
Magánháztartások bejelentett foglalkoztatottakkal	9 930	10 151
Összesen – minden ágazatban	364 260	346 259
Önálló tevékenységek	121 073	115 527
Összesen	485 333	461 789

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004-es évben, Tartományi Munkaügyi Központ

A táblázatban látható, hogy a 90-es években a foglalkoztatottak száma mintegy 50 000 fővel csökkent. Ez a tendencia a XXI. század első éveiben is folytatódott: 2004-ben kb. 5%-kal kevesebb volt a munkaviszonyban levők száma, mint 2003-ban. 2004 adatait vizsgálva megállapítható, hogy a legtöbben az elektromos energia, gáz és víz előállításán dolgoztak, idetartozott a foglalkoztatottak egyharmada. A munkavállalók jelentős száma, kb. 10%-a volt munkaviszonyban kommunális, társadalmi és szemé-

lyes szolgáltatásokban, halászatban, egészségügyi és szociális szférában. A 2003. év adataihoz képest jelentősen csökkent a foglalkoztatottak száma a közlekedési ágazatban (kb. 20%-kal), a bányászatban és fémfeldolgozásban viszont mintegy 10%-os a növekedés.

3. táblázat

Munkanélküliségi alapadatok (évi átlagos érték)

Kategóriák	1990	2000	2004
Munkanélküliek száma	127 962	231 434	269 910
Munkanélküliségi mutató	14,7%	26,6 %	30,65%
Munkát kereső nők			
– száma	77 484	127 191	142 659
– aránya az összes munkanélküli között	60,5%	55,0%	52,85%
Először munkát keresők			
– száma	54 309	135 638	142 633
– aránya az összes munkanélküli között	42,4%	58,6%	52,84

Forrás: Jugoszlávia Statisztikai Évkönyve 2001. Községek Szerbiában 2001.
A tevékenység bemutatása a 2004-es évben, Tartományi Munkaügyi Központ

A 90-es évek folyamán Vajdaságban majdnem megduplázódott a munkanélküliség. A munkát kereső nők aránya csökkent, míg az először munkát keresők aránya nőtt. A 2004-es év adatainak figyelembevételével elmondhatjuk, hogy az elmúlt 15 évben a munkanélküliek abszolút száma és aránya is nőtt, míg a munka nélküli nők száma nőtt, de arányuk az összes munkanélküliek számában csökkent. Az első munkahelyüket kereső munkanélküliek száma és aránya a 90-es évek folyamán jelentősen megnőtt, míg a XXI. század első éveiben lassú csökkenést mutat.

A munkanélküliek életkor szerinti elemzéséhez csak a 2004. évre vonatkozó adatok állnak rendelkezésünkre.

4. táblázat

A munkanélküliek életkor szerinti megoszlása (2004. december 31-én)

Korcsoport	Összesen		Nők	
	Szám	%	Szám	%
18 éves korig	1 436	0,5	764	0,3
19–25 év	51 801	19,2	26 395	9,8
26–30 év	42 510	15,7	24 480	9,1
31–40 év	69 984	25,9	40 632	15,0
41–50 év	57 502	21,3	30 531	11,3
50 év felett	46 902	17,4	19 876	7,4
Összesen	270 135	100	142 678	52,8

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004-es évben, Tartományi Munkaügyi Központ

2004-ben a legtöbb munkanélküli a 31–40 évesek korcsoportjából került ki, ők alkották az összes munkanélküli több mint negyedét. A 41–50 év közöttiek a munkanélküliek 21%-át teszik ki. A legtöbb munkanélküli a munkavállalás szempontjából legnagyobb potenciállal rendelkező korcsoportból kerül ki. Ha ezek a még aktív, ugyanakkor jelentős szakmai tapasztalattal is rendelkező személyek sem találnak munkát, az idősebb vagy túl fiatal munkakeresők elhelyezkedési esélye kevés.

A munkanélküliségi helyzet súlyosságát tovább jelzi, ha megvizsgáljuk a munkanélküliek eloszlását aszerint, hogy milyen régóta várnak munkára.

5. táblázat

A munkanélküliek a munkanélküliség időtartama alapján

Kategóriák	Vajdaság – 2000	
	számérték	%
Munkanélküliek összesen	142 015	100
0–6 hónap	11 113	7,8
6–9 hónap	686	0,5
9–12 hónap	13 753	9,7
1–3 év	39 059	27,5
3–5 év	22 291	15,7
5–8 év	26 783	18,9
8 év felett	28 330	19,9

Forrás: Jugoszlávia Statisztikai Évkönyve 2001.

A fenti adatok alapján az is megállapítható, hogy Vajdaságban 2000-ben az ország egészéhez hasonlóan a munkanélküliek döntő többségét a tartósan munkanélküliek alkották: a munkakeresők 92,2%-a hat hónapnál hosszabb ideje várt munkalehetőségre. Legnépesebb csoportjuk, mintegy egyharmaduk, egytől három év között nem volt munkaviszonyban. A vajdasági munkanélküliség súlyosságát jól szemlélteti a tény, hogy a munkanélküliek csaknem egyötöde több mint 8 éve nem dolgozott.

Mivel időközben változott a munkanélküliség időtartamára vonatkozó kimutatás formája, így a 2004. évre vonatkozó adatokat külön táblázatban mutatjuk ki.

6. táblázat

A munkanélküliség időtartama Vajdaságban (2004)

Kategóriák	Lakosok száma összesen	Nők
Első munkahelyre várók	120 086	63 685
1 évig	82 229	40 109
1–2 év	42 694	21 846
2–3 év	33 491	17 586
3–5 év	34 795	18 043
5–8 év	27 323	14 703
8–10 év	14 123	8 088
10 év felett	28 268	18 779
Összesen	262 923	139 154

Forrás: A tevékenység bemutatása 2004-ben, Tartományi Munkaügyi Központ

A 2004-es év adatai azt mutatják, hogy a munkanélküliek többsége (kb. 46%) első munkahelyét keresi, azaz még sohasem volt munkaviszonyban. Az egy éve munkát keresők aránya kb. 31%, és a legsúlyosabb helyzetben levők, a már 10 éve munkanélküliek aránya is aggasztó, mert ők adják a munkanélküliek több mint 10%-át. A nők aránya e kimutatás szerint azon munkanélküliek kategóriájában a legnagyobb, akik első munkahelyükre várnak (kb. 24,2%). A legsúlyosabb helyzetben levő munkanélküliek között (több mint 10 éve nem találnak munkát) a nők aránya nagyon magas: az összes munkanélküli 7,1%-a ide tartozik.

A munkanélküliség okai között fontos a munkakeresők iskolai végzettsége is.

7. táblázat

A munkanélküliek iskolai végzettség szerinti megoszlása (2000)

Iskolai végzettség	Munkanélküliek %
Munkanélküliek összesen	100
Képesítés nélkül	-
Általános iskola, 1–3. osztály	1,00
Általános iskola, 4–7. osztály	2,71
Teljes általános iskola	20,21
Középiskolai végzettség	70,07
Főiskolai végzettség	3,21
Egyetemi végzettség	2,80

Forrás: Jugoszlávia Statisztikai Évkönyve 2001.

A 2000. év adatai alapján megállapítható, hogy a munkanélküliség legtömegesebben a középiskolai végzettségű munkavállalókat érintette, ők alkották a munkanélküliek mintegy 70%-át. A felsőfokú végzettségűek a munkanélküliek 6,01%-át adták.

A munkanélküliségi helyzet bemutatásakor fontos a munkát keresők iskolai végzettsége, sőt ezen belül a nemek aránya is. Valós képet csak akkor kaphatunk, ha megvizsgáljuk azt is, hogy hány szabad, az egyes végzettségnek megfelelő munkahely van Vajdaságban, valamint azt, hogy hányan álltak munkába az elmúlt évben az adott képzettségi szinttel. A nyilvántartási változás miatt a 2004. év ezen adatait is külön táblázatban mutatjuk be.

8. táblázat
A munkanélküliek végzettség szerint (2004)

Végzettségi fokozat	Munka-nélküliek	Munka nélküli nők	Szabad munkahelyek	Munkába állás	Munkába állás realizáció (%)	Foglalkoztatási mutató (%)
I	91 953	49 415	35 053	28 974	82,7	18, 59
II	17 580	9 439	13 593	11 797	86,8	18,59
III	74 768	31 126	37 972	30 082	79,2	25,07
IV	68 532	43 714	25 351	20 798	82,0	27,00
V	2 855	584	600	535	89,2	5,60
VI	7 644	4 705	3 506	3 010	85,9	33,84
VII/1	6 494	3 641	14 671	9 534	65,0	117,14
VII/2	76	34	563	198	35,2	166,67
VIII	8	1	374	71	19,0	0,00
Szakképesítés nélkül	109 533	58 854	48 646	40 771	83,8	18,59
Szakképzett	160 377	83 805	83 037	64 228	77,3	20,24
Összesen	269 910	142 659	131 683	104 999	79,7	19,59

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004-es évben, Tartományi Munkaügyi Központ

Az adatok alapján elmondhatjuk, hogy a munkanélküliek 40%-ának nincs szakképesítése; csak egyszerűbb, szaktudást szinte egyáltalán nem igénylő feladatokat tudnának ellátni. Ilyen munkavállalókra az elmúlt évben volt igény, de csak a munkanélküliek 44%-ának volt elméleti esélye rá, hogy munkát találjon a szabad munkahelyek száma alapján. A munkába állás 83,8%-os volt, vagyis a szabad munkahelyek ilyen arányát tudták betölteni a munkáltatók megfelelő jelentkezővel. A munkanélküliek nagyobb csoportját a szakképesítéssel rendelkezők alkották, s 51,7%-uk számára volt munkalehetőség. Mivel e kategórián belül fontos, hogy a munkát kereső megfelelő, specifikus szaktudással és tapasztalattal rendelkezzen, a szabad munkahelyeknek csak 77,3%-a telt be. A szakképesítéssel rendelkezők alcsoportjait vizsgálva megállapítható, hogy legnehezebben a posztgraduális végzettséggel (magisztrátus, doktorátus) rendelkezők tudtak elhelyezkedni. Hiába volt Vajdaságban 374 szabad munkahely, a nagyon specifikus követelmények miatt a munkahelyek csupán 19%-át töltötték be. Pozitívként könyvelhető el, hogy egyetemi végzettségű, nyilvántartott munkanélküli csak 76 volt az elmúlt évben, de elhelyezkedésük nehézségeiről árulkodik az az adat, hogy az egyetemi végzettséget igénylő munkahelyek csupán 35,2%-ára találtak megfelelő munkavállalót.

2004-ben a foglalkoztatási mutató 19,59% volt, azzal, hogy a szakképesítéssel rendelkezőknél 20,24%, a szakképesítés nélkülieknél pedig 18,59%. Az előző évhez képest ekkor 66,6%-kal több magiszter helyezkedett el. Legrosszabb helyzetben az V. fokozatú szakképesítésűek voltak: a 2003-ban elhelyezkedetteknek csupán 5,6%-a talált munkát.

A munkanélküliségnek több oka van. Az alábbi táblázat a vajdasági munkanélküliek helyzetének fő okait mutatja be a 2000. októberi helyzetet véve alapul.

9. táblázat

A munkanélküliség okai (2000. október)

Kategóriák	Vajdaság	
	számérték	%
Munkanélküli összesen	142 015	
Először munkát keresők	74 409	
Előzőleg munkaviszonyban lévők	67 606	100
A vállalat megszűnése	20 159	29,8
Technológiai felesleg	22 400	33,1
Határozott időre szóló munkaviszony lejárt	9 525	14,1
Idényjellegű munka	4 197	6,1
Önkéntes felmondás	7 392	10,9
Egyéb okok	3 934	5,8

Forrás: Jugoszlávia Statisztikai Évkönyve 2001.

A munkanélküliség hasonló mértékben jelent problémát az először munkát keresőknek és a munka nélkül maradtaknak. A munkavesztés okai a gazdasági válságra vezethetők vissza: az összeomlott piac és a rendkívül nehéz és rendezetlen gazdálkodási feltételek miatt sok vállalat csődbe jutott, megszűnt, s ez az ott dolgozók teljes elbocsátásával járt. Sok vállalatban csökkent a termelés, így a foglalkoztatottak jelentős része műszaki felesleggé vált.

Noha a 2004. évre nincsenek pontos mutatók, de megállapítható, hogy a munkanélküliség az előző évek munkanélküliségénél súlyosabb: a súlyos gazdasági helyzet, elavult technológia, kevés beruházás, hosszan elhúzódó gazdasági átszervezés, nagyszámú csődbe ment vállalat stb.

Figyelmet érdemel a további lebontás, azaz mely gazdasági ágazatokban van jelentős munkanélküliség.

10. táblázat

A munkanélküliek száma a gazdasági tevékenységek, a szabad munkahelyek és a munkába állás szerint (2004)

Tevékenység	Munka-nélküliek		Szabad munkahelyek		Munkába állás	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Mezőgazdaság, élelmiszeripar	17 901	7,3	6 691	5,7	5 694	6,2
Erdészet és feldolgozás	3 368	1,4	955	0,8	750	0,8
Geológia, bányászat és fémipar	736	0,3	304	0,3	236	0,3
Gépészet és fémmegmunkálás	29 634	12,1	11 150	9,5	9 733	10,6
Elektrotechnika	9 862	4,0	3 205	2,7	2 551	2,8
Vegyészet, nemfémek és grafika	6 878	2,8	2 640	2,2	2 048	2,2
Textil- és bőripar	16 147	6,6	5 949	5,1	5 360	5,8
Kommunális szolgáltatások	1 728	0,7	3 621	3,1	1 963	2,1
Geodézia és építészet	5 495	2,2	2 948	2,5	2 272	2,5
Közlekedés	6 980	2,9	4 920	4,2	3 807	4,1
Kereskedelem, vendéglátóipar, turizmus	22 215	9,1	20 963	17,8	17 355	18,8
Közigazdaság, jog és adminisztráció	17 289	7,1	12 968	11,0	9 095	9,9
Oktatás és nevelés	3 559	1,5	7 378	6,3	4 723	5,1
Társadalmi és humán területek	1 384	0,6	987	0,8	541	0,6
Természettudományi-matematikai területek	2 021	0,8	284	0,2	226	0,2
Kultúra, művészetek és tájékoztatás	2 032	0,8	881	0,7	591	0,6
Egészségügy, gyógyszerészet és szociális védelem	3 316	1,4	4 263	3,6	2 916	3,2
Testnevelés és sport	100	0,0	60	0,1	37	0,0
Egyéb	93 815	38,4	27 470	23,4	22 325	24,2
Összesen	244 460	100	117 637	100	92 223	100

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004-es évben, Tartományi Munkaügyi Központ

A munkát keresők legnépesebb csoportja a fémiparból, valamint a kereskedelemről, vendéglátóiparból és turizmusból kerül ki. Jelentős számú a mezőgazdasági és közgazdasági profilú munkanélküliek csoportja is. Kedvező körülménynek tudható be, hogy 2004-ben a legtöbb szabad munkahely a kereskedelem és közgazdaság területén volt: az összes munkába álló 18,8%-a itt helyezkedett el. Sok szabad munkahely volt a közgazdasági, jogi és adminisztrációs munkakörben is, a szabad munkahelyek 11%-a. A fémipar is sok lehetőséget nyújtott a foglalkoztatásra, 10,6% itt kapott munkát. A testnevelésben és a sportban azonban csak 37 egyén jutott álláshoz.

Az adatok alapján elmondhatjuk, hogy a 90-es évekhez viszonyítva Vajdaságban 2004-ben a foglalkoztatottak száma mintegy 10%-kal, vagyis kb. 50 000 fővel csökkent. A 2000. év hasonló adataihoz viszonyítva a csökkenő tendencia megszűnt: az utóbbi 4 év alatt 4228 fővel nőtt a foglalkoztatottak száma.

A 90-es évek folyamán jelentősen csökkent az építőiparban, iparban és mezőgazdaságban dolgozók száma, nőtt azonban a foglalkoztatás a kereskedelemben és a vízgazdálkodásban. 2004-ben a legtöbben az elektromos energia és a gáz előállításában, valamint a vízgazdálkodásban dolgoztak. 2003-hoz képest jelentősen csökkent a közlekedésben foglalkoztatottak száma, ugyanakkor többen kaptak munkát a bányászatban és fémfeldolgozásban.

A XX. század utolsó évtizedében Vajdaságban kb. kétszeresére nőtt a munkanélküliek száma. A munkát kereső nők száma nőtt az elmúlt 15 év alatt, de arányuk az összes munkanélküliek számában jelentősen csökkent.

Nőtt az először munkát keresők száma, de a 2000. évtől arányuk az összes munkát kereső vajdasági között csökkenő tendenciát mutat. 2004-ben a régióban legtöbb munkanélküli a 31–40 év közötti korcsoportból került ki, de jelentős a 41–50 év közötti munkanélküliek száma is.

A munkanélküliség időtartamára vonatkozó adatokat vizsgálva pozitív tendenciát fedezhetünk fel, mert 2000-ben a munkanélküliek 72%-a várt egy évnél tovább munkára, 2004-ben pedig már csak 69%-uk.

A munkanélküliek iskolai végzettségét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy míg 2000-ben a munka nélküli vajdaságiak kb. 70%-a középiskolai végzettségű volt, 2004-ben ez a csoport a munkára várók 54%-át alkotta. Az egyetemi végzettségű munkakeresők csoportjában is kisebb a munkanélküliség, mert 2000-ben ők képezték a munkanélküliek 6,01%-át, 2004-ben arányuk 5,2% volt. A végzettséget nem követelő szabad munkahelyek 83,8%-a telt be 2004-ben, a szakképzettséget igénylő állásokat 77,3%-ban betöltötték.

Rövid összefoglaló

A munkanélküliség fő kiváltó oka 2000-ben az volt, hogy a munkavállalók nagy része technológiai felesleggé vált, vagy csődbe ment a vállalat, ahol dolgoztak. 2004-ben a munkanélküliség okaira vonatkozó számadatokkal nem rendelkezünk, de általánosságban elmondhatjuk, hogy kialakulásában a fentiekén kívül fontos szerepet játszik a külföldi befektetések elmaradása is.

2004-ben a munkát keresők nagy része a fémiparból és a kereskedelem, vendéglátóipar és turizmus területéről került ki. A legtöbb szabad munkahely a kereskedelem, vendéglátóipar és turizmus, valamint a közgazdaság, a jog, valamint az adminisztráció területén volt. Az újonnan elhelyezkedtek jelentős aránya a kereskedelem és a gépészet területén volt tapasztalható.

A munkanélküliségi helyzet nyilvántartásában bekövetkezett változások miatt nehéz összehasonlítani a 2004-es év adatait az előző évek állapotával, de általánosságban elmondható, hogy a súlyos gazdasági helyzet a szakképesítés nélküli munkavállalókat érinti.

* * *

A kutatásunkban külön figyelmet szenteltünk a fiatalok munkanélküliségének. Erre vonatkozóan csak az egész köztársaság adatait ismertető forrás áll rendelkezésünkre, de eddigi ismereteink alapján feltételezhetjük, hogy a vajdasági fiatalok helyzete nagyon hasonlít az ország egészében uralkodó helyzethez.

11. táblázat

A 15–25 évesek munkanélkülisége Szerbiában

Év	Összes munkanélküli	15–25 éves		15–18 éves		19–25 éves	
		Szám	%	Szám	%	Szám	%
1999	694 556	191 702	27,6	2 829	0,4	188 876	27,2
2000	716 059	187 600	26,2	2 997	0,4	184 603	25,8
2001	780 632	190 368	24,4	3 963	0,5	186 405	23,9
2002	904 532	196 751	21,8	4 269	0,5	192 482	21,3
2003	945 106	192 167	20,3	4 187	0,4	187 980	19,9

Forrás: Köztársasági Munkaügyi Központ 2004.

Az adatok alapján elmondható, hogy Szerbiában a fiatalok a munkanélküliek 27,6, illetőleg 20,3%-át alkotják. 1999-től a munka nélküli fiatalok aránya fokozatosan csökkent, ami a gazdasági átalakulásnak tudható be. Ebben az időszakban ugyanis sok vállalatot bezártak, tömegesek voltak az elbocsátások, s ez az idősebb munkanélküliek csoportját növelte. 2003-ban a kiskorúak a fiatal munkanélküliek 2%-át alkották.

A 2004. októberi adatok szerint Szerbiában 838 904 munkanélkülit tartottak nyilván, ennek 54,7%-a nő volt.

A 25 évnél fiatalabbak a munkanélküliek 19,56%-át adták, számuk 164 129 volt, közülük a 15–18 éves korosztályba 4307 munkanélküli tartozott, míg a 19 évnél idősebb, de 26 évnél fiatalabbak száma 159 822 volt. Ők a munkát keresők 19,05%-át jelentik.

A fiatalok munkaerő-piaci helyzetének alaposabb megismerését segíti végzettségük bemutatása.

12. táblázat

A fiatal munkanélküliek képzettség szerinti megoszlása

Év	Fiatal munkanélküliek	Fiatal munka nélküli nők	Szak-képzettek	Szak-képzettek összesen	III–V. fokú végzettség	VI–VIII. fokú végzettség
1999	191 702	105 021	58 494	133 211	130 095	3 116
2000	187 600	103 170	55 759	131 841	128 670	3 171
2001	190 368	102 931	55 326	134 819	131 493	3 326
2002	196 751	104 756	57 425	139 326	135 536	3 790
2003	192 167	99 870	55 505	136 662	132 748	3 914

Forrás: Köztársasági Munkaügyi Központ 2004.

Mint látható is, Szerbiában a munka nélküli fiatalok többsége nő, de számuk és arányuk az 1999–2003-ig terjedő időszakban csökkent. A szakképzetlen fiatalok adják a 25 évnél fiatalabb, munkát keresők kb. 30%-át, de számuk és arányuk csökkenő tendenciát mutat. A képzettséggel rendelkezők a fiatal munkanélküliek kb. 70%-át alkotják, de számuk és arányuk növekszik. A középiskolai végzettségűek képezik a fiatal munkanélküliek többségét, kb. 68-69%-át, de arányuk csökken. A középiskolai végzettségű munkanélküliek nagy száma azzal magyarázható, hogy Szerbiában az átlag 7 évig elhúzódó egyetemi tanulmányok miatt kevés 25 évnél fiatalabb egyénnek van egyetemi végzettsége. Az egyetemi végzettségű munkanélküliek a fiatalok 1-2%-át adják, de arányuk növekvő tendenciát mutat.

2004 októberében Szerbiában összesen 164 129 fiatal munkanélkülit tartottak nyilván. Köztük 86 037 nő volt, vagyis a 26 évnél fiatalabb munkavállalók több mint fele, azaz 52%-a. Ebben a hónapban a köztársaságban 42 886 szakképzetlen fiatal keresett munkát. Ők alkották a fiatal munkanélküliek 26%-át. A középiskolai végzettségű fiatal munkanélküliek száma 117 303 volt, és ők a munkát keresők többségét, 71,5%-át tették ki, míg az egyetemi végzettségű, 26 évnél fiatalabb munkát keresők közül 3930-at vettek nyilvántartásba. Ők a fiatal munkanélküliek csekély részét, 2,5%-át alkották a vizsgált hónapban.

A szerbiai fiatalok munkanélküliségével kapcsolatban összegzésként elmondhatjuk, hogy a 15 és 25 év közötti korosztály az összes munkanélküli 20–27%-át teszi ki, többségük nő. A fiatal munkanélküliek túlnyomó többségének életkora 19 és 25 év között van (kb. 98%), és középiskolai oklevele van.

2. A vajdasági magyar fiatalok továbbtanulási szándéka és munkaerő-piaci meglátásai – empirikus kutatás

2.1. Bevezető

Annak érdekében, hogy megismerjük a vajdasági magyar fiatalok meglátásait munkaerő-piaci helyzetükről, kérdőíves felmérésen alapuló kutatást végeztünk. A felmérésre 2005. május 15-e és június 1-je között került sor Vajdaság magyarlakta területein. A válaszok Vajdaság következő községeiből érkeztek: Szabadka, Topolya, Magyarkanizsa, Zenta, Törökkanizsa, Ada, Óbecse, Zombor, Kishegyes, Nagybecskerek, Nagyikinda, Kúla, Apatin és Csóka. A reprezentatív minta 324 fiatalt ölelt fel 15 és 28 életév között. A felmérés célcsoportjába egyaránt felvettünk tanulmányaikat folytató, munkaviszonyban levő és munka nélküli fiatalokat véletlen kiválasztás elve alapján. A megkérdezettek véleményét kérdezőbiztosok segítségével ismertük meg, személyes megkérdezés módszerével. A kapott adatokat SPSS 10. for Windows számítógépes program segítségével dolgoztuk fel. A felmérés a Magyarságkutató Tudományos Társaság szakmai felügyeletével³ készült, a Vajdasági Ifjúsági Fórum technikai segítséget, az Arany János Közalapítvány pedig anyagi támogatást nyújtott hozzá.

A kutatás a következő témaköröket ölelte fel:

- a megkérdezettek identifikációs alapadatai;
- a megkérdezettek továbbtanulási készsége;
- a megkérdezettek jelenlegi munkaerő-piaci helyzete;

³ Gábrity Molnár Irén tanácsai alapján

- a munkaviszonyban levő fiatalok munkaerő-piaci helyzete;
- a munka nélküli fiatalok munkaerő-piaci helyzete.

2.2. Az empirikus kutatás eredményei

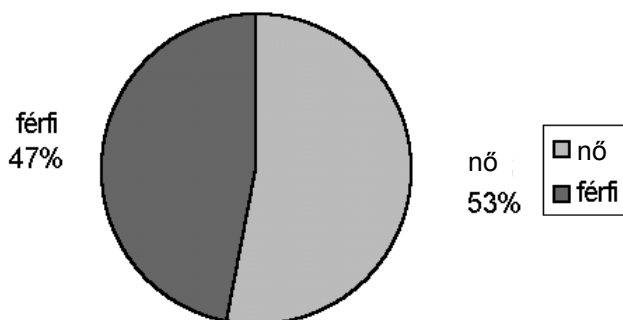
2.2.1. A megkérdezettek identifikációs adatai

A megkérdezettek következő identifikációs adatait mutatjuk be: nem és kor szerinti megoszlás, családi állapot, lakáskörülmények. Ezenkívül bemutatjuk a megkérdezettek jelenlegi munkaerő-piaci helyzetével kapcsolatos adatokat.

A felmérésben részt vett fiatalok nem szerinti megoszlását az alábbi ábra mutatja.

1. ábra

A megkérdezettek nemek szerinti megoszlása

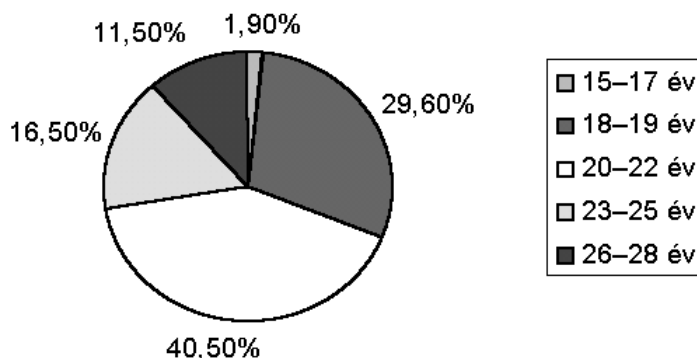

A felmérésben csaknem azonos arányban vettek részt férfiak és nők.

A kutatással felölelt fiatalok életkorát a következő ábra ismerteti.

2. ábra

A megkérdezettek életkor szerinti megoszlása

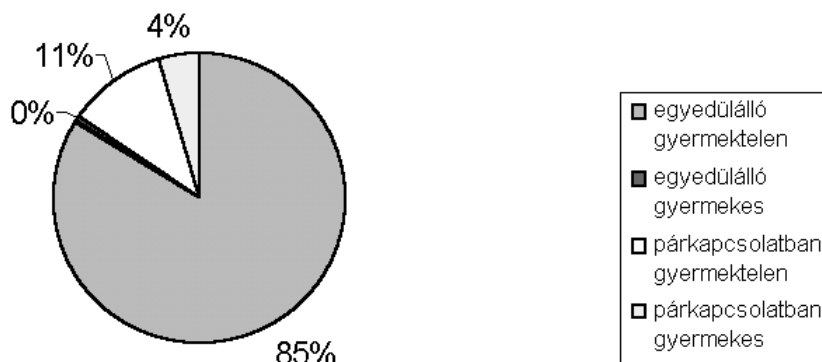

A megkérdezettek 31,5%-a középiskolás korú, 68,5%-a 20 év-nél idősebb. A legnagyobb csoportot a 20–22 év közöttiek alkoták: a megkérdezettek 40,5%-a.

A kutatásban részt vett fiatalok családi állapotát szemlélteti a következő ábra. A családi helyzetre vonatkozó szokásos kategóriák helyett, a megkérdezettek életkorát figyelembe véve, a következő válaszokat lehetett megjelölni: egyedülálló gyermektelen, egyedülálló gyermekes, párkapcsolatban élő gyermektelen és párkapcsolatban élő gyermekes.

3. ábra

A megkérdezettek családi állapota

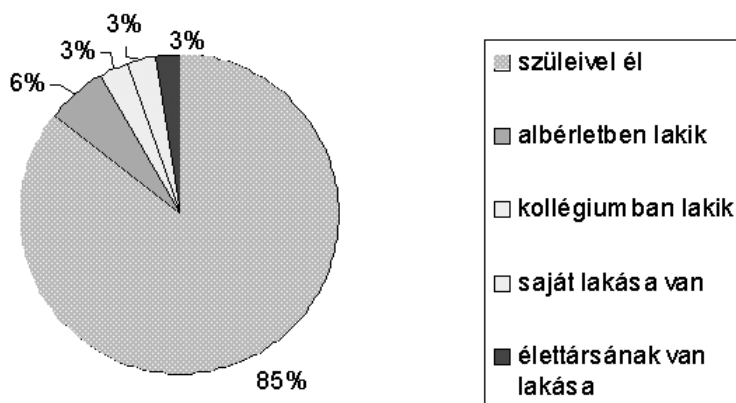

A fiatalok túlnyomó többsége (85%) még egyedülálló, párkapcsolatban 15% él. Gyermeket a 28 éves korig terjedő csoportjának csak 4%-a vállalt. Ezek az adatok Vajdaság specifikus demográfiai és szociális helyzetét jelzik: régióinkban az anyagi nehézségek miatt a fiatalok nagyon későn önállósulnak, későn alapítanak családot, és vállalnak gyermeket.

A fiatalok önállóságát mutatják lakáskörülményeik is.

4. ábra

A megkérdezettek lakáskörülményei

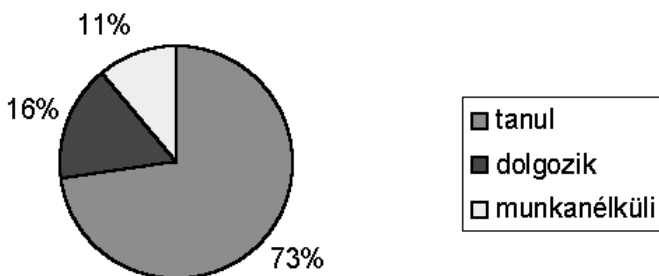

A 15–28 év közötti fiatalok túlnyomó többsége (85%) még a szüleivel él, ők még nem önállósultak, anyagi vagy más okok miatt szüleik támogatására szorúlnak. 20% albérletben lakik, de arról, hogy ennek a költségét ki állja, nincsenek adataink. Kollégiumban a fiatalok 3%-a lakik, ők tanulnak, még nem önállóak. Saját lakása van (vagy élettársának van lakása) a fiatalok 3%-ának. Ők képezik a leginkább önállósult fiatal réteget.

A felmérésben részt vett fiatalok 48%-a középiskolás vagy középfokú végzettségű, 52%-uk főiskolás vagy egyetemi hallgató, illetőleg már diplomázott. Jelenlegi munkaerő-piaci helyzetüket, vagyis azt, hogy most mivel foglalkoznak, a következő ábra szemlélteti.

5. ábra

A megkérdezettek jelenlegi munkaerő-piaci helyzete

A válaszadó fiatalok többsége még tanul. A középiskolások zöme a négyéves szakközépiskolába jár (37-en), őket követik a gimnazisták (14-en). Szakmunkásképzőt 4 megkérdezett fiatal látogat. A középiskolai végzettségűek közül 37-en vannak munkaviszonyban, 30 munkanélküli. A megkérdezettek közül 148 fiatal felsőfokú képzésben vesz részt, 6 már lediplomázott és munka nélkül van, és 15 munkaviszonyban lévő diplomás szakember véleményét is megismertük.

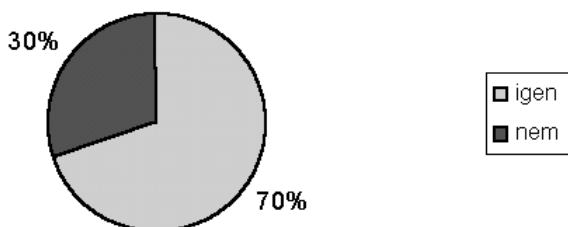
2.2.2. A megkérdezettek továbbtanulási elképzelései

A vajdasági magyar fiatalok továbbtanulási szándékával kapcsolatban arra kérdeztünk rá, hogy tervezik-e folytatni tanulmányaikat, hol, milyen nyelven és milyen képzésben szeretnék továbbtanulni.

Az alábbi ábra a 15–28 év közötti vajdasági magyar fiatalok általános továbbtanulási törekvését mutatja. A felmérésben résztvevőknek arra a kérdésre kellett válaszolniuk, hogy tervezik-e tanulmányaikat főiskolai vagy egyetemi szinten folytatni, vagy egyéb képzésben részt venni a következő 3 évben.

6. ábra

A megkérdezettek továbbtanulási szándéka

A válaszadók jelentős többsége (70%-a) tanulmányai folytatását tervezi, ami a fiatalok nagyfokú továbbtanulási igyekezetét mutatja.

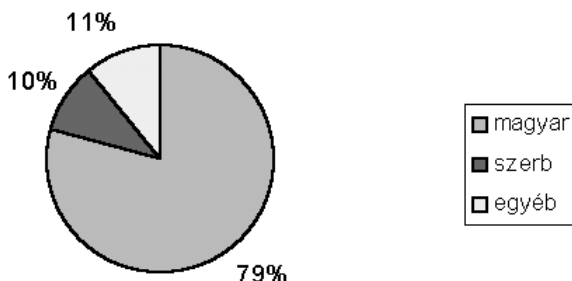
Ahhoz, hogy alaposabban megismerjük a fiatalok továbbtanulással kapcsolatos elképzeléseit, rákérdeztünk arra is, hogy helyileg hol szeretnének tanulni. Mivel ezt nyílt kérdésként tettük fel, többféle választ kaptunk, ezekből kitűnik, hogy a fiatalok túlnyomó többsége Szabadkán folytatná tanulmányait. Ez arra a jelenségre mutat rá, hogy a fiatalok olyan tanintézményeket választanak, ahol teljesen vagy részben magyar nyelven tanulhatnak tovább. A válaszadók kisebb része lenne hajlandó Újvidéken vagy Vajdaság más városában folytatni a tanulmányait. A felmérésben résztvevők több mint 20%-a Magyarországra, illetve más külföldi országba menne.

A kérdőív olyan kérdést is tartalmazott, hogy mit szeretnének a fiatalok tanulni, milyen szakra jelentkeznének. (A kapott eredmények megfelelnek a vajdasági középiskolai és felsőoktatási intézményekben tanuló fiatalok szakmaválasztásának.) A válaszadók többsége a műszaki pálya iránt érdeklődik, őket követik a pedagógiai pálya iránt vonzódók és a közgazdasági szakmákat választók nagy köre.

A vajdasági magyar nyelvű oktatás helyzetét elemezve és a magyar nyelvű képzések iránti érdeklődés bemutatása miatt fontos megismerni, hogy a fiatalok milyen nyelven szeretnének továbbtanulni. A válaszadók eldönthették, hogy a magyar, a szerb vagy más nyelvet részesítenek előnyben. A kapott adatokat a következő ábra szemlélteti.

7. ábra

Előnyben részesített tannyelv

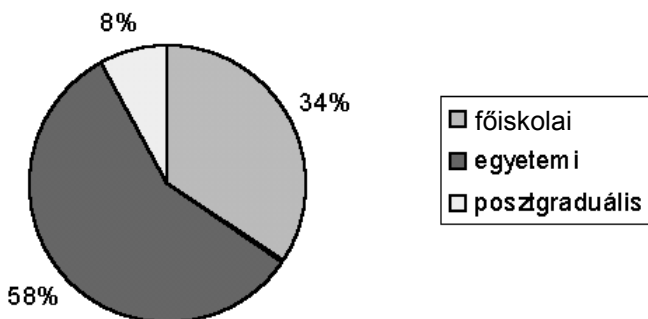

A fiatalok túlnyomó többsége (79%) magyar nyelven szeretné folytatni a tanulmányait. A szerbet csak a válaszadók kis százaléka jelölte meg. Az egyéb nyelvet választók többsége angolul szeretne tanulni. Ők azok a fiatalok, akik külföldön tervezik továbbtanulásukat.

Fontosnak tartottuk megtudni azt is, hogy a fiatalok milyen képzési formát választanának. A válaszadók három megadott képzési forma közül választhattak: főiskolai, egyetemi vagy posztgraduális képzés.

8. ábra

Előnyben részesített képzési forma

A fiataloknak több mint fele szeretne egyetemre járni, egyharmaduk főiskolai diplomát szerezne, 8%-a pedig tanulmányai befejezése után magiszteri vagy doktori stúdiumokat tervez.

A fiatalok továbbtanulási szándékának minőségi vizsgálatát oly módon végeztük, hogy a válaszadóknak el kellett döntenüik: egyes, az oktatással, továbbtanulással, illetve munkavállalással kapcsolatos állításunkkal mennyire értenek egyet. Tíz állítást kellett véleményezniük és osztályozni aszerint, hogy nagyon egyet-értenek vele (5), egyetértenek vele (4), részben igen, részben nem értenek egyet vele (3), nem értenek egyet vele (2) és egyáltalán nem értenek vele egyet (1). Azt, hogy az egyes állításokat hányan és hogyan osztályozták, az alábbi táblázatban mutatjuk be. A könnyebb összehasonlítás érdekében kiszámoltuk azt is, hogy az egyes állításokat hányas átlagosztályzatra minősítették.

13. táblázat

A megkérdezettek véleménye a továbbtanulással kapcsolatos állításokról

Állítások	Nagyon egyet-érték (5)	Egyet-érték (4)	Részben igen, részben nem (3)	Nem értek egyet (2)	Egyáltalán nem értek egyet (1)	Átlag-érték
1. A gimnáziumi végzettség (érettségi) csak az egyetemi, főiskolai felvételinél jelent előnyt.	52	86	128	30	25	3,34
2. A középiskola utáni képzésnek csak akkor van értelme, ha az munkahelyet is szavatol.	52	89	99	60	23	3,26
3. Manapság csak több szakmával boldogulhat az ember.	69	68	105	69	13	3,34
4. A középiskola elvégzése után az ember még túl fiatal ahhoz, hogy dolgozni kezdjen.	32	42	88	102	60	2,64

Állítások	Nagyon egyet- érték (5)	Egyet- érték (4)	Részben igen, rész- ben nem (3)	Nem értek egyet (2)	Egyáltalán nem értek egyet (1)	Átlag- érték
5. Manapság szinte lehetetlen elhelyezkedniük a friss diplomás középiskolai végzettségűeknek (érettségizetteknek).	116	111	69	22	6	3,95
6. Gimnáziumi végzettséggel éppen olyan jól el lehet helyezkedni, mint a szakközépiskolai végzettséggel.	5	24	71	129	94	2,12
7. Továbbtanulás helyett inkább dolgozni kell!	7	12	57	102	144	1,87
8. Érdeemes minél előbb elkezdni dolgozni, mert akkor az ember korábban jut előbbre a karrierjében.	9	26	120	113	55	2,61
9. A továbbtanulással kitolódik az időszak, amíg az ember fiatalnak érezheti magát.	50	87	90	62	35	3,17
10. Nem érdemes felsőfokon továbbtanulni, hiszen utána ugyanis munkanélküli lesz az ember.	6	18	63	111	126	1,97

Az adatokból megállapíthatjuk, hogy a fiatalok *nagyon egyet-
értének* azzal az állítással, hogy napjainkban szinte lehetetlen elhelyezkedni friss középiskolai diplomával. Ez azt mutatja, hogy munkaerő-piaci helyzetüket elég borúsan látják. Azonos arányban *egyetértének* azzal is, hogy a gimnáziumi végzettség csak az egyetemi felvételinél jelent előnyt, és hogy csak több szakmával boldogulhat az ember. Ez azt jelzi, hogy a gimnáziumot csak ak-

kor érdemes végezni, ha azt főiskolai vagy egyetemi továbbtanulás követi. Akik csak középiskolát akarnak végezni, jobb, ha szakmát nyújtó képzést választanak. Ezt támasztja alá, hogy a fiatalok *nem értenek egyet* azzal, hogy gimnáziumi végzettséggel éppen olyan jól el lehet helyezkedni, mint szakközépiskolai oklevéllel. Emellett a megkérdezettek úgy vélik, hogy jelenleg jobb, ha egy vajdasági magyar fiatalnak több szakmája van, mert úgy könnyebben boldogul. Azzal az állítással is *egyetértenek*, hogy a középiskola után továbbtanulni csak akkor van értelme, ha az biztos munkahelyet is jelent. Ezenkívül a továbbtanulással kitolódik az időszak, amíg az ember fiatalnak érezheti magát.

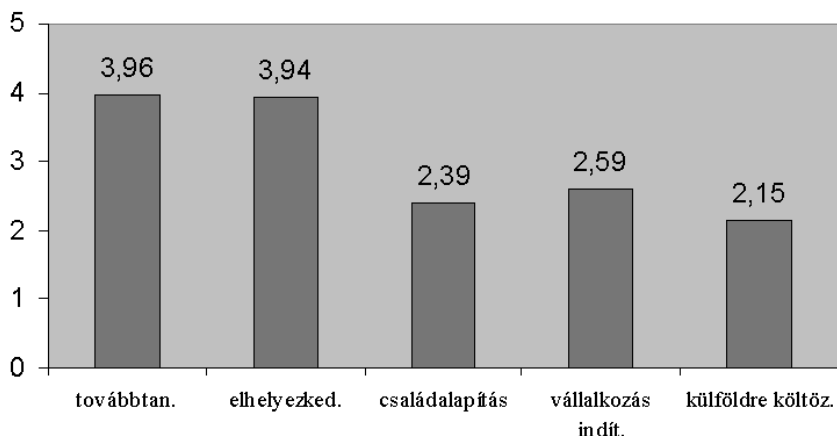
A megkérdezettek *részben értettek egyet* azzal, hogy a középiskola után még túl fiatalok a munkába álláshoz. Azzal is csak részben tudtak egyetérteni, hogy érdemes mielőbb munkába állni, mert így az ember korábban jut sikerre a karrierjében. *Nem értenek egyet* viszont azzal az állítással, miszerint továbbtanulás helyett inkább dolgozni kell. Azt az állítást *sem fogadták el*, hogy nem érdemes felsőfokon továbbtanulni, mert utána úgysem kap munkát az ember.

Leszögezhetjük, hogy a fiatalok szerint manapság a friss diplomás középiskolásoknak nagyon nehéz munkához jutniuk, ezért több szakmával nagyobb az esélyük. Mivel gimnáziumi végzettséggel nehéz elhelyezkedni, a gimnáziumnak csak akkor van értelme, ha valaki tovább szeretne tanulni. A felsőfokú képzésben való részvétellel tovább fiatalnak érezheti magát az ember, és csak akkor érdemes főiskolára, egyetemre menni, ha az oklevél biztosan jelent munkahelyet is. A fiatalok fontosabbnak tartják a továbbtanulást, mint azt, hogy minél korábban munkába álljanak. Nem egyeznek azzal, hogy nem érdemes felsőfokon tanulni, mert utána úgysem kap munkát az ember. Ezek az adatok is azt támasztják alá, hogy a megkérdezettek továbbtanulási szándéka kedvező.

Fontosnak tartottuk a fiatal szakembereknek a diploma megszerzése utáni terveit. A válaszadóknak diplomázásuk utáni céljaik között fontossági sorrendben kellett rangsorolniuk a továbbtanulást, az elhelyezkedést, a családalapítást, az önálló vállalkozás indítását és a kivándorlást. (A nagyobb értékek a fontosabb, míg a kisebb értékek a kevésbé fontos célokat mutatják.)

9. ábra

A válaszadók diplomázás utáni tervei

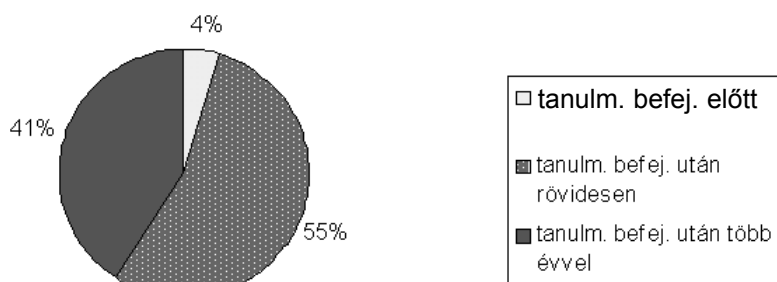
Az adatok alapján elmondható, hogy a megkérdezett 15–28 éves fiatalok legfontosabb célja a továbbtanulás, de szinte ugyanolyan jelentős a munkába állás is. A vállalkozásindítás és a családalapítás a kevésbé fontos célok közé tartozik. A felsorolt lehetőségek közül a legkisebb osztályzatot a kivándorlás kapta.

2.2.3. A megkérdezettek munkaerő-piaci percepciója

A fiatalok munkavállalással kapcsolatos véleményének bemutatását arra a kérdésre adott válaszaikkal kezdjük, hogy szerintük mikor fognak képzettségüknek megfelelő munkát kapni. A következő válaszlehetőségek: tanulmányaim befejezése előtt, tanulmányaim befejezése után rövidesen és tanulmányaim befejezése után több évvel.

10. ábra

Az elhelyezkedés várható időpontja

Mint látható, többségük úgy véli, hogy tanulmányai befejezése után rövidesen munkát talál. Aggasztó azonban az, hogy a fiatalok 41%-a úgy gondolja, hogy a tanulmányai befejezése után több évig kell várnia megfelelő munkára. A megkérdezettek csupán 4%-a gondolja úgy, hogy még a tanulmányai alatt van rá esélye.

A vajdasági magyar fiatalok munkavállalási percepciójának megismerése során fontos megtudnunk azt, hogy mely szempontok szerint választanak meg munkahelyüket. A válaszadók a szakmai fejlődés, a karrierlehetőség, a megfelelő fizetés, a biztos munkahely, a munkaköri önállóság és a kreativitás fontosságát határozták meg.

14. táblázat

A megkérdezettek munkahely-kiválasztási szempontjai

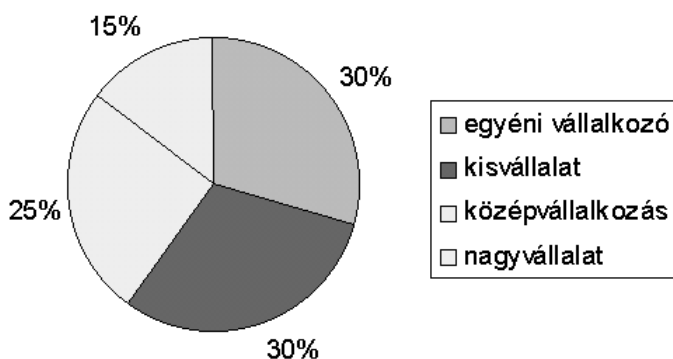
Szempontok	Nagyon fontos (3)	Fontos (2)	Nem fontos (1)	Átlagérték
Szakmai fejlődés	228	87	3	2,71
Karrier	165	135	17	2,47
Fizetés nagysága	284	35	2	2,87
Biztos munkahely	293	23	5	2,89
Önállóság	142	152	22	2,38
Kreativitás	190	109	12	2,57

A fentiek szerint a fiatal munkavállalók számára a legfontosabb szempont a biztonságot nyújtó munkahely és az anyagi biztonság. Ezt követi a szakmai fejlődés lehetősége, a munkahelyi kreativitás, a karrier és az önállóság a munkában.

A szerbiai privatizációs folyamatok jelentős mértékben megváltoztatják a vállalatok nagyságát és tulajdonformáját. A nagyvállalatok átalakulása során több közepes nagyságú vállalat jött létre. Emellett a piacgazdaság elveinek alapján várhatóan növekedni fog a magántulajdonban levő kis- és közepes vállalkozások száma is. A felmérés kitért annak elemzésére is, hogy a vizsgált társadalmi csoport tagjai mennyire vannak tisztában a vázolt gazdasági változásokkal, milyen típusú vállalatban helyezkednének el.

11. ábra

Az elhelyezkedési céllal keresett vállalat típusa

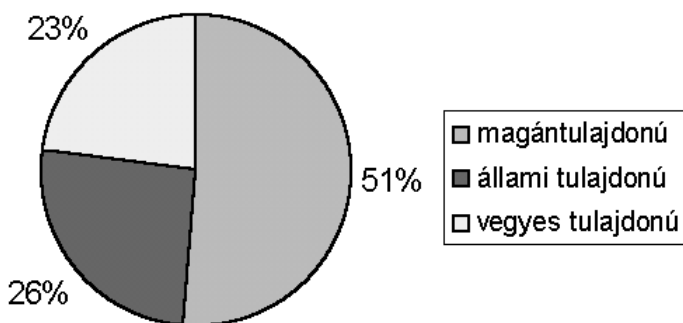

A válaszadók azonos arányban szeretnének egyéni vállalkozóként vagy kisvállalatban munkavállalóként dolgozni. Ez azt mutatja, hogy többségük tisztában van a kisvállalatok előnyeivel, és ott szeretne vagy tulajdonosként, vagy alkalmazottként dolgozni.

Azt, hogy milyen tulajdonformájú vállalatban helyezkednének el, a következő ábra mutatja be.

12. ábra

A megkérdezettek által preferált vállalati tulajdonforma

A fiatalok többsége magántulajdonban levő cégben szeretne munkát kapni. Úgy vélik tehát, hogy ez a tulajdonforma nyújt leginkább lehetőséget az egyéni boldoguláshoz.

A munkavállaló fiatalok jövőbeni munkaerő-piaci helyzetét jelentősen meghatározza az, hogy mit hajlandók megtenni egy számukra kedvező munkalehetőségért. A megkérdezetteknek el kellett dönteniük, hogy hajlandók-e szakmai továbbképzéseken részt venni, új készségeket/képességeket elsajátítani, új idegen nyelvet tanulni, mindennap utazni, napi 10-12 órát dolgozni, a szabad idejüket is munkával tölteni, illetve külföldre költözni.

15. táblázat

Mit vállalnának a megkérdezettek egy kedvező munkalehetőség érdekében?

	Igen	Nem	Nem tudja
Szakmai továbbképzéseken való részvétel	307	3	13
Új készségek elsajátítását	299	6	18
Új idegen nyelv tanulását	244	29	50
Külföldre költözést	142	86	95
Mindennapos ingázást	112	100	111
Napi 10-12 órás munkaidőt	104	129	90
Szabad időben / hétvégén is dolgozni	29	231	63

Mint látható is, a fiatalok túlnyomó többsége hajlandó szakmai továbbképzéseken részt venni és újabb készségeket elsajátítani, valamint új idegen nyelvet tanulni. Jelentős részük kész arra is, hogy külföldre költözzön, mindennap ingázzon vagy napi 10-12 órát dolgozzon egy jobb munkahely érdekében. Azt azonban, hogy szabad idejüket és a hétvégét is munkával töltsék, a fiatalok túlnyomó többsége túl nagy áldozatnak tartja még egy kedvező munkalehetőség reményében is.

A vajdasági magyar fiatalok szülőföldjükön való munkavállalását döntően befolyásolja az, mennyire tartják reálisnak, hogy elvárásaiknak megfelelő munkalehetőséget találjanak lakóhelyükön, Vajdaságban, Szerbiában és külföldön.

16. táblázat

A megkérdezettek meglátásai elhelyezkedési lehetőségeikről

	Nagyon valószínű (3)	Valószínű (2)	Nem valószínű (1)	Átlagérték
Lakóhelyén	57	112	137	1,74
Vajdaságban	77	196	28	2,16
Szerbiában	51	126	99	1,82
Külföldön	113	95	89	2,07

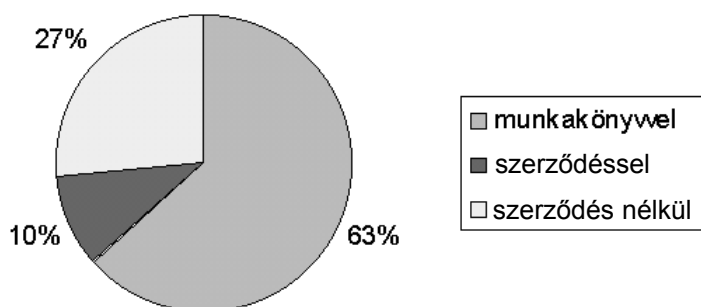
A fiatalok válaszaiból az tűnik ki, hogy elhelyezkedési lehetőségeiket legjobbnak Vajdaságban tartják. Ezután következik a kedvezőnek ítélt munkába állás külföldön. Azt azonban, hogy Szerbiában vagy lakóhelyükön találnak munkát, nem tartják nagyon valószínűnek. A felmérés eredményei szerint a megkérdezettek bíznak benne, hogy ha lakóhelyükön nem is, de Vajdaságban valahol megfelelő munkát kapnak. A külfölddel kapcsolatos kedvező meglátások a vajdasági magyar fiatalok nagy migrációs hajlamát mutatják.

2.2.4. A munkaviszonyban levő fiatalok munkaerő-piaci helyzete és percepciója

A munkaviszonyban levő fiatal réteg munkavállalói helyzetét elsősorban az mutatja, hogy milyen jogi keretek között dolgoznak.

13. ábra

A válaszadók munkaviszonyának jogi kerete

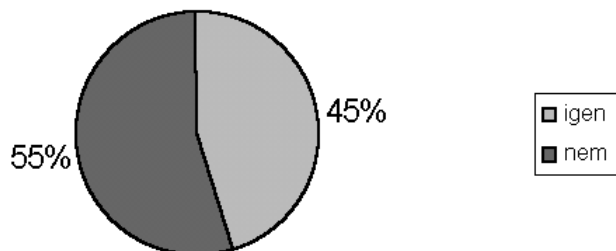

A fiatalok többsége szabályosan bejelentett munkaviszonyban van. Ez a vajdasági magyar pályakezdők munkaügyi jogbiztonságát mutatja. Jelentős azonban azoknak az aránya is (27%), akik munkaügyi szerződés nélkül, vagyis a szürkegazdaságban dolgoznak.

A fiatalok iránti munkaerő-piaci keresletet szemléltetheti, hogy képzettségüknek megfelelő munkát végeznek-e, vagy sem.

14. ábra

A válaszadók megoszlása a képzettségüknek megfelelő munka szerint

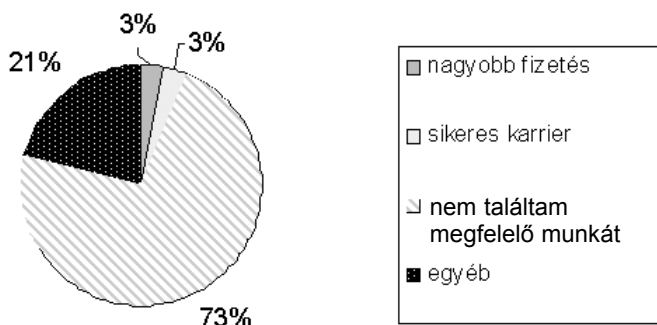

A vizsgálódás adatai azt mutatják, hogy a fiatalok többsége nem végez a végzettségének megfelelő munkát. Ez a tény a súlyos vajdasági munkanélküliségi helyzetre utal.

A kérdőív következő kérdésében arra kerestük a választ, hogy a pályakezdők miért vállaltak el képzettségüknél alacsonyabb munkát. A felmérés során a következő választási lehetőségeket kínáltuk: mert így többet tudok keresni, mert ez a munka jobb karrierlehetőséget kínál, mert nem találtam megfelelő munkát és egyéb okok.

15. ábra

A képzettségnél alacsonyabb szintű munka elfogadásának okai

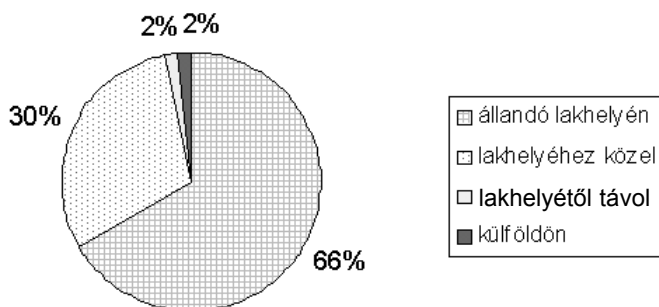

A megkérdezett fiatalok többsége azért vállalt végzettségének nem megfelelő, alacsonyabb szintű munkát, mert nem talált a szakmájában megfelelő munkalehetőséget. Ez szintén a fiatalok jelentős munkanélküliségére hívja fel a figyelmet.

A fiatalok munkaerő-piaci helyzetét ismerteti az is, hogy a megkérdezett szakemberek hol találtak munkát: állandó lakóhelyükön, lakóhelyükhöz közel, lakóhelyüktől távol vagy külföldön.

16. ábra

A megkérdezettek megoszlása a munkahely helyszíne szerint

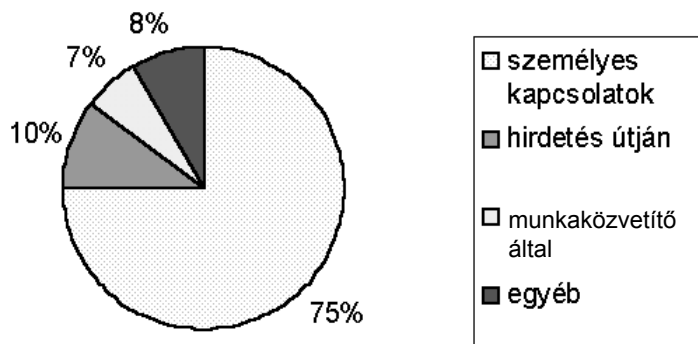

A válaszadók túlnyomó többsége (99%) lakóhelyén vagy ahhoz közel állt munkába.

A munkakínálatról való tájékozódás módját is vizsgáltuk, vagyis, hogy a fiatalok hogyan értesültek a munkalehetőségről, amikor a jelenlegi munkahelyükre pályáztak. A válaszlehetőségek között szerepelt: személyes kapcsolatok által, hirdetés útján, munkaközvetítő segítségével, egyéb.

17. ábra

A válaszadók értesülése arról a munkalehetőségről, melyet most végeznek

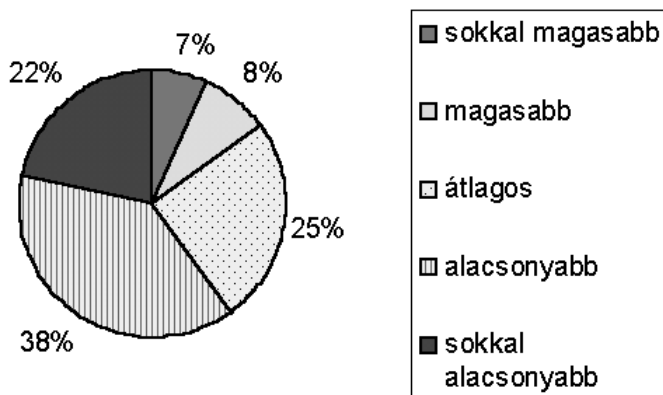

Az, hogy a munkaviszonyban levő fiatalok többsége (75%) személyes ismeretségeken keresztül értesült jelenlegi munkahelyéről, azt jelenti, hogy térségünkben még mindig nincs szabályos, esélyegyenlőséget nyújtó informálás a munkalehetőségekről.

A vajdasági magyar szakemberek anyagi megbecsülését mutatja a fiatalok fizetésének magassága. A válaszadóknak saját fizetésük nagyságát kellett megítélni a szerbiai átlagfizetéshez viszonyítva.

18. ábra

A megkérdezettek fizetésének viszonyítása a szerbiai átlagfizetéshez

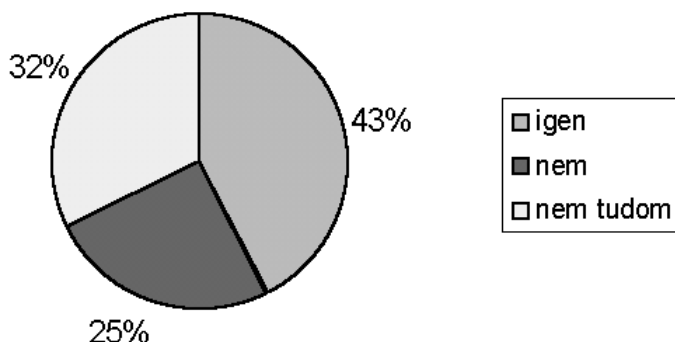

A felmérésben részt vett munkaviszonyban levő fiatalok egyharmada úgy véli, hogy fizetése a szerbiai átlagfizetéséknél alacsonyabb, csaknem egynegyede úgy ítéli meg, hogy az átlagosnál sokkal kevesebbet keres, míg a válaszadók 15%-a szerint az átlagosnál magasabb, illetve sokkal magasabb a bére.

Hogy e társadalmi réteg mennyire elégedett jelenlegi munkahelyével, megtudhatjuk a következő kérdésre adott válaszokból: a közeljövőben tervez-e munkahely-változtatást.

19. ábra

A megkérdezettek munkahely-változtatási szándéka

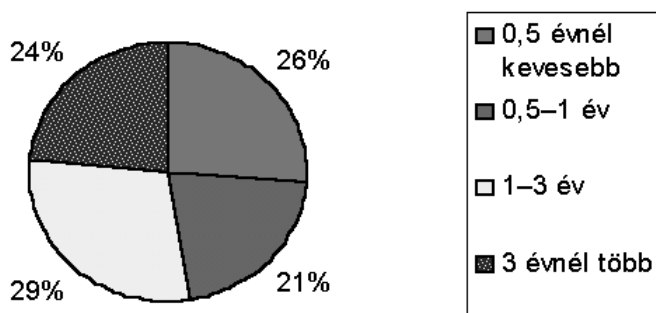
Mint az ábrából látható, a munkavállalók többsége tervez munkahely-változtatást. A pályakezdő fiatalok csupán 25%-a elégedett jelenlegi munkahelyével.

2.2.5. A munka nélküli fiatalok munkaerő-piaci helyzete és percepciója

A felmérésben 39, 15–28 év közötti, vajdasági magyar munka nélküli fiatal vett részt. Munkaerő-piaci helyzetüket és az ezzel kapcsolatos megítélésüket mutatjuk be a következő néhány ábrán.

20. ábra

A fiatalok munkanélküliségének időtartama

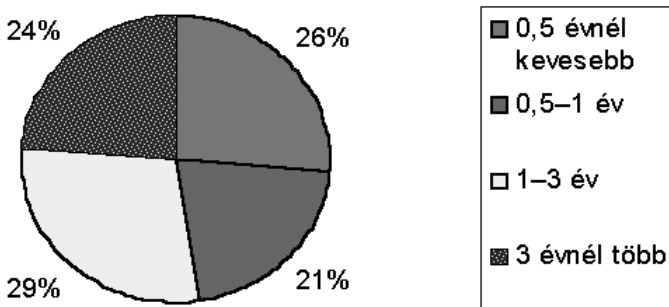

A felmérésben részt vett fiatalok nagyon különböző ideje várnak már munkára, összegezésként azonban elmondhatjuk, hogy többségük (74%) több mint fél éve munkanélküli, 24%-uk pedig már több mint három éve nem talál megfelelő munkát.

A munkanélküliek terveit megismerhetjük abból a válaszból, hogy meddig hajlandóak még várni a végzettségüknek megfelelő munkalehetőségre.

21. ábra

Várakozási hajlandóság a végzettségnek megfelelő munkalehetőségre

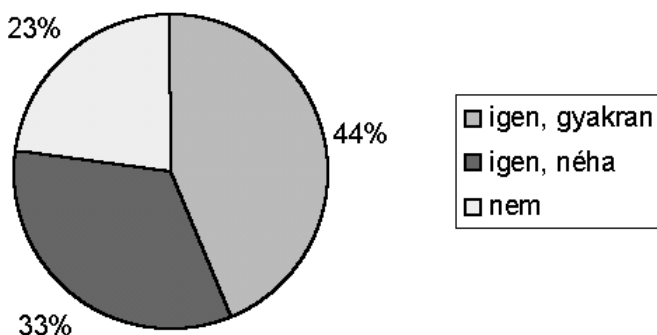

A fiatalok többsége még fél évig hajlandó megfelelő állásra várni. Az a tény, hogy a pályakezdők 21%-a három évnél is hosszabb ideig hajlandó várni egy kedvező munkahelyre, a vajdasági foglalkoztatási helyzet súlyosságát mutatja.

A munka nélküli fiatalok valós munkanélküliségéről pontosabb képet kaptunk azzal a kérdéssel, hogy találnak-e, illetve vállalnak-e alkalmi munkát.

22. ábra

A munka nélküli fiatalok alkalmi munkavállalása

Az, hogy a megkérdezett, munkanélküliként nyilvántartott fiatalok háromnegyede változó gyakorisággal, de vállal alkalmi munkát, a szürkegazdaság méreteit sejteti.

A vajdasági magyar fiatalok munkanélküliségének okait szemlélteti válaszuk arra a kérdésre, hogy szerintük miért nem találtak még munkát.

17. táblázat

A válaszadók meglátásai munkanélküliségük okairól (több válaszlehetőség)

Okok	Nyilatkozók	
	Szám	%
Kapcsolatok, ismeretségek hiánya	20	51
Munkatapasztalat hiánya	11	28
Munkakeresési módok ismeretének hiánya	7	18
Idegen nyelvek ismeretének hiánya	6	15
Számítógépes ismeretek hiánya	6	15
A tanulmányok nem készítik fel a szakmára	6	15

A felmérésben részt vett fiatalok többsége úgy véli, hogy munkanélküliségének fő oka a megfelelő szakmai kapcsolatok hiánya. Ez az adat alátámasztja, hogy a munkaadók megkerülik a munkaerő formális toborzását és kiválasztását. Jelentős számú fiatal véli úgy, hogy munkatapasztalat hiányában nem talált mun-

kát. Ez a pályakezdők munkába állási nehézségeit szemlélteti, s azt az ördögi kört, hogy munkába állás nélkül munkatapasztalatot sem szerezhettek.

2.3. Összegezés

A felmérés adatai alapján megállapíthatjuk, hogy a 15–28 év közötti vajdasági magyar fiatalok többsége még tanul, egyedülálló, nem vállalt még gyermeket és szüleinél lakik, azaz még nem önálló.

A válaszadó fiatalok továbbtanulási készsége nagy, többségük magyar nyelven szeretne továbbtanulni egyetemi szinten, Szabadkán, vagy más vajdasági városban. Legtöbbjük a műszaki, pedagógusi vagy közgazdászti pályát választaná. A fiatalok számára jelenleg a legfontosabb életcél a továbbtanulás és az elhelyezkedés. Véleményük szerint jelenleg Vajdaságban a frissen végzett középiskolásoknak nehéz elhelyezkedniük, a gimnázium pedig inkább csak a továbbtanulásnál jelent előnyt, hiszen gimnáziumi végzettséggel nehezebb munkát találni, mint szakközépiskolai diplomával. A fiataloknak csak több szakmával van esélyük a boldogulásra, és a továbbtanulásnak is – mellyel hosszabb lesz az időszak, amíg fiatalnak érzi magát az ember – csak akkor van értelme, ha javulnak vele a munkaerő-piaci esélyek. A fiatalok nem értenek egyet azzal, hogy nincs értelme a főiskolai vagy egyetemi képzésnek, és hogy a korábbi karrierbeindulási lehetőség miatt mielőbb munkába kell állni.

A munkaerő-piaci helyzetükkel kapcsolatban a fiatalok többsége reméli, hogy tanulmányai befejezése után rövidesen talál munkát. A munkalehetőség kiválasztásánál a válaszadók többsége számára legfontosabb szempont a munkahely stabilitása és a fizetés nagysága. A fiatalok a magántulajdonban levő kisvállalatokat részesítik előnyben, amikor a számukra ideális munkahelyről kell döntést hozni. A kedvező munkalehetőségért a fiatalok készek szakmai továbbképzéseken részt venni, új készségeket elsajátítani, és új idegen nyelvet tanulni. A szabad idejüket azonban nem áldoznák fel még egy kedvező állásért sem. A vajdasági magyar fiatalok legkedvezőbbnek vajdasági munkaerő-piaci

helyzetüket tartják, ugyanis úgy vélik, hogy ha lakóhelyükön nem is, de a tartomány területén sikerül valahol elhelyezkedniük.

A munkaviszonyban levő fiatalok munkaerő-piaci helyzetének elemzése rámutat arra, hogy e réteg többsége tisztázott jogi körülmények között, lakóhelyén vagy annak közelében dolgozik. A munkalehetőségről a válaszdók többsége személyes kapcsolatokon keresztül értesült, ami arra utal, hogy Vajdaságban a munkaadók többsége nem-formális munkaerő-toborzási módszereket alkalmaz. A fiatalok többsége nem a képzettségének megfelelő munkát végez, amit megfelelő munkalehetőség hiányában voltak kénytelenek elfogadni. Ez a vajdasági szakemberek jelentős munkanélküliségére utal. A fiatal munkavállalói réteg többsége úgy véli, hogy a fizetése a szerbiai átlagfizetésnél alacsonyabb. Ezen réteg nem elégedett jelenlegi munkaerő-piaci helyzetével, hiszen a fiatalok többsége az elkövetkező 3 évben munkahely-változtatást tervez.

A munka nélküli vajdasági magyar fiatalok többsége több mint fél éve munkanélküli, és még kb. fél évig hajlandó megfelelő munkalehetőségre várni. A megkérdezettek többsége alkalmi munkákat vállal, és úgy gondolja, hogy munkanélküliségének fő oka, hogy nem rendelkezik kapcsolatokkal, ismeretségekkel, melyek az elhelyezkedés fő tényezői jelenleg Vajdaságban.

A vajdasági magyar fiatalok tisztában vannak munkaerő-piaci helyzetük nehézségeivel, reális meglátásaik vannak a jelenlegi munkanélküliségről, de a kedvező továbbtanulási szándékuk és a szakmai előrehaladás miatti áldozatvállalásuk alapján nincs okunk borúlátásra jövőbeni boldogulásukat illetően.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Gábrity Molnár I. A munkaerőpiac általános tendenciái Szerbiában. *Kisebbségi lét és érvényesülés – A magyar lakosság munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében*. Fábri I. (szerk.), Budapest, Lucidus Kiadó (2003).
- Gábrity Molnár I. Foglalkoztatottság és munkanélküliség – tanulmány. Szabadka, Magyarságkutató Tudományos Társaság (2000).

- Gábrity Molnár Irén, T. Mirnics Zsuzsanna: Mozaik 2001 Gyorsjelentés – Vajdaság, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2002.
- B. Tóth E. (2003) Munkahelyet keresek. Magyar Szó, 2003. július 12.
- Zakon o radu, Službeni glasnik Republike Srbije, 70/2001 és 73/2001.
- Zakon o radu. Službeni glasnik Republike Srbije, 24/2005.
- Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti. Službeni glasnik Republike Srbije, 71/2003.
- Statistički godišnjak Jugoslavije. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 2002.
- Statistički godišnjak Jugoslavije. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 2001.
- Statistički godišnjak Jugoslavije. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1992, 1991.
- Statistički godišnjak Jugoslavije. Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Opštine u Srbiji 2001. Institut za informatiku i statistiku Srbije, Beograd.
- Izveštaj o radu za 2004 godinu. Pokrajinska služba za zapošljavanje, Novi Sad, 2005.
- Tržište rada i mladi u republici Srbiji. Republika Srbija, Nacionalna služba za zapošljavanje, Beograd, 2004.

A magyar társadalom versenyképessége – helyzetértékelés¹

HAVASS MIKLÓS²

Már a versenyképesség is nehezen körülhatárolható, elsősorban minőségi jegyekkel meghatározható fogalom. A társadalom versenyképessége még inkább az. Ezért engedjek meg nekem, hogy annak ellenére, hogy matematikus vagyok, tehát a számok barátja, ne a statisztika nyelvén szóljak e kérdésről. Gyakorló vállalatvezetőként, aki harminc éve egyik kezdeményezője voltam a sikeres magyar szoftverexportnak, inkább arról beszéljek, mi az, ami akkor suhan át fejemben, amikor egy üzletfelem megkérdezi: Magyarországon ruházzon-e be, vagy amikor azt elemzem: miért maradtunk le egy-egy nemzetközi versenytárgyaláson.

Tehát így kezdeném!

1. Annyi nehéz, bukott szabadságharc, függetlenségi küzdelem után Magyarország ma szabad, demokratikus berendezkedésű ország, amelynek külső biztonsága lényegében megoldott.

Részesen a globális világpiacnak, s a nyílt, szabad verseny gazdaság feltételei között dolgozik. Általános teljesítménye alapján a világ fejlődő régióihoz (annak is a felső harmadához) tartozik, versenyképességi mutatói – ugyan enyhén romló tendenciát mutatva – általában a 3–40. hely körül határozzák meg rangsorát, nagyjából hasonlóan Kelet-Európa más országaihoz.

Magyarország akár boldog is lehetne, mert kétségtelen például, hogy:

¹ Gondolkodjunk együtt Magyarország jövőjéről! – Konferencia, Budapest, 2005. január 10. (Elhangzott a VIFÓ által szervezett III. Vajdasági Szabadegyetemen is, 2005 júliusában – szerk.)

² A szerző a magyarországi SZÁMALK Rendszerház Rt. elnöke.

– az utolsó 15 esztendő alatt tárgyaiban jelentősen épült (korlátlan mennyiségű autó és mobiltelefon kapható, kifinomult benzinkúthálózat, autóutak, új épületek, jó áruellátás, szupermarketek, a modern diagnosztikai-műtéti eszközök megszerzése következtében 30%-kal csökkent az infarktus okozta halál oka, kiépült a bankrendszer, az elektronikus pénzkezelés, létrejött a széles-sávú informatikai összekötöttség, megnőtt az exportképesség, újraépült a Nemzeti Színház, napjainkban avatjuk fel a világ akusztikusan egyik legkorszerűbbnek számító hangversenytermét stb.);

– dolgos közintézményrendszere létezik (egészségügyi, geológiai, topográfiai szolgálatok, a Bartók Rádió mindig kiszámítható műsorai, jól használható könyvtárrendszer, intelligens tele-házak stb.);

– van érdeklődő, tanult ifjúsága (állandóan magas nézettségű a Mindentudás Egyeteme, telt színházak, nyert ifjúsági innovációs versenyek, zsúfolt múzeumi kiállítások stb.);

– sorozatban ítélnék magyar születésűeknek Nobel-, Wolf-, Oscar- stb. kiválósági díjakat (igaz, sokuknak, talán többségüknek nem itthoni alkotásért).

Mégis, Magyarország boldogtalan, keserű, mert érzékeli, hogy súlyos sebek terhelik, amelyek akadályozzák a kiteljesedett élet, a siker megélésében; érzékeli, hogy e sebek gyógyulása késlekedik, s hiányzik a gyógyulás felszabadító öröme. Érzékeli: a szabadság utáni vágy talán túlságosan is elfedte (netalán helyettesítette?) a dolgok megalkotásának, megteremtésének vágyát, és főként képességét. S most ijedten látja: mire is megyünk szabadságunkkal? Eddig vakmerőségre volt szüksége és ármányos leleményre, önfeláldozásra és gyakran árulásra. Individuális (hős) tettekre, s kevésbé a következetes munkára. S most hiányzik az építés, a folyamatos munka történetileg kialakult napi kultúrája!

Ez a helyzet nem ismeretlen (Bibó a kelet-európai népek nyomorúságának, Hamvas a pusztai népek végzetének nevezte), nem is egyedülálló e környezetben, sőt bizonyos értelemben szükségszerű velejárója egy alapvető, ám fájdalmas átalakulásnak (bár néhány országnál a miénknél már pozitívabb lendület érzékelhető). Ám az igazi kihívás – éppen a szabadságból, az integrációból fakadó mobilitási lehetőségek miatt – nem is e kör-

nyezetben, hanem a világ fejlett részében, például az Európai Unió nyugati felében fogalmazódik, s mi – érthetően – ahhoz viszonyítunk. Az eredmény: az országon egyfajta apátia, reménytelenség, pesszimizmus uralkodik. A helyzet kényszerű tudomásulvétele együtt jár a másokra (külső hatalmakra, másokra, államra) mutogatással, és egyfajta össznépi kádári kacsinatásváltással: mi tudjuk, hogy mit mondjunk, és azt is, mit kell érteni rajta. A szavak és a tények állandósuló inkonzisztenciája viszont a cinizmushoz vezet.

A jövőtől való félelmet árnyalja, sokszor mélyíti a Föld közös jövőjének, a globalizációnak a gondja. Soha ennyi lehetőség, ám soha ennyi fenyegetés. És akiben nem munkál a megtapasztalt remény, az nem hisz abban, hogy e kettőből számára a lehetőségek válnak valóra.

Ahhoz, hogy gyógyuljunk (ahhoz, hogy tőkét vonzóan versenyképesek legyünk), szembe kell tudni nézni magunkkal, nehézségeinkkel – őszinteség. Azonosítani kell tudni sebeinket – diagnózis. Képesnek kell lennünk a megegyezésen alapuló, hosszú távú, kitartó, együttes, sokszor fájdalmas erőfeszítésre – terápia. S valljuk meg, leginkább ez az utóbbi hiányzik!

Ami az őszinteséget illeti: Tudnunk kell, hogy sebeink legfőbb oka nem külső ok: nem a tőkehiány. Hanem belső ok: az országnak és lakóinak **sikerre való kondicionálatlansága**. Ezért, a 2. Európai Terv megalkotása előtt, megfogalmaznám az első főszabályt: **Nem érhetünk el tartós, látványos gazdasági eredményeket (más szóval nem válhatunk elegendően versenyképessé) a társadalomnak és tagjainak sikerre való kondicionálása, azaz a társadalmi viszonyok fejlődése nélkül** – vagyis gazdaság- és társadalomépítés csak együttesen, összefonva haladhat!

Mik tehát a társadalom szárnyalását gátló sebeink, amelyek orvoslásra várnak? Tekintsük át őket három szinten:

- az egyén szintjén,
- az intézmények szintjén,
- hazánk, azaz a közösség szintjén.

2. Ami az egyént illeti, négy súlyos kérdést fogok kiemelni:

- a *tanult tehetetlenség* szindrómáját, vagy a társadalmi anómia kérdését,
- műveletlenségünk és hétköznapi kultúrátlanságunk kérdését,
- az előítélettől mentes érintkezés és a kooperációs együttműködési készségünk hiányait,
- a kockázatkerülés gyakorlatát.

Vegyük ezeket sorjában!

A tanult tehetetlenség alatt a következőt értem.³ Az ember élete folyamatos döntések láncolata, s a döntései eredményeinek érzékelése, értékelése. A sikeres döntések erősítik a bizalmat, a sikertelenek csökkentik. A nehéz helyzetek sorozatos sikeres megoldása (ahogy Csikszentmihályi Mihály erdélyi származású amerikai tudósunk kimutatta) ún. *Flow-állapotot* vált ki, azaz öntevékeny, kiegyensúlyozott, boldog emberré avat. A megoldhatatlan helyzetek sikertelenné, vesztesévé kondicionálnak, anómiát okoznak. Az ilyen emberek reményvesztetté válnak, sodródniuk, számukra devalválódik az *élet értéke*, ami tükröződik az életminőség rossz mutatóiban. (Kicsiny születési arány, nagy halálozási ráta, rossz életmód, sok öngyilkosság, várható rövid élettartam, droghasználat, az egészséges élet mellőzése stb.) E mutatókban igen rosszul állunk, ami fontos – nemcsak egészségügyi – teendőnkre figyelmeztet! A sikert ugyanis tanítani lehet, arra kondicionálni lehet: a családban (*Óvd az anyákat, óvd a családot!*), az iskolában (*Építs sok jó iskolát! Állítsd helyre a nevelő, a mester tekintélyét!*), a közvetített értékekben (*Alakíts ki együttműködést az értékközvetítő intézményekkel!*), a társadalomban (*Nyújts biztos hátteret a próbálkozónak!*). Az amerikai, ha pocsolyába esik, feláll, letisztítja a nadrágját, s azt mondja: Great, I have overcome! Azaz: Ez is **sikerült!**

Ami műveletlenségünket illeti: kimagasló individuális teljesítményeink ellenére:

- Hiányzik a nyelvtudás. Az ország lakosainak mintegy tíz százaléka képes csak idegen nyelven érintkezni. Ezzel a tudással kell részt vennünk nemzetközi gazdasági versenyben. Ezzel a tu-

³ Kopp Mária gondolatmenetét követve – H. M.

dással kell nemcsak meglévő áruinkat eladni, de – esetleg sörözés vagy teniszparti közben – kitapintani azt is, mire van szüksége a világnak. Mert a pőrén eladott emberi munkaerőből nem lesz gazdagság, csak a sokszorosan értékesíthető termékből.

– Hiányzik a megbízható *szaki*, s ezt már nemcsak elhanyagolt kertjeink, idegfeszítő lakásfelújítási munkáink tanúsítják, de egyre inkább szóvá teszik a nálunk beruházó külföldi vállalatok is.

– Az ország lakosságának 40%-a funkcionális analfabéta, azaz hiányzik szövegértésük, valamint önkifejezésük, önmegvalósításuk írásos képessége. Hogyan valósulhat így meg a sokoldalúan tájékozott, mérlegelni képes, megegyező társadalom?

S ez átvezet a következő kérdéshez, a kooperációhoz. A világverseny ma egyszerre komplikált és globális. Csak az együttműködések finoman szövött hálójával lehet fennmaradni. Látszólagos ellentmondás: verseny és kooperáció. Mégis, a ma globális termelése és fogyasztása ezt igényli. Szabványok, érintkezési kultúra, megegyezési, konfliktusmegoldási képesség. Minden meglévő képességünk ellenére nem itt létesítenek szoftveripart a nagy szoftvergyárak, mert hiányzik egyetemeinkről a csoportmunka oktatása, s fiataljainkból annak készsége!

Mindez óriási feladatot szab az oktatásirányításnak. De emlékezzünk: Magyarország emelkedését mindig egy-egy nagyvonalú oktatási reform indította el: Mária Terézia Ratio Educationisa a reformkort, Eötvös Trefort-munkája a kiegyezés utáni fellendülést, Klebesberg a Trianon utáni újraéledést.

Végül megemlítem a kockázatvállalás hiányát. Hány fiatal kutató meri vállalni az alacsony, de biztos egyetemi fizetések ellenében, saját ötleteik megvalósításának bizonytalan, de esetleg nagy haszonnal járó kockázatát? Hányan dolgoznak közigazgatásban, s közülük hányan merik elcserélni azt a saját kreativitáson alapuló létre? Hányan vannak kényszernyugdíjon, segélyen saját munka helyett? Persze e betegség Európát is sújtja. Az angolok az amerikaiak előtt jártak az első számítógép kifejlesztésében, az első szoftverek kidolgozásában. De ameddig az náluk szolgálati titok, tudományos érdekesség maradt, Amerika megteremtette belőle évszázadunk vezető iparágát. Az EU K+F projektjeinek 5%-ából lesz gyakorlat! S mi szeretnénk, ha ezt a szintet

elérnénk! De ha elindul néhány kezdeményezés, rövidesen a nemtelen támadások keresztüzébe is kerül. S mindezek következményeként: a sikernek Magyarországon nincs kultusza! Persze nem a zavaros helyzetet kihasználó ügyeskedések megdicsőítésére gondolok, amelyek összemosznak s lefokozzák a munkán, szorgalmon alapuló teremtmények rangját, hitelét.

Nem hallgathatom el azt a véleményemet: mindezen hiányok mélyén fekvő oka a több évtizedes (évszázados?) **szeretetdeficitünk**. A szeretet ugyanis figyelem. A szeretet a Neked megelégedett, személyes bizalom. Bizalom Benned. Sikereid – de – eredménytelenségeid idején is. Mindazokért, de mindazok ellenére is, azaz: újra kezdheted! Mondják, Kuvaitban állampolgári jogon biztosítanak mindenkinek egymillió kuvaiti dénárt. De nem ez az igazán érdekes, hisz gazdag ország lévén, megtehetik. Hanem az, ha elbukod, még egyszer kérheted. Mert kockázatvállalásod, sikertelenséged nem szüntette meg a beléd vetett bizalmat!

A szeretet, a bizalom jön az édesanyától, a családtól, de jöhet az iskolától, a társadalomtól. Ha sikerre kondicionált vagy, a többi szükséges dolgot megszerzed magad. Hibáidból tanulsz, eredményeidre építesz, a változásokat lereagálsz, vagy egyszerűen tudomásul veszed – ha változtatni azokon nem áll módodban. De integráns, szuverén személy maradsz, nem hárítod másra sikertelenséged okát, s reménnyel fordulsz a jövő felé. Így épülsz emberré. S így áll össze egy sikeres ország.

Nemhiába írja Saint-Exupéry (e mondatot különösen Magyar miniszter úr figyelmébe ajánlom meleg szívvel!): „ha hajót építesz, ne a szegkovácsolást tanítsd, s ne a vászonszövést! De keltsd fel a tenger szeretetét.”

Ez tehát a második főszabály: **ne segélyként osztogasd szét a megújulás potenciális erőforrásait, hanem irányítsd azokat a motiváció, a képességek kifejlesztésére, bátorítására, s ezek hordozó közegeire, szerkezeteire!**

3. Ami az intézményrendszerünket illeti: annak sebei nagyrészt individuális életünk fogyatékoságaiból következnek, hisz mi alkotjuk azok személyzetét.

Országos jelenség jogi, politikai, közéleti intézményeinknél

– a következménynélküliség,

– a formális jog által irányított (lassú, ellentmondásos, sokszor erkölcsi érzékellenes) joggyakorlat, igazságszolgáltatás, életszervezés. Ismét fel kellene emelni a – diktatúrák ellen annak idején joggal körülbástyázott – személy szabadságjoga mellé a közöség szabadságjogát!

– a bürokratikus, nehézkes, átláthatatlan, hatalmas, bizánci közigazgatási, államigazgatási rendszer,

– a korrupció (lásd: sekélyessége ellenére is az amerikai Rubinstein könyvét a *Whiskys* legendájáról, ami arra is tanulságos, hogyan lát bennünket egy elfogulatlan külföldi). Mert nem is a korrupció ténye a legfájdalmasabb, hanem az, hogy rendszerre, elfogadottá, kötelezővé válik, sőt, kialakul a közmegegyezés: a korrupció nem bűn, legfeljebb morális csínytevés,

– a nem őszinte beszéd, amelyet már említettem. Az emberi bölcsességek nagy alapkönyve szerint: Beszéded legyen igen-igen, nem-nem. Mert különben elveszíted hited, a szavak hitelét, s vele valamennyiünk igazságba vetett hitét!

Mindezeket a problémákat tetézi egy demokráciában, szövegértésben tanulatlan, jelentős méreteiben funkcionálisan analfabéta közösségre rábocsátott, kötelezettség nélküli, dezorientáló, ellenőrizetlen médiarendszer. Egy ország még nem kellően érett sokaságának terjeszt következmények nélkül, szabadon hiedelmeket, babonákat, szellemi pocsolyát, rágalmakat. Pedig a jog, a szabad írás szent joga kötelezettségekkel is járna! Az igazság szolgálatáéval!

Hiányzik a biztonság: az adott szó biztonsága, tárgyaink biztonsága, környezetünk biztonsága, a tisztaság és a rend biztonsága, kísérletezéseink biztonsága, olykor becsületünk vagy életünk biztonsága is.

S végül említsem a hitelét veszített politikát. Politikusaink szűk rétege ma kompetencia nélküli, egyezsége képtelen, ereje fitogtatására koncentráló, oligarcha-hatalmat gyakorol. Azok érdemi együttműködése nélkül, akiknél pedig a hozzáértés található. Ezért sokszor és sokat hibázik. Szükségünk volna egy erős, partnerségre képes, autonóm civil társadalomra. Ám ennek kiépülése késik!

Amit intézményeinkről mondtam, összefoglalhatnám így is: mi egy kváziország vagyunk. Van zsemlénk, de nem ropog, vannak vécéink, de bűzösek s hiányzik a papír, vannak pincéink, de izzadtságsgazúak, és nem kíséri őket finom mosolyuk, vannak vonataink, de üléseik felhasogatottak, vannak aluljáróink, de öszszefirkáltuk, s vannak intézményeink, de... (nem folytatom!).

4. Ami pedig a **hazát** illeti:

– elvesztette jelentését, értelmét. Nem jelent többet, mint egy más mellett élőket. A haza, a *Citadella*, kövekké esett szét. Pedig más a Citadella, és más a kőhalmaz. Ahogyan Saint-Exupéry szép szavai mondják: *„Az ember teljesen olyan, mint a Citadella. Az ember ledönti a falakat, hogy szabaddá legyen, de aztán már nem egyéb, mint lerombolt erősség, amely minden világtáj felé nyitva van. És kezdődik a szorongás, annak tudata, hogy (talán már) nem (is) vagyunk. Mindegy miből, csak csinálja igazságát a parázsló venyigéből, vagy a nyírásra váró birkából!”* Igen, ha elveszítjük az orientációs pontunkat, akkor

– elveszítjük az identitásunkat is. Kik vagyunk, miért vagyunk, hová tartunk?

Mi valóban sok – megérdemelt vagy érdemtelenül kapott – traumát szenvedtünk el múltunkban, amelyek megroppantottak, törmelékké alakítottak. S a törmelék nem ellenálló. A törmeléket ideoda, esetleg szétfújja a szél. Elveszítettük:

- mintát formáló szellemi tanítóinkat, társadalmi rétegeinket,
- értékeinket,
- szabályainkat,
- erkölceinket,
- a közös igazságba való hitünket.

Azaz belső struktúránkat. Pedig Bibó világosan fogalmazott: minimális azonosság, közös célok, szerkezet nélkül nincs egészséges élet, nincs mozgósító erő, ahogyan az emberi szervezetben sem. És ez a harmadik főszabály: **Minden, amit építeni fogunk, szolgálja egyben e belső struktúrák épülését is!** Mert enélkül csak kőhalmazt hányunk össze, s nem a Citadellát. Tudjuk: a bizalom struktúráját építeni legjobban a közössé tett alkotásban lehet! A közösség a közös munkában jön létre. A szántásban, építésben, alkotásban.

Szokjunk le a hadakozás történelmi gyakorlatáról – s tanuljuk meg az építés lélektanát. Milyen jó alkalmat nyújt erre egy országépítésnyi erőforrás! Mert a jövő (megint csak Bibót idézve) a mives munkát végző polgár győzelme lesz, a magát hatalmi (azaz küzdelmi) helyzetekben kiélő oligarchával szemben. Mondom ezt a mai 10 millió kis-, proletár-oligarcha országában.

5. Világosan látom/látjuk, sőt (külön-külön) minden egyes politikus is látja a diagnózist: hármás, összefüggő sebrendszer borít.

– Pótlendő az egyéneken megnyilvánuló szeretet-, vagyis az (ön)bizalom-deficit!

– Államférfiúi merészséget kell merítenünk a tisztességes, racionális, szolgáltató intézményrendszer kialakításához!

– Fel kell építenünk a **közös** hazát, mindegy miből, de valami olyanból, ami összefon!

Hogy ehhez mit kell tenni, és főleg hogyan – vagyis a terápia –, az már a politikusok együttes⁴ dolga, s – higgyük! – ezt segíti ez a tanácskozás is.

Amit elmondottam, mindannyiunk előtt ismerős. Talán már-már közhely is. A baj az, hogy megoldásukra, közösen, következetesen, még nem **tettünk** eleget! Valaha azt tanultam, és azt is hittem, hogy Pató Pál a magyar parlagi kisnemes szimbóluma. Ma már tudom: rosszul tudtam! Pató Pál mi vagyunk. Valamennyiünkben itt lakozik. S sajnos, ő nem a nemzetközi versenyképesség szinonimája.

Így Váci Mihály szavaival zárhatom gondolataimat: „Még nem elég!”

⁴ Mert más dolog egymással szembekerülni, és megint más egymásnak ellentmondani, és én csupán egy rendet ismerek el, az alkotó anyagok felett uralkodó egységét. (Saint-Exupéry)

Vajdasági egyházak, vallásgyakorlási nehézségek

GÁBRITY MOLNÁR IRÉN

1. Bevezető

A vajdasági, síksági ember alapján véve csendes, dolgoz, de nemigen hisz senkinek, elővigyázatos és türelmes. Az élet generációkat sodort egy **multikulturális valóságba**, ahol a szomszédot becsülni kellett, ha nem is beszéltek ugyanazon a nyelven. Vajdaság történelmében az utóbbi évszázad során öt állam fennhatósága váltotta egymást, és több gazdasági berendezés cserélődött (a monarchiáktól kezdve a szocializmuson át a pluralista-tranzíciós társadalomig).¹ A nagyhatalmak megegyezéseitől függően, a háborúk és menekülések során több tucat nép és nemzetiség jött-ment és telepedett le itt.²

A nacionalizmus főleg szűkebb Szerbiában (Belgrádtól délre) és a viszonylag homogén szerb lakosság által támogatott. A posztkommunista identitás itt – Milošević, a szerb nacionalista elit, valamint az ortodox egyház segítségével – eljutott a következő fogalomhalmazig: nemzeti veszélyeztetettség, nemzeti történelem (középkori szerb nemzetállam, amelynek bölcsője Kosovo területén volt), nemzeti egységesítés vágya, nemzeti vallás, nemzetállam, etnocentrikus szuperioritás, nemzeti gyűlölet mindenki iránt, aki ezt kétségbe vonja, genocídium... A szerb akadémiku-

¹ Lásd bővebben: Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában. Szerk.: Ábrahám Barna, Gereben Ferenc, Stekovics Rita. Kiadó: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003. G. Molnár Irén: Régiók Jugoszláviában, 415–427 o.

² Ma 26 nemzet és etnikai közösség, valamint 34 vallási közösség él Vajdaságban.

sok egy részének meglepő nacionalista elkötelezettsége sokat ártott a belgrádi politikának. Szerbiában az elmúlt 10 év során könnyen válhatott nacionalistává az ember. A szerb nemzeti túlfűtöttség nemcsak racionálisnak tűnt, de érzelmi feszültségre is számított, ami a balkáni térségben szinte hagyományos. A nemzeti identitás megőrzéséért ebben a térségben nemegyszer feláldozta már gazdasági érdekeit is egy egész nép. Így például hatalma megőrzése céljából, az 1999. évi bombázások ideje alatt hihetetlen mennyiségű patriotizmusra épített Milošević, hiszen az egész világ az „ártatlan” szerbek ellen fordult. Milošević a média és az egyház segítségével a kollektív veszélyeztetettséget átültette az egyéni félelmekbe, és azt már tömeghisztériaként kezelhette. A másság és egy idegen nemzeti érdek ilyenkor szembe kerül az enyémmel, és nincs többé versengési szellem, hanem türelmetlenség és kizárólagosság. Csak kifejezetten erős, erkölcsös egyéniségek és autonóm értelmiségiek tudtak saját, független véleményt kialakítani, de ők elszigetelődtek. Persze, nem lett mindenki nacionalista, de nemzeti szolidaritásból feltétel nélkül húzott a saját népe felé. Mindezek következménye, hogy **fokozódott a kisnemzetek bezárkózása**, elkülönülése.

Miután 2000 végén Miloševićet eltávolították (s az új kormány kiadta őt a hágai nemzetközi bíróságnak), a szerbek nagy része szembesül a történelmi „letisztulás” folyamatával. A hagyományosan nacionalista és ortodox eszmékkel való leszámolás azonban nem fog egyhamar bekövetkezni. A közvéleményben él a gyanú, hogy a ki nem szolgáltatott háborús bűnösöket maga az ortodox egyház rejtegeti. Az új hatalom nem homogén, közöttük vannak nacionalisták és Európa-orientáltak is.³ A jelenlegi Koštunica-kormány legalista jelszavakkal takarva túl lassan lépveget előre, ellenzi a háborús bűnösök letartóztatását, nem rendezi Montenegró és Vajdaság státusát, átmenti a régi rendszer nacionalistáit, s hittanórákon keresztül (akár az iskolákban is) a pravoszláv vallás előretörését megengedve átmenti a nacionalizmust az állami intézményekbe.

³ Zoran Đinđić életével fizetett, mert gyorsabb reformlépéseket diktált, mint amit elviselt a szerb közélet, vagy az extrém/szélsőséges réteg.

2. A magyarok egyháza és a vallásgyakorlás nehézségei Vajdaságban

Szerbia területén a **magyar népesség** főleg Vajdaságban él.⁴ A római katolikus egyházukat a **szabadkai és a nagybecskereki püspökség** képviseli, amely egyház-kormányzatilag a belgrádi római katolikus érsekségnek van alárendelve. Az érdemi együttműködés mind az érsekséggel, mind pedig a két püspökség között, minimális. A szabadkai székhelyű, bácskai római katolikus egyházmegyéhez tartozó 360 ezer hívő közel 80%-a (mintegy 290 ezer fő) magyar, a többi zömmel horvát és kis számban német, szlovák és ruszin. A nagybecskereki központú bánáti egyházmegyében élő 90 ezer katolikus hívő kb. 70%-a magyar, a többi horvát, bolgár, cseh és német. Ma Trianon óta először mindkét egyházmegye élén magyar főpásztor áll: Szabadkán Pénzes János, Nagybecskereken Huzsvár László megyés püspök. A vajdasági magyar hívő népességnek mintegy nyolcada református vallású. A bácsfeketehegyi (feketici) székhelyű Jugoszláviai **Református Keresztyén Egyházhoz** tartozó 13 egyházközségben és 38 szórványban 15 ezer fő alá süllyedt a hívők száma. A református gyülekezetek tagsága magyar. A református közösség esetében a jelentős missziós és karitatív, valamint a nyári ifjúsági hitéleti tevékenység érdemel külön is említést. Vajdaság tartomány területén kisszámú egyéb protestáns magyar él. Közülük legjelentősebb a Dolinszky Árpád szuperintendens által vezetett bajmoki székhelyű evangélikus egyház.

A vallásgyakorlás a délvidéki felnőtt lakosság körében több tudományos kutatás tárgya volt a közelmúltban.⁵ Újra bebizonyosodott, hogy az **idősebb korosztály vallásossága nagyobb mértékű**, mint a fiataloké, még a hitélet megújulása ellenére is. A táblázatban látható, hogy a **vallásosság** (előre megadott) egyes fokozataiba hova sorolták be magukat a megkérdezett vajdasági-

⁴ Szerbiában a 2002. évi népszámlálás alapján, a magyarok száma 293 299 (3,91%), Vajdaságban pedig 290 207 (a lakosság 14,28%-a).

⁵ Gereben Ferenc (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar tanára) előadása Szabadkán, a Nyitott Távlatok tanácskozásán, 2001-ben.

ak. A valláshoz kötődés valamelyik formáját együttesen a minta 72%-a (Magyarországon 50%) vállalta, és ezt a határon túli magyarok egyéb csoportjai közül csak Kárpátalja (83%) múlja felül.

A vajdasági magyarok vallásosságának mértéke önbesorolás alapján (2000 tavasza)

A vallásosság fokozatai	%
Kifejezetten vallásos	26,3
Valamennyire vallásos	45,9
Vallásos is, meg nem is	17,6
Valamennyire nem vallásos	3,2
Kifejezetten nem vallásos	5,9
Nem tudja, ill. nem válaszolt	1,1
Összesen	100,0

Isten létében (némi kétséggel vagy teljes bizonyossággal) a vajdasági kérdezettek 63%-a hisz (Magyarországon 47%-a). A vallásgyakorlás terén a vajdasági (legalább havonkénti) *temp-lomba járók* aránya 38%, Magyarországon 20%. Az *imaélet* leg-erősebb formáját, a naponkénti imádkozást a délvidékiek 35%-a gyakorolja (Magyarországon 24%). Mindkét vallásgyakorlási tevékenység esetében a vajdasági adatok a szlovákiai magyaroké-hoz állnak legközelebb, s e két csoport amolyan *erős közepes* tel-jesítményt nyújt: lényegesen meghaladják a magyarországi fel-nőtt népesség hitbuzgalmi tevékenységét, de elmaradnak Erdély és Kárpátalja mögött.⁶ A vajdasági magyarok bizonyítják, hogy a **kisebbségi lét általában kedvez az egyházakhoz és a vallás-hoz való kötődés intenzitásának, mivel a vallásosság és a vallásgyakorlás általában egyike a nemzeti identitást erősítő tényezőknek.** A 2000-ben végzett (több mint félezer kérdezettel) vallásszociológiai kérdőívzés a vajdasági felnőtt lakosság köré-ben vallásosabb helyzetre utalt, mint a 2001-ben megkérdezett fi-

⁶ Vö.: Tomka Miklós: *Vallás és nemzeti tudat.* I. m. 18. és 19. o.

atalok (15–28 év között) esetében.⁷ A fiatalok ugyan szintén vallásosnak vallják magukat, de a templomba járás és a vallásgyakorlás legtöbbjük számára idegen.

A délvidéki egyházak súlyos gondja az elöregedés és az elvándorlás következtében bekövetkezett **paphiány**, különösen a nagybecskereki egyházmegyében. Oda évtizedek óta szlovén papokat küldtek. Az egyházak a szórványban is évtizedek óta **lelkészhiánnyal**, a papok elöregedésének és túlterheltségének problémájával küszködnek (több mint tízet kivégeztek a második világháború alatt, több pap elhagyta az országot). A második világháború után a szabadkai Paulinum (klasszikus gimnázium, papnevelde) épületét katonai kórházzá alakították át, majd elko-bozták (1958. évi államosítás). A kis szemináriumi magángimnáziumi képzés Szabadkán 1962-ben kezdődött ismét. Az épület 1965-re készült el. Az előadások horvát nyelven folytak, magyar anyanyelvi képzéssel.

Tito idején a vallásgyakorlást jelentősen korlátozták, s a lelkipásztorok gyakorlatilag a társadalmonkívüliség állapotába szorultak, a pártellenőrzés pedig le-lesújtott a templomba járó hívőkre. Az **egyházak nemzettudatot formáló hatása** a katolikusoknál gyengült, a reformátusoknál valamivel jobban érvényesült. A lelkészek a helyi társadalmak életébe nem kapcsolódhattak be, hiszen a tanítóknak és az értelmiségnek tiltották a kapcsolattartást az egyház képviselőivel. A hívek főleg idősek és asszonyok voltak. Milošević idején a nacionalizmussal egy időben feltámadt az ortodox egyház szerbeket összetartó ereje. Az államvezetés szerb hegemoniai törekvésekkel **biztosította a pravoszláv egyház dominanciáját**. Az **egyházi vagyont** Szerbiában csak az ortodox pravoszláv egyháznak szolgáltatták vissza. A magyar katolikus és protestáns egyházak állami támogatásban nem részesülnek. A Magyarországtól elcsatolt egyházmegyék kész egyesületi hálózata azzal is igyekeztek még jobban felszámolni, hogy az államosítás során elko-bozták az egyház vagyonát és a tanulmányi alapokba elkülönített pénzt, s betiltották a hitoktatást. Azokban az időkben szinte lehetetlen volt érvényesíteni az ún. önszerveződést.

⁷ Mozaik 2001 Gyorsjelentés. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2002.

A politikai pluralizmus és a háborús veszély idején, Vajdaságban a két római katolikus püspökség és egyházaik tevékenysége elsősorban **háborúellenes fellépéseikben** és a **karitatív munkában** nyilvánult meg. A tóthfalusi plébánia, amelyhez a Szabadkai Püspökség Lelkigyakorlatos Háza és Művelődési Központja tartozik, fontos szerepet tölt be ma is a vajdasági magyarság szellemi életében. Ott nyitották meg az első magyar egyházi általános iskolát (2003). Jelentős közösségformáló erővel bír a Horgos község melletti Domus Pacis (Béke Háza), a horvátországi ferences rendtartomány lelkeségi és közösségi háza, valamint a zentai Kis Szent Teréz-plébánia és a köré csoportosuló értelmiségiek a Thurzó Lajos Közművelődési Központból. Fontos tényező a katolikus értelmiséget tömörítő Pax Romana is.

A 2000. évi hatalmi fordulat után a következő iskolaévben már bevezették az iskolákba a hitoktatást (vagy a polgári nevelés tantárgyat). Domináns hatása ismét a pravoszláv egyháznak van, vagyis a szerbség hagyományos nemzeti ünnepei kerülnek előtérbe (pl. Szent Száva napjának kötelező megünneplése az iskolákban). A nacionalista törekvéseket tehát csak látszólag építették le az államhatalmi körökben.

3. Több felekezet egy területen, multikonfesszionális régió

A soknemzetiségű Vajdaságban erős az európaiság szelleme, de az idetelepültek (a tartomány lakosságának 13%-a újabban menekült ide, s a lakosságnak a fele se autochton) megbontották a viszonylag toleráns együttélési légkört. Az itt élő magyarok már nem érik el a tartomány lakosságának egynegyedét se, és a Tisza mellékére, valamint Szabadka és Zenta környékére tömbösödött. Hitéletükben nemcsak azért küzdenek, hogy az istentiszteletet saját anyanyelvükön hallgathassák, hanem gyakran szembe kell nézni sok egyéni incidenssel, vallási és nemzeti sérelemmel. Nem véletlenül figyelt fel az Európai Parlament is – az anyaország felszólítására – a 2003. évi etnikai színezetű falfirkákra, magyarverésekre Vajdaságban. Öttagú tényfeltáró bizottság (Doris Pack vezetésével) járta a terepet 2005-ben, január 28-a és

31-e között.⁸ A fiatal, a háborús években felnőtt nemzedék nem tanulta meg a toleranciát. Másrészt a Vajdaságba **betelepülők-nél tapasztalható** leginkább a **toleranciahiány**. Valószínű, hogy Szerbia lakosságának nagy része most éli át a veszélyeztetettség pszichózisát, sőt a vesztes lelki zavarát, s ez kihat a fiatalok és a gyerekek magatartására is. Sok menekült, akinek állampolgárságot adott Szerbia –, mert nem térhetett vissza szülőföldjére Boszniába vagy Horvátországba –, azt gondolja, úgy kell viselkedni a kisebbséggel, ahogyan azt korábbi lakhelyén megszokta. A szerb menekült, aki most éli meg a **vesztes szindrómáját**, s nem tudja érvényre juttatni a dominanciáját, a kisebbséget hibáztatja azért, hogy nem lett győztes, domináns nemzet. Ezek európai mércékkel nem mérhető dolgok. Itt identitászavarról van szó.

A nemzeti indíttatású verekedések az utóbbi években gyakoriak voltak a tömbmagyarságban, mert a szerb jövevénynek nem az a fontos, hogy ott domináljon, ahol elenyésző, szinte észrevehetetlen a nemzeti kisebbség létszáma. A dominanciaszándék azokban a vajdasági községekben jelenik meg, ahol nem csak a szerb a hivatalos nyelv, ahol az iskolákban több magyar osztály működik, ahol évszázadok óta több felekezet létezik. Ebben a helyzetben (etnika vagy nyelvi) versengés, rivalizálás jelenik meg, majd elharapózik, és verekedéssé fajul. Mindenáron, eszükben nem válogatva ki kell mutatni, hogy „dominálok, több vagyok, több lehetek, nem vagyok vesztes”.

Mind a katolikus, mind pedig a református egyház kitartó munkát végez a **szerémségi és dél-bánáti magyar szórványok** megtartása érdekében. Miután mindkét történelmi egyház paphiánnyal küzd, az előregedő lelkészállományra fokozott terhelés nehezedik. A katolikus plébániák egy részének idegen ajkú lelkipásztorokkal való betöltése, a településeken belüli etnikai átrendeződések egy-

⁸ Az Európai Parlament Délkelet-Európával megbízott küldöttsége delegációja 2005. január 28-a és 31-e között Szabadkára, Temerinbe, Újvidékre és Belgrádba látogatott, és több száz személyt hallgatott meg. A küldöttség tagjai: Doris Pack, az EU délszláv ügyekkel foglalkozó bizottságának elnöke, a vajdasági incidenseket feltáró bizottság elnöke, az EPP alelnöke; Johannes Oboda (Ausztria, APO PES) Becsey Zsolt (Fidesz, EPP-ED), Hegyi Gyula (MSZP, PES) és Jelko Kacin (Szlovénia, ALDE).

aránt korlátozzák a magyar nyelvű vallásgyakorlást és az egyháznak a közösség megtartására gyakorolt hatását. Jellemző **az egyházi jellegű sérelmekre, hogy szolidalizáló hatásuk van**, hisz még azokat is sújtják, akik nem vallásosak. Ilyen esetben egy-egy vallási mozgalom betiltása, korlátozása általános etnikai üggyé minősül, és szélesebb köröket érint, mint hinnénk. Az utóbbi időben aggasztó méreteket öltöttek a magyar nemzetiségű papok és egyházi **intézmények elleni támadások**. A NATO-akció idején ismeretlen tettesek felrobbantották Káptalanfalva római katolikus imaházát. Több vajdasági plébániát, így pl. a moholit is feltörték. 1999. október 4-én a magyarittabéi református parókia udvarán ismeretlen tettesek bántalmazták Marton Ilonát, a helyi lelkész feleségét. Ugyanez év november 9-én, este, a tóthfalusi katolikus plébánián krajnai tájszólásban beszélő ismeretlen személyek megverték Utasi Jenő helyi katolikus plébánost, Kecskés M. Ferenc nyugalmazott bezdáni papot, valamint a plébánián szolgálatot teljesítő hitoktatót. Az ősz folyamán két alkalommal is megrongálták az újvidéki Futaki úti katolikus temetőben az 1944/45. évi vérengzés magyar áldozatainak emlékére felállított kereszteket. 2003-ban tömegesen meggyalázták a katolikus temetők azon sírjait, amelyek sírkövén magyar vagy horvát nevek álltak.

Szerbiában a balkáni belháború következményeként felszínre kerültek a korábbi problémák és sérelmek. Ennek utórezgéseként a miloševići hatalmat követő demokratizálódási folyamat idején is gyakran történnek nacionalista, egyházat sértő kilengések. Az **Európai Parlament tényfeltáró bizottságának** elnöke, Pack aszszony, szóbeli beszámolójában hangoztatta, hogy Vajdaságban évszázadok óta különböző nemzetiségek alapvetően békében éltek egymással, és ennek a helyzetnek nem szabad megváltoznia. Külön kiemelte, hogy a vallási közösségek mind békét akarnak, tehát a vallás biztosan nem áll semmilyen atrocitás hátterében. A delegációvezető az incidensek három típusát különböztette meg: sirgyalázások, gyűlöletkeltő feliratok, valamint az emberekkel szemben elkövetett erőszak. Majd leszögezte: „túl sok ilyen volt”.⁹

⁹ Az Európai Parlament honlapja: www.europarl.eu.int és a Magyar Szó honlapja: www.magyar-szo.co.yu

A Szerb Belügyminisztérium állítása szerint 2003. január 1-jétől 2004. június 30-áig Vajdaságban a magyarokat sértő incidentsekből 49 esetben állítható, hogy etnikai indíttatású: 19 katolikus temetőrongálás, 12 falfirka vagy röpcédula, 7 templomgyalázás, 4 verekedés, 4 verbális támadás és 3 fizikai tettlegesség. A magyar pártok, civil szervezetek és plébániák feljegyzései szerint sokkal több zaklatás történt nemzetiségi és vallástürelmetlenségi alapon, amit a rendőrség nem vizsgált ki. A belügyi szervek szerint 294 esetben nem bizonyítható a nemzeti gyűlölet jelenléte: 129 a vagyonsértés és -rongálás (főleg albánok, muzulmánok ellen a kosovói szerbüldözés idején, 2004. március 17-e után); 56 síremlékgyalázás (16 katolikus sír, 14 pravoszláv, 8 egyéb); 42 a sértő vagy fenyegető jelszó, jelmondat, szimbólumkiírás és pamfletosztogatás; 20 a templomgyalázás (5 katolikus, 2 pravoszláv, 13 protestáns); 7 tettlegesség; 5 épületrongálás; 1 névtelen fenyegetés (a Hrvatske riječi újság szerkesztője kapta). Ezekből a példák közül néhányat sorolok csak fel:¹⁰

1. 2003. április 18.¹¹ Ismeretlen tettesek szétverték Szabadkán a Zentai úti temető 44-es parcellájában elhelyezett, az ártatlan áldozatok nevét tartalmazó emléktáblát.
2. 2003. szeptember 28. Az újvidéki katolikus temetőben 80 sírt gyaláztak meg ismeretlen elkövetők. Az újvidéki rendőrség őrizetbe vett egy 17 éves fiút és egy hasonló korú lányt. A rendőrségi közlemény szerint a két fiatal nagy mennyiségű alkohol elfogyasztásának hatása alatt követte el a bűncselekményt. A szakértők szerint teljességgel lehetetlen, hogy mindössze két ittas kiskorú több száz kilogrammos sírköveket mozdítson el és törjön szét néhány óra leforgása alatt, észrevétlenül.
3. 2003. november 26. Sírgyalázás történt a muzslyai temetőben. Ötven fa-, illetve kőkeresztet téptek ki a helyéből, majd némelyiket fejével lefelé szúrták vissza. December 3-án le tartóztatták I. N., N. K. és K. D. kiskorúakat. Két gyanúsított ellen bűnvádi feljelentést tettek.

¹⁰ Forrás: a Magyar Szó honlapja: www.magyar-szo.co.yu

¹¹ A hír bejelentésének dátuma

4. 2004. január 25. Szabadkán a Kéri katolikus temetőben ismeretlen tettesek 36 fakeresztet megrongáltak, és egy gránit sírkövet is tönkretettek.
5. 2004. március 18. A szabadkai Zentai úti temetőben ledöntöttek több síremléket.
6. 2004. március 28. Szabadkán a Rókusi temetőben száznál is több sírt gyaláztak meg, kihúzták a fejfákat a földből, és összetörték őket. Megrongáltak néhány kőből készült síremléket is.
7. 2004. április 2. Falfirkák jelentek meg Szabadkán a Szent Teréz-székesegyház, a Népkör Magyar Művelődési Egyesület és a sportszarnok falain a következő szövegekkel: „Magyarok kussoljatok Magyarországra!”, „Megöljük a magyarokat!” „Ez itt Szerbia!”
8. 2004. május 1–3. Sírghalászás Magyarokanizsán. A májusi ünnepek alatt ismeretlen elkövető vagy elkövetők lerombolták a holokauszt áldozatainak emelt emlékmű egy részét, és meggyalázták.
9. 2004. május 4. Sírghalászás Törökbecsén. Május 2-ára virradóra a törökbecsei városi temetőben, a temető katolikus részében összesen 21 síremléket döntöttek ki és rongáltak meg ismeretlen elkövetők.
10. 2004. május 5. Vajdaság legnagyobb városa központjában ismét a vallási és nemzeti kisebbségeket, köztük a magyarokat gyalázó falfirkák jelentek meg, s ezek az újvidéki sovinszta és antiszemita tartalmú falfirkák megzavarták a soknemzetiségű város lakosságának nyugalma. A középületek falára írt graffitik többsége az albán, a magyar és a zsidó közösség ellen uszított: „Albánok, mars kifelé! Szerbia legyen a szerbeké! Tűnjenek el innen a magyarok!” Néhány nap múlva részeg fiatalok csoportja betört az adventista egyház imaházába, és két lelkészt, közöttük a magyar nemzetiségű Pásztor Zoltánt tetteleg is bántalmazták. A rendőrség elfogta az ittas támadókat.
11. 2004. május 30. Ópázován, a kisebb egyházi közösségek épületein, továbbá egyes horvátok és szlovákok házain és autóin graffitik jelentek meg a következő felirattal: „Német

usztasák, szektások!”, valamint stilizált „U” betű és horogkereszt.

12. 2004. július 2. A zombori katolikus Nagytemetőben ismeretlen tettesek tizenhat síremléket romboltak le, kettőt pedig teljesen szétverték. Köztük volt Herceg János neves vajdasági irodalmár síremléke is.
13. 2004. november 3. Magyarellenes falfirka jelent meg Kamenicán. A Duna utca 30. számú épületének falára írták ismeretlenek hatalmas cirill betűkkel: „Magyarokat a jég alá! (Mađare pod led!), Megöljük Kaszát! (Ubićemo Kasu!)”. Nagybecskerek egyik kivezető útján összefirkálták az útjelző táblán a Muzslya (Mužlja) helységnevet, és cirill betűkkel felírták: „Ez itt Szerbia!” (Ovo je Srbija!) Zomborban, a Szent Rókus-temető régi kápolnája előtti kökeresztnél halottak napjáról november 3-ára virradóra ismeretlen randalírozók összetaposták és szétrugdosták a kökereszt körüli virágcsokrokat és gyertyákat.
14. 2004. november 13. Mintegy 30 szerb pravoszláv pap, köztük 4 püspök (két montenegrói, a hercegovinai és a bácskai), valamint kb. 300, főleg szerb hívő jelenlétében Szikicsen lerakták a szerb pravoszláv templom alapkövét. A rendezvényt a helybeli montenegrói lakosság 90 százaléka bojkottálta. A rendezvényt követő díszebéden egy tízéves énekes gyerek guzlán Radovan Karadžićot¹² dicsőítő, és a NATO-t elmarasztaló éneket adott elő. A szám bejelentése után a kishegyesi rendőrfőnök, hogy ne hallja a számot, kiment a teremből, a topolyai közbíró, a papság és a vendégsereg jó része pedig megtapsolta a produkciót. A bácskai és a montenegrói püspök a műsorban fellépő három gyereket meghívta, hogy lépjenek fel az elkövetkező karácsonyi központi ünnepeken.
15. 2004. november 23. Ismeretlen tettesek horogkereszteket rajzoltak, és sértő tartalmú üzenetet írtak a pétervárad-i katolikus plébánia épületére. A plébánia címerére és a bejárat

¹² Körözött boszniai szerb háborús bűnökért megvádolt vezér, akit Hágába várnak.

ajtóra festett horogkereszt mellett a következő szöveg állt: „Katolikusok, takarodjatok!”, az épület udvari falára pedig további három horogkeresztet rajzoltak.

4. Több nemzetiség egyazon felekezetben

Vajdaság területén évszázadokon át népvándorlások, ki- és betelepítések folytak. A sok nemzet együttélése gyakran **vegyes házasságokhoz** vezetett. Ez megnehezíti a homogén vallású családok kialakulását, különösen a szórványban élő magyarok településein. Ahol a szláv nyelv dominált, ott a pravoszláv vallás került előtérbe (szerb–magyar és montenegrói–magyar házasságok). A régi szocialista rezsim és ideológia hatására a vallási közömbösség, sőt az ateizmus is éppen az ilyen típusú családokban lépett fel, hisz a gyermeket nem tudták hol megkeresztelni. Észak-Bácskában persze a horvát–magyar házasságokban született gyermek katolikus lett. Külön figyelmet érdemel a nemzeti kisebbségek asszimilációjának problémája, a gyér natalitás és a fiataloknak az eltelt évtizedben való emigrációja. Ezek a tényezők megnehezítik a többségi magyarság homogenizálódását, a szórvány-magyarság pedig sokak szerint nemzeti identifikálódásának minimális formáját gyakorolja a hitélet révén.

A római katolikusoknál a magyar nyelvhasználat a hitélet közösségi gyakorlásában a második vatikáni zsinat óta engedélyezett. **A többnyelvű környezetben az istentisztelet néha nem két, hanem még annál is több (magyar, horvát, szlovák) nyelven folyik.** Bácskában főleg a bunyevác–magyar kombináció gyakori. A horvát közösség, akárcsak a magyarok többsége, római katolikus. A két nemzeti kisebbségnek közös plébániái, imaközösségei vannak Észak-Bácskában. Előfordul, hogy a különböző nyelvű misék váltogatják egymást, de megesik az is, hogy a pap egyazon misén több nyelven beszél, pl. a szórványban. (Vannak olyan magyar középkorú vagy idősebb hívők, akik csak bunyevácul tudnak folyékonyan imádkozni vagy gyónni; ugyanakkor megtörtént horvát anyanyelvű személlyel is, hogy csak magyar nyelvű hitoktatásban részesülhetett.)

Papp Richárd írja tanulmányában:¹³ „Felmerül tehát a kérdés: a közös kisebbségi lét és a közös felekezet közelebb hozza-e egymáshoz, összekapcsolja-e ezt a két etnikumot, avagy egy másfajta interetnikus kapcsolatrendszer hoz létre a közeledés és a távolságok hasonló jellemzőivel, mint amilyeneket a szerb–magyar etnikai relációk értelmezésénél láthattunk.” Az egyik beszélgetőpartnere mondta, hogy *elég nehezen fogadják el itt, Zentán, hogy a horvátok azok katolikusok*. Egy magyar katolikus vallási vezető így látja mindezt: *A horvátokkal egy szekérben vagyunk befogva. Ugyanaz a katolikus egyház, ugyanaz a püspökség, püspök. Teljesen más rivalitás jelenik meg. Az, hogy melyik nyelv lesz a többségben, előnyben, melyik lesz az egyház hivatalos nyelve, a papképző. Itt jelentkezhetnek nacionalista fogások, hogy a másik rovására nyerjen előnyöket. Ez mindig hullámozó. Pillanatnyilag kevesebb ez a küzdelem, mert eléggé semleges a püspökünk, aki se a magyarságért nem áll ki, se a horvátokért, mert nem horvát.*

A közös kisebbségi és felekezeti azonosság háttérében álló konfliktusforrás a másfajta rivalitás jelenléte. Ennek megfelelően az előbb említett **hasonlóságok inkább elválasztani látszanak a két közösséget egymástól, mintsem a közeledés lehetőségét teremtenék meg egymás számára: Korábban horvát volt még a püspökünk is. Nagyon komoly feszültség is volt a magyar és a horvát papok között, pedig valójában a horvát identitást nem a magyar veszélyeztette, hanem a szerb. Konfliktusforrás példája a szabadkai Paulinum (papképző középiskola) esete is. Az egyházközség többsége ott is magyar, magyar plébániák tartják fenn így nagyrészt az iskolát is, ugyanakkor ez az egyetlen horvát iskola is ebben az országban.**

A ma is tapasztalható konfliktusok főként az elmúlt rendszer, a volt („nagy”) Jugoszlávia történelmi sérelmeinek utóhatásaiként értékelhetők. Vajdaságban a horvátok (valamikori államalkotó nép) éppúgy, mint a magyarok, fogyatkozó kisebbség, mindkét közösséget ez a kisebbségi sors nyomaszt; ugyanakkor volt egy

¹³ Papp Richárd: Rítus és nemzet. Létünk, 2002/1–2. Forum Könyvkiadó, Újvidék. 37–51. o.

időszak Milošević idejében, amikor a politikai összefogást e két kisebbség között az azonos vallás is segítette. **Ma Szabadkán tervezet készül a teológiai kar megnyitásáról**, egy szabadkai egyetem keretében. Jelenleg 8 szemeszteres Teológiai-Katechetikai Intézet, hitoktatóképző főiskola van Szabadkán, amelyben 52 horvát és 42 magyar elsős tanul két nyelven.

5. Összegezés

1. Szerbiában a lakosság **nemzeti és vallási hovatartozása között jelentős összefüggés található**. Mégis fellelhető nemcsak több felekezet egyazon térségben, de több nemzetiség is egyazon felekezetben. Délvidékre jellemző a vallásgyakorlás két-féle effektív jelenléte: **több nemzetiség megjelenhet egyazon felekezetben, de ugyanakkor a hívő lakosság legalább hat egyház között oszlik meg: ortodox, római katolikus, protestáns, evangélikus, zsidó és iszlám**.

2. **Jellemző a vallási jellegű sérelmekre, hogy szolidarizáló hatásuk van**, hisz még azokat is sújtják, akik nem vallásosak. Ilyen esetben egy-egy vallási mozgalom betiltása, korlátozása általános etnikai üggyé minősül, és széles köröket érint.

3. Vajdaságban mindkét tartalom, az *etnikai* és a *vallási* is keveredik, egymást kiegészíti a saját kultúra megélése és az önonazonosság-tudat megfogalmazásának terén egyaránt, így **összetett „etnikus-vallási” jelenségekkel találkozunk**.

4. Amikor a belháború sújtotta délszláv társadalomban egyketőre összeomlottak az évtizedekig fennálló (jóllehet hazug) érték-szintek, valamennyi korosztály afféle **légüres térben találta magát**: egyrészt az **ideológia- és világnézetvesztés következtében**, másrészt a **korábban meglevő és eltűnt szociális biztonság miatt**, valamint az egyéb okokból eredő mérhetetlen bizonytalanság, a gazdasági válság és a háborús veszély fenyegetése miatt. Az addigi értékrend felbomlása a szórványban és kisebbségben élő embereket menekülésre készítette a bizonytalan nyilvánosságtól, és a kisebb csoportosulások felé fordultak, bezárkóztak a családba, vallási kiscsoportokba, szűk baráti körbe.

5. A közéletből való menekülés a vajdaságiakat családorientálttá tette, de ettől **még nem lettek szorgalmas templomba járók**. A társadalomban észlelt erkölcsi válság feloldását nem mindenki találta meg a hitben. Sőt: tanúi lehettünk a pravoszláv egyház politizáló, nacionalista törekvéseinek, a muzulmán vallás fanatizmusának is. A vajdasági római katolikus, református és a többi kisebbségi egyház igyekezett bizalmat kelteni nemzetösszefogó, segítőkész karitatív tevékenységével, de a szórványban élő magyar családok már régóta félnek nyíltan kimutatni vallási hovatartozásukat, hiszen ez Szerbiában a nemzeti megkülönböztetés jele is.

6. A vajdasági magyar népcsoport is igazolni látszik a tételt, hogy **a kisebbségi lét általában kedvez az egyházakhoz és a valláshoz való kötődés intenzitásának, különösen a szórványban, mivel a vallásosság és a vallásgyakorlás általában egyike a nemzeti identitást erősítő tényezőnek**.

7. A közös kisebbségi és felekezeti azonosság háttérében az észak-bácskai tömbben felfedezünk konfliktusforrást, sőt a *rivalitás* jelenlétét is. **A hasonlóságok gyakran inkább elválasztani látszanak a két közösséget egymástól (magyar–horvát), mintsem a közeledés lehetőségét teremtenék meg egymás számára**. Ugyanakkor a **többsz nyelvű környezetben a vallási szertartás néha nem két, hanem három (magyar, horvát, szlovák) nyelven folyik**. Bácskában főleg a bunyevác–magyar kombináció gyakori.

8. A közelmúltban a Vajdaságba **betelepülőknél** tapasztalható a leginkább a **toleranciahiány**. Az utóbbi években regisztrált több száz **incidens három típusát** különböztethetjük meg: sérgyalázások, gyűlöletkeltő feliratok, valamint az emberek elleni erőszak, ami európai mércékkel mérve mégiscsak túl soknak tűnik. A megoldás: a hosszú időn át végzett, rendszeres valláspedagógiai, **hitoktatói** munka és toleranciaprogramok a teljes lakosság bevonásával.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*, szerk.: Ábrahám Barna, Gereben Ferenc, Stekovics Rita. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003.
- Pantić Dragomir: *Etnička distanca u SFRJ*. Institut društvenih nauka, Centar za istraživanje javnog mnjenja, serija „Izveštaji i studije” (sokszorosított jegyzetek), Beograd, 1967.
- Đurić Đorđe: *Psihološka struktura etničkih stavova dece i roditelja u različitim nacionalnim sredinama Vojvodine*. Filozofski fakultet (doktori disszertáció), Beograd, 1978.
- Pantić Dragomir: *Efekti delovanja RTV Novi Sad na kulturnu afirmaciju i saradnju naroda i narodnosti u SAPV*. Knjiga: Uloga Radio-televizije Novi Sad u razvoju i saradnji kultura naroda i narodnosti Vojvodine, RTV, Novi Sad, 1979.
- Boško Kovačević: *Sunovrat i obzorja*. Nezavisno društvo novinara Vojvodine i Otvoreni Univerzitet, Subotica, 1995.
- Ljiljana Bačević: *Neposlušni medij*. RTV Novi Sad, Novi Sad, 1990.
- Mozaik 2001, Gyorsjelentés. *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*, szerk.: Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László, Nemeskéri István. Budapest, 2002.
- Gereben Ferenc–Tomka Miklós: *Vallásosság és nemzettudat. Vizsgálódások Erdélyben*. Kerkai Könyvek, Budapest, 2000.
- Papp Richárd: *Rítus és nemzet*. In: *Létünk* 2002/1–2., Forum Könyvkiadó, Újvidék, 37–51. o.
- Honlapok*: Európai Parlament www.europarl.eu.int
Magyar Szó napilap www.magyar-szo.co.yu

ÉP TEST ÉS LÉLEK

A vajdasági magyar fiatalok egészségvédő és egészségkárosító magatartása

T. MIRNICS ZSUZSANNA¹

1. Elméleti háttér

Az elhúzódó gazdasági krízis, a nagy társadalmi különbségek és a tartós politikai válság súlyosan károsítja a fizikai és lelki egészséget. A társas dezintegráció elmélete (Wilson 1987) szerint a számos hatásnak csak egyike, hogy az egyének – akik a létszükségeiket is csak nagy erőfeszítések árán tudják biztosítani – a kemény megélhetési küzdelemben elhanyagolják saját egészségük védelmét, és pszichoaktív szerekekkel csökkentik a rájuk nehezedő terheket (Walberg 1998). Ennél is fontosabb azonban a társadalmi-társas kohézió fellazulásának ténye. A szegénység hatására egyaránt meggyengül a családok, a baráti körök, a közösségek és a társadalom összetartozása, ami a válsók számában, az informális és formális közösségek, szervezetek hatástalan és céltalan munkavégzésében és a migrációs mutatókban (Browning 2002) is tükröződik. Gyenge társas támogatottság mellett az egyén szintjén rohamosan romló egészségi állapot tapasztalható (Kopp–Skrabski–Szedmák 1998). A társas közösségek már nem nyújtanak biztonságot, az életet nincs kiért, sőt talán nincs is miért értelmesen élni, a szegénységgel mégis nap mint nap meg kell küzdeni, eredménytelenül. Az addig érvényes értékrend, világkép teljesen felborul, elhalványul.

A kötődések elszakadása fokozza az erőszakos és más bűncselekmények előfordulását (Sampson 1997, Wilkinson 1996), csökkenti az általános termelékenységet, lassítja a gazdasági fej-

¹ A szerző szakpszichológus, a budapesti Károli Gáspár egyetem adjunktusa.

lődést, és a demokratizálódás esélyét is gátolja (Putnam 1993); a közösségtől szeparálódott, magányos egyének halálozási aránya pedig a jó társas kapcsolatokban élőkhez viszonyítva mintegy két-háromszoros (Kawachi–Kennedy 1997). Ördögi kör ez: ha egy, a romboló külső vagy belső hatások következtében elszegényedett ország szervezetei, társadalmi csoportjai dezintegrálódnak, akkor ez a jelenség komplex kölcsönhatások útján még tovább fokozza az adott ország működésképtelenségét, negatívan befolyásolja az egészségi és halálozási statisztikákat. A kisebbségeket ez a helyzet különösen érinti, ugyanis a társadalmi krízis következményeként fellépő egészségügyi gondok és egészségkárosító viselkedés súlyossága függ a közösség jellegétől is. Sokszínű etnikai környezetben még a jóléti államokban is sokkal nehezebb a társadalmi konfliktushelyzetek rendezése, a közösségi célok elfogadtatása és a bűnözés állami szintű visszaszorítása; a kisebbségnél pedig több egészségi kockázati tényező és a társas támogatás további gátoltsága figyelhető meg (Kornhauser 1978). Csak a kisebbségeket érintő speciális szempont, hogy társadalmi krízisek idején növekszik irányukban a diszkrimináció (Wilkinson 1997).

A Durkheim-elmélet szerint a dezintegrálódott társadalmakban gyakoribbá válnak az egyes devianciák. Erre az elméletre alapozva Tumin megállapítja, hogy a szegénységgel, a nagy társadalmi különbségekkel és az értékválsággal és a kötődéshiánnyal együtt jár pszichológiai szinten a bizalmatlanság és az ellenségesség érzése mások iránt; mindez értelemszerűen rombolja az önszerveződést, a közösségi élet hatékonyságát és működőképességét (Tumin 1953, Putnam 1993). A társas támogatottság hiányából adódóan – más devianciák mellett – gyakrabban jelentkeznek a depresszió, a szorongás és egyéb pszichiátriai betegségek is. A problémákkal való sikertelen megküzdés egyrészt klinikailag is diagnosztizálható lelki problémákat szül, másrészt pedig együtt jár az egészségvédő viselkedés csökkenésével, illetve a fokozott egészségkárosító magatartással.

Ha a válsághelyzetben vagy a gazdasági-politikai átmenet állapotában élő országok egészségügyi statisztikáinak javítását tűzzük ki célul, komplex állami és közösségi intézkedésekre, va-

lamint tudatos egyéni erőfeszítésre van szükség. A legtöbb időt és forrást az okok kezelése, továbbá a szegénység, a káros politikai erők, a szervezett bűnözői tevékenység visszaszorítása igényli. A közösségek támogatása és szervezése, a célzott pszichológiai segítség viszont azon esetekben is javulást eredményezhet, amikor a gazdaság változására csak hosszú idő múltán van remény. A szakirodalom szerint annak ellenére, hogy a váltság okainak kezelése a végső cél, rövid távon a törekeny társas kohézió, mint egyik legfontosabb testi-lelki egészség-meghatározó tényező helyreállítására van szükség, és ezáltal is elkezdődhet a társadalom és a közösségek működőképességének, egészséges mentalitásának megújítása. Nagy-britanniai és olasz példák is bizonyítják (Bruhn–Wolf 1979), hogy a hátrányos helyzetűekkel való szolidaritás növelésével, az emberi értékek társadalmi és közösségi szintű megerősítésével komoly változást lehet elérni, és a gazdasági fejlődés mutatói is javíthatók.

1.1. Problémafelvetés

Vajdaságban a tízéves háborús időszak lelki terheltsége, megélhetési küzdelme és halmozott stresszhelyzetei, valamint a jelenlegi gazdasági átmenet bizonytalansága – összhangban a szakirodalmi összefoglaló állításaival – nyomot hagyott a lakosság – és ezen belül a fiatalok – fizikai és lelkiállapotán. A tervek, távlatok hiánya egy társadalomban szinte lehetetlenné teszi a hosszú távú gondolkodást. A tenni nem tudás reménytelen vergődésében, háborús körülmények közt mind nehezebb (volt) olyan problémamegoldási, megküzdési formákat találni, amelyek könnyítettek volna a mindennapi élet terhein, és nem csak elviselhetőbbé tették őket. Sokkal inkább a fizikai fennmaradásra, és ezzel együtt a mindennapi feszültségek tűrésére kellett koncentrálni, mint a cselekvésre. A pszichológiai szakirodalom az ilyen kezelhetetlen helyzetekben az érzelemfókuszú (a saját bánat, keserűség gátlására, kontrolljára irányuló) megküzdést hangsúlyozza (Lazarus 1966), melynek több altípusát ismerjük: figyelemelterelés, koncentráció, relaxálás, az érzelmek elnyomása, panaszkodás, az érzelmek másokon való levezetése, humor, szerhasz-

nálat stb. Idővel azonban – ha a reménytelenség állapota elhúzódik –, az egyén végleg passzívvá válik, feladja a változtatás reményét és korábbi világképét is, ezzel együtt pedig beláthatatlan egészségromboló folyamatok kezdődnek.

A tudatos egészségmegőrző viselkedésnek (például egészséges táplálkozás, rendszeres sportolás, az egészségkárosító környezet kerülése) számos szocializációs előzménye van, így jelentősen meghatározza a szocializáció és a család, egyes demográfiai változók és az egyén életét befolyásoló aktuális társadalmi helyzet is. Különösen sérülékeny magatartásmódok együtteséről van szó, mivel a kutatások szerint a gyermekkorban tanult egészségvédő szokások nem stabilak, az egyén lelkiállapota, élethelyzete függvényében is változhatnak (Kulcsár 1998). Mindmáig nem áll rendelkezésre olyan speciális lélektani kutatási anyag, amely az egészségkép, az egészséghez való viszony társadalmi krízishelyzetben való változásának rendszerező elméleti áttekintését adná; mégis a szociológiai modellekből merítve feltételezhető, hogy a társadalmi krízis nemcsak a betegségstatisztikákra és a devianciák mutatóira, hanem az egészségmegőrző viselkedésre és az egészségképre is rányomja a bélyegét. Közvetett bizonyítékok is utalnak erre: a megküzdő, rugalmas problémakezelő viselkedés és személyiség összefüggésben áll az egészséges életmóddal, a gyenge megküzdők, tehetetlenségben élők pedig köz tudomásúan gyakrabban betegszenek meg (Oláh 1993).

A pszichoaktív szerek olyan, az egészséget hosszú távon károsító anyagok csoportját jelentik, amelyek egyidejűleg a társasági élet tartozékai, feszültségcsökkentők, az izgalomkeresés és a jobb koncentráció lehetőségét kínálják, illetve a problémakezelésnek bizonyos élethelyzetekben elfogadott eszközei. (Rövid távon a kedvező, hosszú távon pedig a kedvezőtlen következményeik kerülnek előtérbe – éppen ezen a szálon kapcsolódnak a célok, távlatok és a megküzdési módok kérdésköréhez.) Leggyakoribb, legális formájuk a dohányzás és az alkoholfogyasztás, ám krízisben, deviáns értékrendet képviselő (a bűnözést, a rendőri terrort intézményesítő) társadalomban szerephez jut a drog, valamint a további devianciák terjedése is a szociális dezintegráció és az anómiás, értékvesztett környezet hatására (Walberg 1998).

Ha nincs lehetőség a gondokból való kilábalásra, és ha az egyén munkaköre vagy élethelyzete nem tesz lehetővé intellektuálisabb problémamegoldást, „legegyszerűbb” a saját egészséget romboló, mégis megkönnyebbülést lehetővé tevő anyagokat használni – ez igényli a legkisebb erőfeszítést és önkontrollt. A kezelhetetlen megpróbáltatásokat átélő egyénben eltörpül a szerek egészségre való veszélyessége, kockázata; ezzel együtt pedig a szerhasználat és más önpusztító viselkedés tömegessé válása általános társadalmi normává teszi, hogy az egészséget nem kell óvni. Az érintett már azért sem tesz az egészségéért, mert nincs előtte pozitív példa, vagy mert a világában is elterjedtek a káros szokások. Idővel a szerélvezet pszichológiai, és esetenként fizikai függőséget eredményez, innentől kezdve még nehezebb lemondani róla. Ilyenkor az egyén már nincs is tudatában annak, hogy folyamatosan rombolja egészségét.

A társadalmi krízis a kisebbségi sorsban, többszörösen hátrányos helyzetben élőkre gyakorolt erős hatását Vajdaságban részben az egészségvédő szokások hiányában, részben pedig az egészségkárosító deviáns magatartás rohamos terjedésében érhetjük tetten. Ricz egyedülálló kutatási összefoglalójában felhívja a figyelmet a vajdasági magyar átlagnépesség rossz egészségi állapotára, veszélyeztetettségére, rövid élettartamára, valamint az egészségmegőrzés módjairól való szélsőséges tájékozatlanságára, és hasonló eredményekről számol be vajdasági többségi mintán a Szerbiai Egészségvédelmi Intézet kutatócsoportja is (Ricz 2002, Jakovljević 1999). A jelen kutatás ezt a kutatási szálát fűzi tovább, egy speciális korosztályra, a fiatalok populációjára koncentrálva.

2. Módszer

2.1. Kutatásismertető

A 2000/2001. évben a budapesti Nemzeti Ifjúságkutató Intézet által kezdeményezett Mozaik 2001 fantázianevű, több régióra kiterjedő nemzetközi kutatás célja a határon túli magyar fiatalok társadalmi közérzetének és helyzetének, valamint életvitelének,

gondolkodásmódjának megismerése volt. Az egészségi állapot szempontjából a kutatás fókuszába az egészségkárosító szokások (alkohol, drog, dohányzás), valamint a sportolás elterjedtségének vizsgálata került. Az általános szempontok elemzésén túl jelen tanulmányban célom az egészségvédő és -károsító viselkedés demográfiai tényezőinek áttekintése és tudományos szempontú pszichológiai magyarázata, javaslattétel a prevenciós munka számára.

2.2. A vizsgált minta leírása

A vizsgált minta vajdasági magyar fiatalokból áll, kor, nem és végzettség szerint reprezentatív (kvótás mintavétel), elemszáma 1017, életkor 15–29 év (lásd 1. táblázat). Három korcsoportra oszlik: 15–19, 20–24 és 25–29 évesek. A nemek aránya körülbelül azonos, a középfokú végzettség dominál. A város, kisváros, illetve falu arány szintén az 1991. évi népszámlálási statisztikákhoz illeszkedik. A legtöbb vizsgálati személy alkalmazotként dolgozik, illetve tanul, a más inaktívak aránya viszonylag alacsony. Meglepő demográfiai adat, hogy a családosoak száma elenyésző (17%), és még kevesebben vállalnak gyermeket (13%).

Az eredmények áttekintésénél kezdetben az egészségvédő és -károsító magatartás általános elterjedtségét, majd a háttérben meghúzódó demográfiai hatásokat tanulmányozom, végül az eredmények a korábbi vizsgálatok tanulságaival való összevetése, és egyes pszichés tényezők azonosítása következik.

1. táblázat

Leíró statisztika

Végzettség		Gazdasági aktivitás (fő tevékenység)		Családi állapot és gyermekvállalás		Korcsoport		Lakhely	
Általános iskola	39	tanuló	41	nőtlen/hajadon	79	15–19	33	város	40
Szakmunkásképző	13	alkalmazott	35	házasságban él	17	20–24	34	kisváros	32
Szakközépiskola	20	munkanélküli	10	élettárssal él	2	25–29	33	falu	28
Gimnázium	11	vállalkozó	6	elvált	2				
Főiskola	10	fekete munka	2	van gyermeke	11	Neme			
Egyetem	7	gazdálkodó	2	nincs gyermeke	98	férfi	51		
		egyéb inaktív	4			nő	49		

3. Eredmények

3.1. Általános adatok

Az egészségvédő és -károsító magatartás elterjedtségét szemléltető régiónkénti adatok a 2. táblázatban olvashatók.

2. táblázat

Egészségvédő és -károsító magatartás – összehasonlító adatok (%)

	Belső-Erdély	Felvidék	Kárpát-alja	Székelyföld	Vajdaság (magyar csoport)	Vajdaság (többségi nemzeti csoport)	Magyarország
Naponta dohányzik	29	38	25	37	44	46	29
Alkoholt kipróbált	70	81	82	72	93	85	59
Drogot kipróbált	7	19	7	3	39	36	7
Sportol (a kötelező testnevelési órán kívül)	42	54	42	39	46	40	nincs adat

Forrás: Mozaik 2001.

Egészségvédő magatartás: a vajdasági magyar fiatalok 46%-a végez testmozgást a kötelező testnevelési órán kívül, ami a többi határon túli régióhoz viszonyítva átlagos.

Egészségkárosító szokások: a vajdasági magyar minta 44%-a naponta, 8%-a pedig hetente legalább egy alkalommal dohányzik. Szinte valamennyi megkérdezett kipróbálta már az alkoholt, több mint 90% vallja, hogy szokott inni. Mintegy kétötödük élt valamilyen lágy vagy kemény kábítószerrel. A kábítószer, alkohol- és drogfogyasztás számaránya meghaladja a többségi magyar és más régiókban élő kisebbségi magyar fiatalok mutatóit. Összességében az egészségmegőrzés valamennyi régió közül Délvidéken szorul leginkább a háttérbe.

A kutatásban összehasonlítási céllal kialakított többségi szláv fiatalokból álló 509 fős minta adatait áttekintve láthatjuk, hogy a vajdasági magyar csoportnál az alkohol aránya jelentősen magasabb, mint a többségieknek, míg a droghasználat és a dohányzás mutatói körülbelül megegyeznek. A vajdasági szláv megkérdezettek tehát döntően ugyanolyan egészségkárosító életmódot folytatnak, mint a magyar célcsoport.

3.2. Kik sportolnak rendszeresen?

3. táblázat

A rendszeresen sportolók jellemzői (N=450, százalékos gyakoriságok, kerekített értékek)

Végzettség		Gazdasági aktivitás (fő tevékenység)		Családi állapot és gyermekvállalás		Korcsoport		Lakhely	
Általános iskola	36	dolgozik	36	egyedülálló	26	15–19	54	város	48
Középiskola	45	tanul	45	házasságban él	23	20–24	45	kisváros	44
Főiskola/egyetem	20	egyéb inaktív	8			25–29	38	falu	43
							Nem		
							férfi		56
							nő		41

A rendszeresen, legalább heti 2 alkalommal sportolók számaránya városon 48, kisvárosban és falun pedig 44-45%. Ez érthető, mert falun a ház körüli fizikai munka, kertészkedés, földművelésben való segítség stb. kielégítheti a mindennapi mozgásigényt, városon viszont eltérnek a hétköznapi tevékenységek, ugyanakkor több szervezett sportlehetőséget lehet igénybe venni. A sportolási kedv fokozatosan, de dinamikusan csökken az életkor függvényében, ami részben az iskolai sportlehetőségek megszűnésének, részben pedig a megváltozott életvitelnek, például a nagyobb elhelyezkedési aránynak is betudható. A csökkenés jellemző időpontja a huszadik életév, amikor a korábbi 54%-ról 45%-ra csökken a rendszeres sportolás, a továbbiakban pedig a fiatalok újabb 7%-a mond le a mozgásról. Több egyedülálló fiatal sportol, mint házasságban élő, ami arra utal, hogy a társaságtól való elszakadással, a megállapodott életvitellel, az esetleges gyermekvállalással együtt járhat a saját egészségi, mentálhigiénés állapot elhanyagolása. (Ez sajnálatosan a fejlett országokban is igen jellemző.)

A fentiekkel összhangban, a sportolási kedv a tanulóknál a legnagyobb – főleg a középiskolásoknál –, őket követik az alkalmazottak. Részletesebb elemzés útján megfigyelhető, hogy míg a gimnáziumokban magasabb a sportolók aránya, mint a nem sportolóké, addig a szakközépiskolában és más középfokú tanintézményekben a különbség a nem sportolók „javára” fordul, és csekély; az alkalmazottaknál pedig kétszer annyian hanyagolják el a rendszeres sportot, mint ahányan azt fontosnak tartják. A háztartásbeli és eltartott fiatalok a sportolás terén is passzívak, akárcsak a társadalmi aktivitás szempontjából. Valószínű, hogy egész életüket átszövi a tenni nem tudás, a másokra hagyatkozás.

3.3. Kik sportolnak versenyszerűen?

4. táblázat

A versenyszerűen sportolók jellemzői (N=75, százalékos gyakoriságok, kerekített értékek)

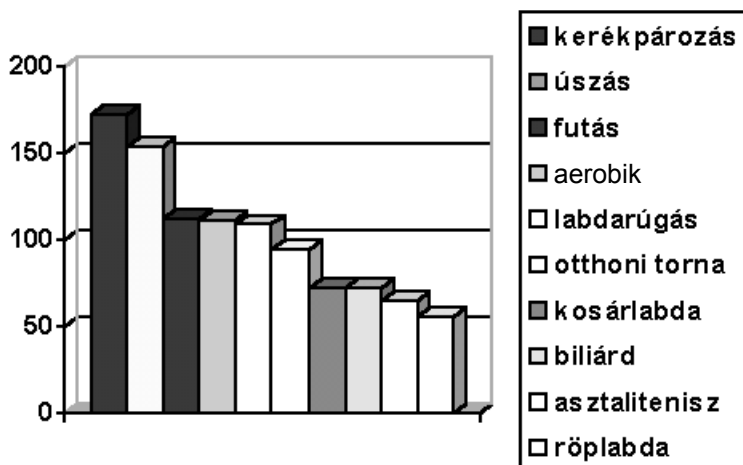
Végzettség		Gazdasági aktivitás (fő tevékenység)		Családi állapot és gyermekvállalás		Korcsoport		Lakhely	
Általános iskola	8	dolgozik	5	egyedülálló	9	15–19	12	város	6
Közép-iskola	7	tanul	9	házasságban él	2	20–24	6	kisváros	7
Főiskola/egyetem	7					25–29	4	falu	9
						Nem			
						férfi	10		
						nő	4		

A mintában összesen 75-en sportolnak versenyszerűen. Nincs jelentősebb eltérés lakóhely szerint, tehát falun, kisvárosban és városon is megtalálják az érdeklődők a megmérettetés lehetőségét. A versenyszerű sportolás vágya a végzettségtől is viszonylag független. Aránya 15 és 19 év közt a legjelentősebb, később fokozatosan csökken, és a legidősebb vizsgált korosztálynál már elenyésző. Minden versenysportban inkább a fiúk jeleskednek. A versenysportokat űzők szinte csak az egyedülállóak közül kerülnek ki, ami megerősíti, hogy párkapcsolatban élők számára a családon kívüli erős elkötelezettség nem vonzó. Szintén kevesen vannak, akik az alkalmazotti munkaviszony mellett is fenntartották a versenyszerű sportolást (21-en), valószínűleg időhiány okán.

3.4. Választott sportolási formák

1. grafikon

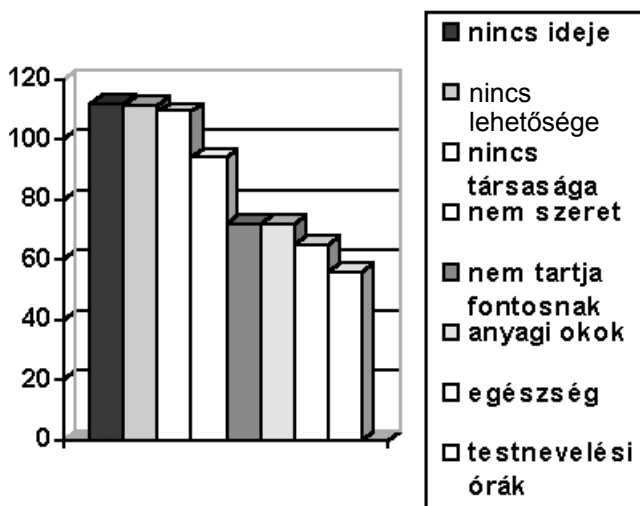
A sportolási formák gyakorisága

A sportolási formák jellegét tekintve a gyakorisági rangsor élén a minta egészét tekintve a kerékpározás áll; ezt követi az úszás és a futás. Háttérbe szorulnak, bár a minta egy alcsoportjánál jellemzőek, a jugoszláviai hagyományokhoz is illeszkedő csapat-sportok, a futball, a kosárlabda és a röplabda. A választott sportok egy részének „magányos” jellege részben magyarázatot adhat rá, hogy a testmozgás egy idő után miért veszíti el vonzását: a társas igényeket nem elégíti ki, ezért a barátkozásra, társaságra vágyó fiatal inkább lemond róla, kényszerként, megerőltetésként vagy üres időtöltésként éli meg. A kerékpár népszerűsége minden korosztálynál általános, más felmérések adatai (Ricz 2002) pedig arra is rámutatnak, hogy a lakosság nagy része inkább közlekedési eszközként, nem pedig sporteszközként használja. A munkába, iskolába vagy ismerősökhöz járás nyilvánvalóan beiktatódik a testedzés rendszeresen végzett formái közé.

2. grafikon

A nem sportolás a teljes mintánál jellemző okai

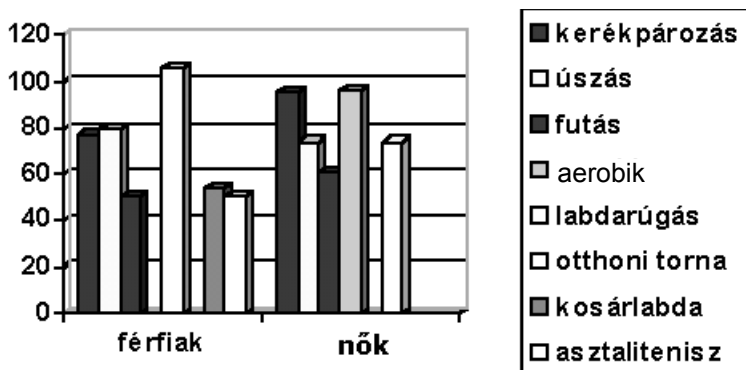
A nem sportolás a legtöbb esetben külső attribúcióval (oktulajdonítással) társul. Leggyakrabban választott indok a *nincs időm*, de élen jár még a *nincs lehetőségem* és a *nincs társaságom* is. Ezen a ponton jellemző torzításnak lehetünk tanúi. Egyszerűen rávilágít erre, hogy például a magyarországi főiskolai és egyetemi hallgatók leterheltsége többszöröse a vajdaságiakénak, és mégis számos olyan szórakozási, kulturális és sportolási tevékenységre marad idejük, amelyekben a vajdaságiak nem vesznek részt. Tény, hogy nagyon nehéz őszintén bevallani az akaraterő hiányát, illetve a sportok népszerűtlenségét a saját korosztály körében, sokkal egyszerűbb mentségeket keresni. Ezen a szemléletmódon változtatni lehetne – és kellene – egyes csapatsportok támogatásával, valamint a testmozgás általános népszerűsítésével.

A nem sportolás magyarázására lehetséges okként kínálkozik a tanult tehetetlenség is. Az az egyén, aki sokáig élt kontrollálhatatlan, súlyos körülmények közt, a maga életében az olyan dolgok megváltoztatását is feladja, amelyeken könnyűszerrel úrrá tudna lenni (Seligman–Peterson 1986). Elképzelhető, hogy a fia-

taloknak a társadalmi nehézségekkel szembeni tehetetlenség elfogadása saját életükre, egészségi állapotukra is – szinte észrevétlenül – kiterjed.

3. grafikon

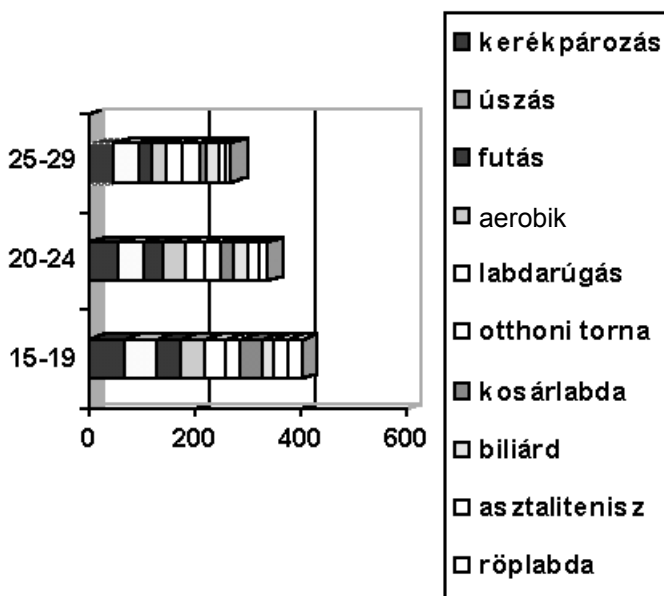
Jellemző nemi eltérések az egyes sportolási formák gyakoriságában

Sportolás tekintetében a nemek közti jellemző eltéréseknek is tanúi lehetünk. A férfiak inkább csapatjátékosok: náluk a futball a legnépszerűbb sport, csak ezt követi a kerékpározás és az úszás. A nők viszont egyáltalán nem futballoznak, náluk az aerobik és az úszás a gyakori a kerékpározás mellett.

4. grafikon

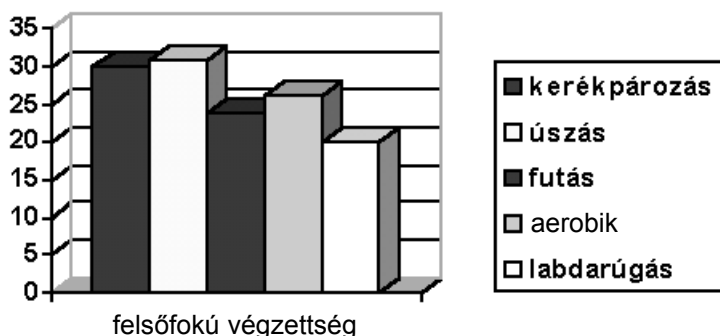
Jellemző életkori eltérések az egyes sportolási formák gyakoriságában

Az életkorral – mint azt már a korábbiakban is említettem – minden sportág kedvelése visszaszorul (4. grafikon). Ez alól kivételt képez az úszás és az otthoni torna, amelyek népszerűsége csekély mértékben esik vissza, sőt bizonyos esetekben növekszik is. Az idősebbek, úgy tűnik, már nem szívesen mutatják meg ügyességüket a csapatjátékokban, akár úgy is érezhetik, az ő idejük lejárt, és náluk a *magányos sportok* művelése jobban elfogadott. Veszélyes ez a filozófia: hiszen a társasági sportok eltűnésével a korosztály jelentős hányada számára a sportolás létjogosultsága, fontos értelme is megkérdőjeleződik, és kimarad a jó szellemű társasági-közösségi élet egy része is. Általánosságban is nehezebb a csapat bátorítása, helyeslése, megerősítő légköre nélkül, egyedül kitartani a rendszeres egészségmegőrző mozgás mellett.

5. grafikon

A felsőfokú végzettségűek – egy keveset sportoló csoport – által preferált testedzési formák

A magasabb iskolai végzettségűek – részben azért, mert idősebbek, de más kutatások tanúsága szerint ettől függetlenül is – kevesebbet sportolnak (5. grafikon). Náluk is megfigyelhető a szervezett sportlehetőségektől való húzódozás, idegenkedés, a magányos mozgás. A sportok iránti negatív attitűd feltehetően egyfajta speciális kultúra hiányával, torz társadalmi vélekedésekkel függhet össze, például hiányozhat az idősebbek sportolása iránti elfogadás a közösség részéről; a köznapi tapasztalatok szerint például *megszólják* az idősebb nők sportolását, a fejlettebb európai országok mentalitásával ellentétben.

3.5. Kik dohányoznak?

A mintának csaknem a fele (432 fő) rendszeres dohányos. Erős dohányosoknak a jelen felmérésben azokat tekintetem, akik naponta átlag 8 cigarettánál többet szívnak (372 fő, 5. táblázat). A napi 8 cigarettánál kevesebbet fogyasztókat rendszeres, de nem erős dohányosokként tartottam számon.

5. táblázat

Az erős dohányosok jellemzői (N=372, százalékos gyakoriságok, kerekített értékek)

Végzettség		Gazdasági aktivitás (fő tevékenység)		Családi állapot és gyermek-vállalás		Korcsoport		Lakhely	
Általános iskola	37	dolgozik	37	egyedülálló	38	15–19	39	város	35
Közép-iskola	39	tanul	43	házasságban él	32	20–24	34	kisváros	37
Főiskola/egyetem	35	egyéb inaktív	31			25–29	38	falu	40
						Nem			
						férfi	39		
						nő	35		

A dohányzók közt a legtöbb fiatal az erős dohányosok közé tartozik (Jakovljević 1999). Csoportjuk a teljes, 1017 főből álló minta több mint egyharmadát teszi ki, és jóval kevesebben (60-an) szívznak kisebb mennyiséget. A többségi szláv fiataloknál a dohányzás aránya a vajdasági magyar fiatalokéval nagyjából megegyezik (509-ből 194 fő erős, 33 fő pedig rendszeres, de nem erős dohányos). Ez azt mutatja, hogy a társadalom egészében igen elterjedt a dohányzás szokása.

A dohányzás egyaránt jellemző városon, falun és kisvárosban élőkre. A megkérdezettek a falvakban mégis valamivel rendszeresebben gyújtanak rá. Az iskolai végzettségnek sincs jelentős hatása, mindhárom csoport 35–39%-a erősen, sokat dohányzik. A cigarettázási arányok minden korcsoportnál egyaránt magasak, és ebből arra következtethetünk, hogy a rászokás már a tizenötödik életév után elkezdődik, és a fogyasztás ettől kezdve számottevően nem is csökken. Pozitívan értékelhető, hogy intenzitása a népesség egy kisebb alcsoportjánál az idő múlásával nem fokozódik, így a rendszeres, de nem erős cigarettázók hányada viszonylag állandó marad.

A rizikócsoportban a férfiak valamivel többen vannak (férfiak: 241, nők: 191 fő), ez az eltérés azonban viszonylag kicsi. Figye-

lemre méltó, hogy a nőtlen/hajadon csoportnál igen kedvezőtlen a helyzet. Ez azt jelzi, hogy a dohányzás főleg a szórakozóhelyek és a társasági élet velejárója, és családi körülmények közt, megállapodott fiataloknál valamivel kevésbé figyelhető meg. Legtöbb erős és rendszeres dohányos az egyetemi hallgatók és az alkalmazottak csoportjában van, feltehetően a szórakozás már említett hatása mellett a munkahelyi stressz, az *élet sűrűjével* való szembesülés is hozzájárul ahhoz, hogy a feszültségcsökkentést ezen az úton próbálják elérni a fiatalok. Figyelemre méltó adat, hogy e két csoportnál sokkal jobban vigyáznak egészségükre a vállalkozóként vagy családi vállalkozásban dolgozó fiatalok (ők a minta 6%-át alkotják), csak kevesen dohányoznak.

3.6. Kik a rendszeres alkoholfogyasztók?

Jelen felmérésben azokat tekintetem rendszeres alkoholfogyasztóknak, akik hetente legalább három vagy több alkalommal fogyasztottak bort, sört vagy tömény italt. A teljes vajdasági magyar fiatal minta valamivel kevesebb mint negyede (1017 fő közül 212) került ebbe a csoportba, hasonlóan a vajdasági többségi nemzeti fiatalok számarányához (509 főből 122). Az adatok a 6. táblázatban olvashatók.

6. táblázat

A rendszeres alkoholfogyasztók jellemzői (N=212, százalékos gyakoriságok, kerekített értékek)

Végzettség		Gazdasági aktivitás (fő tevékenység)		Családi állapot és gyermekvállalás		Korcsoport		Lakhely	
Általános iskola	23	dolgozik	24	egyedülálló	21	15–19	18	város	19
Közép-iskola	20	tanul	17	házasságban él	17	20–24	23	kisváros	19
Főiskola/egyetem	16	egyéb inaktív	8			25–29	22	falu	26
						Nem			
						férfi	35		
						nő	6		

A kisvárosban és városban élők valamivel – de nem számottevően – kevesebb szeszt fogyasztanak, mint a falusiak. A rendszeres alkoholfogyasztás a magasabb iskolai végzettséggel csökken: az általános iskolát befejezetteknel 23%, a középfokú végzettségűeknél 20%, míg a felsőfokú végzettséget szeretteknel 16%. Ez azt jelenti, hogy a műveltség, a jobb karrierlehetőségek és az iskolai végzettség elérésével járó erőfeszítések és elfoglaltságok úgymond *leszoktatnak* a stressznek az italozással való csökkentéséről; más alternatívákat hoznak az egyén életébe. A 16–19 évesek közt kevesebb (de nem kevés) a rendszeres alkoholfogyasztó, 20 év után a számuk növekszik, később enyhén csökken.

Az alkoholfogyasztást illetően a férfiak és nők aránya 6:1, ami azt is mutatja, hogy a rendszeres alkoholizálás társadalmi elfogadottsága a két nemnél nem egyforma. Az érintett csoportban igen sok az egyedülálló, de aggodalomra ad okot, hogy a házasok, együtt élők köréből is mintegy 30 fő rendszeres alkoholfogyasztó. Az italozó alkalmazottak aránya a teljes mintában mért alkalmazottszámhoz képest magas; az alkoholizáló vállalkozók vagy családi vállalkozásban tevékenykedők viszont kevesen vannak. Valószínűleg azok, akik alacsony iskolai végzettséggel, viszonylag korai életkorban, kemény feltételek mellett állnak munkába, nehezebben birkóznak meg a társadalmi nehézségekkel, mint akik szakmailag, illetve munkafeltételek szempontjából előnyösebb helyzetben kezdik pályájukat.

3.7. Kik próbálják ki a drogot?

A felmérésben arra is választ kerestem, hogy milyen demográfiai háttérű fiatalok próbálják ki valószínűbben a kábítószerket (lásd 7. táblázat).

7. táblázat

A drogot kipróbálók jellemzői (N=393, százalékos gyakoriságok, kerekített értékek)

Végzettség		Gazdasági aktivitás (fő tevékenység)		Családi állapot és gyermekvállalás		Korcsoport		Lakhely	
Általános iskola	37	dolgozik	35	egyedülálló	42	15–19	40	város	47
Közép-iskola	44	tanul	43	házasságban él	22	20–24	42	kisváros	38
Főiskola/egyetem	29	egyéb inaktív	8			25–29	35	falu	29
						Nem			
						férfi	50		
						nő	29		

Az adatokból kiviláglik, hogy a drogot kipróbálók aránya a családn méretével csökken. A nagycsaládosok, illetve a több testvérrükkel és szüleikkel egy háztartásban élők közül kevesebben nyúlnak hozzá, mint az egyedüli gyermekként, szüleikkel lakók. A nagyobb család minden bizonnyal erősebb biztonságot nyújt, az élet megszervezése nagyobb erőfeszítést és egymásra figyelést követel, a *többen vagyunk* érzése az emberi kapcsolatokban való hitet és bizalmat erősíti, a testvérkapcsolatok pedig a konfliktusmegoldásnak a hétköznapiakban is hatékony mintáit sajátíttatják el a fiatalokkal. Szintén jellemző lehet, hogy csak megfelelő lelki erővel, hittel és személyiségjellemzőkkel felvértezett szülők vállaltak több gyermeket, és pozitív hozzáállásuknak, törekvésüknek a nagycsalád fennmaradásán kívül a fokozott családi harmónia is az egyik pozitív eredménye. Vizsgálatunk azt is kimutatta, hogy a pszichológiai szakirodalom értelmében stresszterhebb családszerkezetnél (pl. egyedül élők, egyszülős családban élők, házasságban, de többgenerációs családban élők) szintén gyakoribb a droghasználat.

A szerfogyasztás egyértelműen összefügg a társasági élettel, és azzal, hogy a fiatalok nagy része – még – nem találta meg a helyét a világban; a házasságban élők esetében a szerfogyasz-

tás aránya 22%, az egyedülállók esetében 42%. Az élettársi kapcsolat ilyen értelemben kevésbé nyújt biztonságot: a drogkipróbálás mutatója 38%-ot tesz ki.

Az alkohol esetében tapasztalt egyik összefüggésnek pontosan a fordítottja érvényesül. A már dolgozóknak csak 35, a tanulók egyes csoportjainak pedig ennél nagyobb százaléka szedett drogot. A munkavállalás felelőssége ilyen értelemben rizikócsökkentő lehet, megakadályozza a szerekekkel való próbálkozást, a munkaviszonyban álló fiatalok már úgymond révben vannak, leköti őket a munkájuk. Legveszélyeztetettebbek a főiskolások (a fele kipróbálta a drogot) és az egyetemi hallgatók (43%-uk került kapcsolatba a szerekekkel). A kábítószer-fogyasztás is korán kezdődik, a kipróbálási arány a gimnáziumban és a szakközépiskolában már 42–43%. Kevésbé elterjedt viszont a családdal együtt dolgozóknál (családi gazdaság, vállalkozás), valamint az igen magas iskolai végzettségűeknél (PhD, specializáció). A fekete munkából élőknel – meglepő módon – kiugróan magas, 62 százalékos gyakoriságot mutattunk ki.

A városi térségekben élőknek 47%-a, a kisvárosban élőknek jelentősen kevesebb, és a falun élőknek viszont csak 29%-a kereste a kábulat lehetőségét. A legidősebb, a 25–29 éves korosztály – amelyik még a háború előtti *szebb időről* is őriz emlékeket – a drogokkal kevésbé találkozott, mint a fiatalabbak. Valószínűleg a Milošević-rezsim előtti időkben a devianciák, a menekülés helyett több más vonzó cselekvési alternatívát is kialakítottak mindennapi gondjaik feloldására, és serdülőkoruk legalább egy részében reális távlatokat láttak maguk előtt. Náluk „csak” 35%-os a próbálkozási arány, míg a 16–20 éveseknél ennél számottevően magasabb, meghaladja a 40%-ot.

A középfokú végzettségűek csoportjának 44%-a, az általános iskolát végzetteknek 37%-a, míg a felsőfokú végzettségűeknek 29%-a kábítószerezett. (Megjegyzendő, hogy ez az eredmény nyilván nem független az életkortól.) Alacsony iskolai végzettség-nél elsősorban a mindennapos munkahelyi elfoglaltság, a kenyérkeresés, a megélhetés kényszere, a felsőfokú végzettség-nél pedig a tájékozottság, felvilágosultság csökkenti a drog vonzását.

3.8. Kik a kemény drogok fogyasztói?

A jelen vizsgálatban *kemény* drognak tekintettem a súlyos függőséget okozó kémiai anyagokat (pl. heroin, egyéb opiátok), valamint a szerves oldószereket. A vizsgált mintában összesen 42-en fogyasztják vagy fogyasztották őket. Csoportjukra jellemző, hogy többségben vannak a férfiak (32-en), a tanulók száma 18, 14-en pedig alkalmazottak. Viszonylag sokan (heten) vágtak bele feketé munkába, így az eredmény ismételten megerősíti, hogy a társadalom szempontjából káros, deviáns magatartási formák sok esetben együtt fordulnak elő. A többség alacsony iskolai végzettségű (20 általános iskolát, 21 középiskolát fejezett be), az egyes korcsoportok aránya kiegyenlített, és a fogyasztók többsége egyedülálló.

A szakirodalom alapján feltételezhető volt, hogy a valláshoz való kötődés csökkenti a kábítószeres szedésének valószínűségét. Az eredmények azonban semmi eltérést sem jeleztek a magukat hívőnek és nem hívőnek mondó fiatalok keménydrog-mutatói közt. A 42 fős csoport többsége a maga módján vallásosnak vélte magát.

Azt is megvizsgáltam, hogy ebben az alcsoportban megfigyelhetők-e értékrendi különbségek a droghoz nem nyúlókhoz vagy a csak könnyű drogot fogyasztókhoz viszonyítva. Az eredmények azt tanúsítják, hogy a kemény drogot nem használók szinte valamennyi társas közegehez szignifikánsan jobban ragaszkodnak; így például fontosabbnak vélik családjukat, barátaikat, a szerelmet és nemzetüket is ($p < 0,01$); a fogyasztóknál viszont csak a hatalom mint érték jut fontosabb szerephez ($p < 0,01$). Mindez vagy arra enged következtetni, hogy a deviáns csoport eleve rosszabb családi és társas körülmények közt él, és így nehezebben tud kötődni másokhoz, vagy éppen a kábítószer-használat következtében szakad el a környezetében jelentős személyektől. Mivel azonban az alcsoportnál a nem társas értékek fontossága is tendenciaszerűen csökken, úgy vélem, hogy az általános kilátástalanság és az értékhány húzódik meg a függést okozó drogokhoz való menekülés hátterében.

3.9. *Lelkiállapot, hit és deviáns magatartási formák*

A pszichológiai szakirodalom nyomán okkal feltételezhető, hogy az erős szubjektív lelki terheltség rendszeresebb alkoholi-zálást, droghasználatot és dohányzást valószínűsít. Mintámban ezt a feltételezést is megvizsgáltam. A saját élettel való elége-dettség mértékét, valamint a személyes célok megvalósulásával kapcsolatos optimizmust és pesszimizmust vetettem össze a – többféle – szerhasználat gyakoriságával. Az eredmények szerint az életükkel elégedett fiatalok több szempontból is egészsége-sebben élnek, mint elégedetlen társaik. Tendenciaszerűen ($p < 0,10$) kisebb valószínűséggel nyúlnak kábítószerhez, ritkáb-ban ($p < 0,10$) és sokkal kevesebbet ($p < 0,001$) dohányoznak, ki-sebb köztük a rendszeres alkoholfogyasztók ($p < 0,001$) száma, és erősen szignifikáns összefüggés ($p < 0,003$) erősíti meg, hogy szívesebben sportolnak és tornáznak.

Az a feltevés, hogy a saját célok megvalósulása iránti po-zitív elvárás kivédi az egészségkárosító viselkedést, nem igazo-lódott. Magyarázatot kínál erre az a tudományos megfigyelés, mi-szerint az egészség védelme iránt kevésbé elkötelezett, az egészséget mint értéket elhanyagoló társadalomban az egyén in-kább a szerencsének, illetőleg a véletlennek tulajdonítja saját kedvező vagy kedvezőtlen fizikai közérzetét. Ha van is pozitív el-várása a jövő iránt, alaptalanul remél jobbat a sorsától, saját ere-jére és reális lehetőségeire nem nagyon alapoz (külső attribúció). Ez az irreális, passzív optimizmus véleményem szerint sok szem-pontból erősen jellemzi Vajdaság lakosságát. A sporttal kapcso-latos, korábban már bemutatott külső oktulajdonítás is erre utal.

A drog kipróbálása ellen mind az egyházhoz tartozás, mind pedig a hit védelmet nyújt. A magukat egyházhoz tartozóknak vallók a khi-négyzet próba eredménye szerint általában kevésbé nyúlnak illegális szerekhez ($p < 0,01$), de még ennél is erősebb összefüggés mutatható ki az Istenben vagy egy felső hatalomban való tényleges hit és a drog elutasítása között ($p < 0,001$, ugyan-ez viszont a kemény drogok alcsoportjára nem vonatkoztatható, lásd az előbbi részben). Valamivel kisebb, mégis számottevő ha-tást láthatunk a testmozgás esetében: a hívő fiatalok szíveseb-

ben sportolnak ($p < 0,10$). Szintén tendenciaszerű kapcsolatot vehetünk észre a hit és a dohányzás között: a hívő fiatalok közt sokkal több a dohányt teljesen elutasító személy, mint a nem hívők között ($p < 0,10$). Megjegyzendő azonban, hogy a statisztikai szignifikanciaszinten túl a vallásos és hívő fiatalok közt is számosan használnak drogot, dohányoznak, illetve nem sportolnak rendszeresen.

3.10. Összehasonlítás a korábbi vizsgálatok eredményeivel

A vajdasági magyar lakosság egészségi állapotát feltérképező korábbi vizsgálatok egy része a teljes magyar lakosság reprezentatív mintáján készült (Riczy 2002); más kutatások a vegyes nemzetiségű össznépesség, illetve ezen belül a fiatalok problémáit tanulmányozták (Vajdasági Nemzeti Egészségvédelmi Intézet, Jakovljević 1999). A korábbi adatokkal való összevetés rávilágít a vajdasági magyar ifjúság speciális problémáira, és felderíti a korcsoportok, valamint a kulturális csoportok szerinti eltéréseket (8. táblázat).

8. táblázat

Összehasonlítás az egészségi állapot korábbi vajdasági vizsgálatainak eredményeivel (%)

	Vajdasági magyar fiatalok	Vajdasági magyar felnőtt átlagnépesség (Societas pro Familia felmérés)	Észak-bácskai fiatal vegyes népesség (szabadkai Egészségvédelmi Intézet)
Naponta dohányzik	44	45	38 (15–18 év)
Alkoholt kipróbált	93	92	48 (<18 év)
Drogot kipróbált	39	<i>nincs adat</i>	4 (<18 év)
Sportol (a kötelező testnevelési órán kívül)	46	25	<i>nincs adat</i>

A napi rendszerességgel dohányzók aránya a saját vizsgálatunkban részben megegyezett a korábbi eredményekkel: például a teljes magyar lakosságra jellemző dohányzási mutató 44,7%, az erős dohányzás gyakorisága 49,1%. A fiatal, 18 év alatti átlagnépességre készített statisztikákból az is kiderül, hogy a rendszeres dohányosok száma 18 éves kor után ugrásszerűen emelkedik, sőt kimutatható, hogy a vajdasági magyar fiatalok dohányzási aránya magasabb, mint az észak-bácskai fiataloké általában (44% vs. 37%).

A korábbi magyar mintákon készült vizsgálatok eredményeihez hasonlóan alakul az alkoholkipróbálás is (92,2%), noha más tanulmányokban a rendszeres alkoholizálás operacionalizálása eltérően történt. A szakirodalomból (Riczy 2002) kiderül, hogy a kérdezettek az alkoholtól elsősorban szorongás- és feszültségoldó, nyugtató hatást várnak, téves vélekedésként él viszont a szesz gyógyító ereje, s igen kevesen ismerik el, hogy káros az egészségre.

Az alkohol kipróbálása a 18 év alatti vegyes átlagnépességnél csak 48%-os. Ez arra enged következtetni, hogy az általunk vizsgált csoport részint szívesebben iszik az átlagnépességhez képest, részint pedig a fogyasztás ugrásszerűen emelkedik a 18. életév után, s végleges arányát a fiatal felnőttkor végére, a 29. életév környékére éri el. (Az antialkoholisták aránya a 29. életév után állandó marad.)

A korábbi felmérésekben a drog kipróbálásáról kevés összehasonlítható adat van. A vegyes fiatal átlagnépességnél végzett felmérésnél a megkérdezettek összesen 4%-a válaszolta, hogy drogot használt. Amellett, hogy a nagy különbség miatt van ok kételkedni a korábbi vizsgálat optimális körülményeiben és metodikájában, a Mozaik 2001 eredményei a vajdasági magyar fiatalokra nézve igen kedvezőtlenek.

Nem állnak rendelkezésünkre összehasonlítható adatok az észak-bácskai átlagnépesség és a vegyes nemzeti hovatartozású fiatalok tanórán kívüli sportolásáról sem. A vajdasági magyar felnőtt népességnél végzett felmérés szerint viszont a fiatal felnőttkor elmúltával a minta csupán 25%-a marad meg a rendszeres sportolás mellett. Ezt a kritikus eredményt valamennyire mér-

sékli az a tény, hogy a válaszadók 96%-a használ kerékpárt, 78%-uk rendszeresen jár kerékpáron a munkába vagy az iskolába, illetve hosszabb távokat gyalogol.

4. Konklúziók

A kutatás eredményei egyértelművé teszik, hogy a vajdasági magyar fiatalok jelenlegi egészségi állapota számos hosszú távú veszélyt vetít előre; az önkárosító magatartási formáknak a stressz csökkentésére való alkalmazása társadalmi méretű probléma. Az egészségvédő viselkedés és a sport kevésbé elterjedt, az életkor előrehaladásával egyre értéktelenedik, a közösség közbönsen vagy negatívan viszonyul hozzá.

A demográfiai faktorok hatása egyértelmű; a biztonságot nyújtó családi háttér és a magasabb végzettség, valamint a vállalkozásban meglátott karrierlehetőség egyaránt védelmet nyújt egyes káros szenvedélyekkel szemben. A baráti közösségek és a szórakozási lehetőségek a szereket elfogadottabbá, *divatosabbá*, megszokottabbá teszik a fiatalok világában. Bármilyen furcsa, ebben az értelemben még *egészséges* is lehet a származási családtól való függés, amelyet a vajdasági magyar fiatalok egy jelentős részénél tapasztalhatunk. Ezzel szemben viszont a közösségi élet bizonyos sportokra nagyobb lehetőséget ad. A csapatsportok a fiatal felnőttkor beköszöntével szinte teljesen eltűnnek az egyén világából; ez is csökkenti a testedzés vonzását. A kis közösség pozitív hatása, hogy a falvakban lakók életét némileg kevésbé terheli a kábítószer, és rendszeresebb a mezőn, kertben végzett fizikai aktivitás – annak ellenére, hogy a sportok más formái nem népszerűbbek; elterjedtebbek viszont a *legális* szerek, mint például az alkohol és a dohányzás. Az előzőkre alapozva a közösségi életet, a kis közösségek építését és a tartalmas programok szervezését akár a prevenció egyik jelentős módjaként is javasolhatnánk; ezzel együtt azonban elengedhetetlen a szemléletformálás és az egészségcentrikus értékrend kiépítése, a sport népszerűsítése és állami-közösségi támogatása is. A felvilágosító munkát, az életmód alakítását falun és városon más hangsúlylyal, más célok jegyében célszerű végezni, a különösen veszélyeztetett célcsoportok szem előtt tartásával.

Az egészséges életmód propagálásának modern formái Vajdaságban már hosszabb ideje háttérbe szorulnak, hiszen a nincstelenség állapotában amolyan *elit* szükségletnek számítanak. Ennek azonban nem kell szükségszerűen így folytatódnia addig a beláthatatlanul távoli időpontig, ameddig Szerbia és Montenegró el nem éri a fejlett államok gazdasági színvonalát. A jó egészség nem elsősorban az anyagiakon, hanem az egyéni és közösségi életszemléleten, életfilozófián, hiten múlik. Számos olyan pedagógiai és medikális módszer létezik, amely segíthet a korszerű egészségnevelésben (pl. mentálhigiénés programok, foglalkozások osztályfőnöki órákon, általános és középiskolai, valamint felsőoktatási egészségnevelési rendezvények, sportversenyek, egészségvédelmi szórólapok és írások, kezdeményező, lelkiismeretes szakemberek által végzett szűrések, népszerűsítő előadások stb.). Óvatosságra azonban a különösen sérülékeny, sok tekintetben egyedi módon problémás fiatal korosztálynál nagy szükség van, mert a jelenleg még kevés helyen létező programok hatékonysága azon is múlik, hogy azok üzenete mennyire *fiatalos*, mennyire tud a szakember, a tanár megszólalni a fiatalok nyelvén és empatizálni velük, el tud-e vonatkoztatni a saját elképzeléseitől, modelként tud-e működni. Tanulmányom is bemutatja, hogy a mentálhigiénés programoknál nemcsak a szűkebb egészségnevelési cél megvalósítása a lényeges, az információk átadása mellett ki kell(ene) elégíteniük a fiatalok társasági igényét, a közösséghez tartozás vágyát is. Ezen a kulcstényezőn az eredmények szerint igen sok múlik: a fiatalok kortársaik, családjuk, tanáraik és a közösség hatására tanulnak meg egészségesen élni, vagy feszültségeik elől tartósan a szerfogyasztásba menekülni. A szervezett egészségvédő és prevenciós programok, az egészség jelentőségének társadalmi szintű kommunikációja létkérdés a közösség fizikai és mentális állapota szempontjából.

A tízéves háborús időszak elmúltával csak részben mérséklődött gazdasági krízis várhatóan rövid idő alatt nem fog megszűnni, ezért az egészségkárosítás formájában levezetett feszültségek eltűnésére sokat kell még várni. Ezzel együtt azonban észrevehető, hogy a felsőfokú végzettségűek, az önmegvalósítást csáládi élet vagy vállalkozás formájában elérők, a származási csa-

ládjuktól biztonságot kapók, a hívő és a közösségi értékeket magukénak valló fiatalok bizonyos tekintetben jobban vigyáznak testi-lelki egészségükre – ez pedig arra utal, hogy sok múlik a személyiség általános stresszkezelési stílusán, ellenálló képességén. A pszichológiai támogatás, a tanácsadói hálózat megszervezése megalapozhatja az egészséges életet, hiszen a személyiséget erősíti és teszi ellenállóbbá. A karrier-tanácsadás, a családi élet és általában a családalapítás támogatása, az önismeret fejlesztése mind-mind olyan módszer, amely az egyéni szintet fejlesztve járul hozzá az egészséges társadalom megszilárdulásához. A mentálhigiénés programok mellett tehát szervezett pszichológiai foglalkozásokkal is igen jelentős eredményt lehetne elérni. Minderre a legkorábbi életkortól kezdve lenne szükség, hogy a gyermekek által felismert családi és társadalmi problémák, feszültségek feldolgozása már kezdettől se a menekülés útján történjen.

A drogkérdés súlyos veszély, amely ellen a pedagógusok prevenciós programokkal, a politika jogalkotással, a rendőrség pedig kizárólag erőteljes fellépéssel tudna védekezni – mindennek pedig összefogásban, szervezeten kellene megvalósulnia.

A drog rohamos terjedése elsősorban a legfiatalabbakat, a 15–19 év közöttieket érinti, akik már ilyen korai életkorban is jelentős arányban próbálják ki. Sérülékenységük okát jelen szerző elsősorban abban látja, hogy ez az a korosztály, amelyre a drogkereskedelemből élők leginkább szervezett erőfeszítései irányulnak, a kereskedők hosszú távon is fogyasztókká szeretnék tenni őket; és ez az a korosztály is, amely gyakorlatilag szocializálódásának, öntudatra ébredésének szinte teljes idejét súlyos gazdasági és társadalmi problémák közt töltötte. Mindez egy olyan közösségben történt, ahol a kábítószer-kereskedést évekig maga a korrumpált, illegális szervezetekkel összefonódott rendőrség is elnézte (pl. a diszkók felügyelete során szemet hunyt fölötte), sőt a fogyasztást esetenként gerjesztette is. Ide kívánczik még egy gondolat: külön kutatást érdemelne, hogy ezeknek a fiataloknak a szülei közül hányan fogyasztanak szert.

A középső, 20–24 éves korcsoport szintén igen érintett. Az a tény, hogy közülük a tanulók kerülnek a kábítószer-kereskedelem

látókörébe, utal rá, hogy az ifjúsági szervezetek, a hallgatócsoportok és a főiskolai, egyetemi tanárok is sokat tehetnének azért, hogy a fiatalság szabad időben felgyülemelő felesleges energiájának a társadalom szempontjából pozitívabb levezetési utat találjanak (pl. kulturális programok, sportolási és kirándulási lehetőségek szervezésével, pozitív személyes példák felmutatásával, értékteremtő rendezvényekkel). A 20–24 éves korosztály tagjainak is nagy szüksége lenne önismereti foglalkozásokra, hiszen a háborús időszak kamaszkoruk legkritikusabb részét terhelte meg, akadályozva a szülőktől való eltávolodás vagy a szülőkkel való későbbi azonosulás természetes folyamatát, az értékek átvételét, belsővé tételét.

Nemzetközi összehasonlításban az eredmények igazolják, hogy a hosszan tartó társadalmi krízisnek hatása van az egészség megőrzésének szándékára, sőt a társadalmi feszültségek akár tartóssá is tehetik az egyes önpusztító viselkedési szokások jelenlétét. Vajdaságban a romboló társadalmi környezet hatása egyaránt érintette a kisebbségi és többségi népeiséget; vannak azonban arra utaló jelek, hogy a kisebbségek terheltsége bizonyos szempontból különösen erős, és ezen belül a fiatalabb korosztályt súlyosabban érintik a megpróbáltatások, mint az idősebbeket. Biztató kiindulópont a jövőre vonatkozó kutatások számára egy olyan témának a további vizsgálata, amelyet már a jelen kutatás is megközelített: kik azok a fiatalok, akik szívósabbak? Milyen rejtett tartalékokat használ, hogyan győzi le a kilátástalanság érzését az, aki családot alapít, gyermeket vállal, aktív munkavégzésre képes? Miféle szívóosság, küzdőképesség az, amely napról napra, akár a társadalom domináns, romboló erőivel szemben is működtethető? És mindezt hogyan befolyásolja a baráti és szülőföldi közösség, a család, a hit?

A jelen eredmények a kutatások további céljaként tehát az okfeltárást, a mélységi megértést jelölik ki; a prevenció keretében pedig a hagyományos felvilágosításon és informáláson kívül a közösségformálás, az egyéni és csoportos tanácsadás, a pszichológiai foglalkozások jelentőségét, valamint az értelmes munka és tanulás lehetőségének megteremtését és értékének visszaállítást hangsúlyozzák.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Berkman, L. F.–Syme, S. L.: Social networks, host resistance and mortality: a nine-year follow-up study of Alameda County residents. *American Journal of Epidemiology*, 1979, 186–204. p.
- Browning, C. R.: The span of collective efficacy: Extending social disorganization theory to partner violence. *Journal of Marriage and the Family* 64., 2002, 833–850. p.
- Bruhn, J. G.–Wolf, S.: *The Roseto story*. University of Oklahoma Press, 1979.
- Durkheim, E. (1897): *Le suicide. Étude sociologique*, Paris, Alcan.
- Jakovljević, Đ. és mtsai: *Zdravstveno stanje stanovništva, zdravstvene potrebe i korišćenje zdravstvene zaštite*. Institut za zaštitu zdravlja Srbije, Zavod za zaštitu zdravlja Subotica, 1999.
- Kawachi, I. és mtsai: A prospective study of social networks in relation to total mortality and cardiovascular disease in men in the US. *Journal of Epidemiology and Community Health* 50., 1996, 245–251. p.
- Kawachi, I.–Kennedy, B. P.: Health and social cohesion: Why care about income inequality? *British Medical Journal*, 1997, 1037–1040. p.
- Kopp–Skrabski–Szedmák: A szociális kohézió jelentősége a magyarországi morbiditás és mortalitás alakulásában. In: *Magyarország az ezredfordulón*. Szerk.: Glatz Ferenc, Budapest, MTA, 1998.
- Kornhauser, R. R.: *Social sources of delinquency*. Chicago, University of Chicago Press, 1978.
- Kulcsár Zs.: *Egészségpszichológia*. Budapest, ELTE–Eötvös Kiadó, 1998.
- Lazarus, R. S.: *Psychological stress and the coping process*. New York, McGraw-Hill, 1966.
- Oláh A.: *Szorongás, megküzdés és megküzdési potenciál*. Kandidátusi értekezés. Budapest, ELTE, 1993.
- Putnam, R. D. (1993): *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy*. Princeton, Princeton University Press, 1993.
- Ricz Gy.: *Egészségszociológiai felmérés a délvidéki magyarság egészségügyi állapotáról*. Kézirat. Societas Pro Familia Egészségügyi Program, 2002.
- Sampson, R.J.: The embeddedness of child and adolescent development: A community-level perspective on urban violence. In McCord, J. (ed.): *Violence and childhood in the inner city*. 1997, 31–77. p.
- Seligman, M. E. P.–Peterson, C.: A learned helplessness perspective on childhood depression: theory and research. In: Rutter M.–Izard,

- C. E.–Read, P. B. (eds.): *Depression in Young People: Developmental and Clinical Perspectives*. New York, Guilford, 1986.
- Shaw, C. R.–McKay, H. D.: *Juvenile delinquency and urban areas*. Chicago, University of Chicago Press, 1969.
- Tumin, M. M. (1953): Some principles of stratification: a critical analysis *American Sociological Review* 18., 1953, 387–394. p.
- Walberg, P. és mtsai (1998): Economic change, crime, and mortality crisis in Russia: regional analysis. *British Medical Journal* (7154), 1998, 312–318. p.
- Wilkinson, R. G.: *Unhealthy societies. The afflictions of inequality*. London, Routledge, 1996.
- Wilson, W. J.: *The truly disadvantaged: The inner city, the underclass, and public policy*. Chicago, University of Chicago Press, 1987.
- Zelen, B. (szerk.): *Zdravstvena zaštita stanovništva*, Zavod za zaštitu zdravlja Subotica, 1999.

A vajdasági magyarság időszerű egészségkultúrája

GYURCSIK KLÁRA¹

Bevezető

Vajdaságban a születéskor várható átlagos élettartam férfiaknál 65 év, nőknél 74. Kérdés azonban, tudunk-e tenni valamit azért, hogy minél jobban megközelítsük ezt az életkort, közelebb vihetjük-e a délvidéki magyar lakosság egészségi állapotát az orvostudomány jelenlegi lehetőségeihez, akkor, amikor az ellátórendszer intézményei nagy nehézségek közepette működnek (pénz- és káderhiány, alacsony bérek), s amikor a betegbiztosítási rendszer csaknem összeomlott.

Az ember természetes vágya, hogy minél hosszabb ideig éljen testi és lelki egészségben. Az utóbbi évtizedek morbiditási és mortalitási adatai azt mutatják, hogy a vajdasági lakosság egészségi állapota rendkívül romlik.

1. Az egészség-magatartás, valamint az életminőség fogalma és szerepe

Ismeretes, hogy a betegségek kialakulását döntően befolyásolja az egyén életvitele, ezért nemcsak a krónikus, de az akut megbetegedések esetén is elmondhatjuk, hogy a gyógyulásban fontos szerep jut az egyén helyes egészség-magatartásának. A helyes egészség-magatartás fogalmát az orvosi szociológia fogalomkörében Eare Lomon Koos határozta meg 1954-ben: „Egészségmagatartáson az egyén azon társadalmilag meghatározott,

¹ A szerző a szabadkai egészségügyi középiskola szaktanára

egyéni, értelmi, érzelmi motivációit, tudatos vagy öntudatlan cselekedeteit értjük, amelyeket a testi és lelki egészség megóvására foganatosít, a betegség tüneteinek észlelésekor pedig orvoshoz fordul.”²

A helyes egészség-magatartási mutatók közé tartoznak a megfelelő táplálkozási, tisztálkodási szokások, a rendszeres testmozgás, a kielégítő alvás és nem utolsósorban a megfelelő lakáskörülmények.

...

Az egészség-magatartás, az étellel való megelégedettség életminőségünk megítélésében a legszubjektívebb, de egyik legfontosabb tényező, ennek megállapítása azonban sokban függ az adott társadalom általános egészségkultúrájától, mely alakítja tagjai viselkedését. Emellett tükrözi az egyén osztályhelyzetét, a környezet által elfogadott normákat, továbbá függ az egyén iskolázottságától, munkaképességétől és a családban elfoglalt helyétől, valamint képet ad a személyiség szerkezetéről is.

Az életminőség fogalmának körvonalazása mellett ismertetném az MSD Geriátriai Kézikönyv 1997-es kiadása szerinti megfogalmazást, mely szintén több egymásra ható faktort határoz meg, ezek egymást felölelik és átfedik, az egyén számára fontos szükségletek gyakorlati színterét jelentik:

„Az életminőség az otthoni körülményektől és a családi viszonyoktól, az étellel való megelégedettségtől, az aktív munkavállalástól és az egészségi állapottól, valamint az egészségügyi ellátás szolgáltatásainak hozzáférhetőségétől függ.”

Az életminőség tartalmát a következő táblázat szemlélteti³:

² Spielman József: Betegség. Orvoslás. Társadalom. Az orvosi szociológia vázlat, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984.

³ Forrás: Dr. Pető Éva: Krónikus betegek életminőségét meghatározó „kimeneti” (outcome) tényezők – előadás-kivonat. Elhangzott a Szegedi Tudományegyetem Egészségügyi Főiskolai Karán, 2003-ban.

1. táblázat

Az életminőség tartalma

<i>Fiziológiai funkció</i>	<i>Érzelmi funkció</i>	<i>Társadalmi funkció</i>
Önellátás, házimunka, bevásárlás	Szorongás, depresszió	Családi és társasági kapcsolatok minősége
Szabadidős foglalatosságok fizikai vonzatai	Elégedettség mértéke	Társadalmi szerep betöltésének képessége (pl. szülői, munkatársi)
Fizikai tünetek és mellékhatások (fájdalom, kimerültség, gyengeség)	Emlékező- és koncentrálóképeség	Az élettel való elégedettség mértéke
	Jó közérzet	

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) meghatározása szerint az életminőség nem más, mint az egyén észlelete az életben elfoglalt helyzetéről, ahogyan az életterének kultúrája, értékrendszerei, valamint saját céljai, elvárásai, mintái és kapcsolatai befolyásolják. Tágabban értelmezett fogalom, amely magába foglalja az egyén fizikai egészségét, pszichés állapotát, függetlenségének fokát, társadalmi kapcsolatait, hitét, valamint környezetéhez fűződő viszonyát.

Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy az egészségmegőrzésre és a korszerű betegségmegelőzésre vonatkozó teendőket elsősorban az életmódbeli szokások helyes kialakítására kell alapoznunk. Ez azért is fontos, mert a WHO megállapítása szerint is egy populáció egészségi állapotáért 43%-ban az életmód, 27%-ban a genetikai tényezők, 19%-ban a környezeti hatások és csupán 11%-ban az egészségügyi ellátás a felelős!

Az idült, nem fertőző megbetegedések terjedésében számos tényező részt vesz. Ilyen a napjainkban tapasztalható családi és emberek közti kapcsolatok lazulása, a társadalmi rétegek leszakadása, az iskolázottság hiánya, a mozgáshiányos életmód, az ökológiai egyensúly felborulása, valamint a rossz anyagi helyzet, nem beszélve a káros szenvedélyek elterjedéséről, az utóbbiak azonban nem csak az egészségügy problémája.

E komplex problémakör egyik megoldási lehetősége a családokra irányuló preventív tevékenység, különös tekintettel az érintett személy, illetve a rizikós életmódot folytató egyén egészségnevelésére. Az eredmény csak hosszú távon válik mérhetővé.

2. A vajdasági magyarság demográfiai jellemzői

A magyarok száma Vajdaságban 1900-ban 378 634 lélek volt. Növekvő népszaporulatuk folytán számuk 1961-ben elérte a 449 587 főt. Ettől kezdve számuk fokozatosan csökkent. Napjainkban a 2002. évi népszámlálási adatok szerint Vajdaságban 290 207 magyar él, azaz a délvidéki lakosság 14,28 százaléka.⁴

A természetes szaporulat viszonylag alacsony. A magyarok fertilitása az 1953-ban jegyzett 19,5 ezrelékről az 1991-ben kimutatott 11,4 ezrelékre esett. S bár az élve született csecsemők száma növekedett, mégis, különösen a hatvanas évektől kezdődően, csökkent a natalitás, torzult a korösszetétel: előregedés figyelhető meg. Mintegy 106 000-rel kevesebb magyart mutattak ki 1991-ben, mint 1948-ban.⁵

A 2002. évi népszámlálás szerint Vajdaságban a 0–15 éves gyermekek száma jelentősen csökken. Még az idős, a 60 év felettiiek számaránya is magasabb, mint a gyermekeké. Az átlagéletkor 42 év, és ez azt jelenti, hogy Vajdaság lakossága előregedett, gyenge a magyar népesség utánpótlása, s a gyermekáldás hiánya mellett a fiatalok elvándorlása is drasztikus méreteket ölt. A magyaroknak csak 51%-a (1991. évi népszámlálás) nem változtatott lakóhelyet, vagyis szülőhelyén maradt. Lakóhelyüket illetően a magyarok nagy része (több mint egynegyede) kisvárosban él, majd a nagy falvakban, és kisebb részük nagyvárosban.

A magyarok jelentősebb száma Vajdaságban a Tisza melléken és az anyaországgal határos régiókban koncentrálódik. A vajdasági magyarok részaránya Vajdaság lakosságában már csak 14%. Beigazolódott sajnos az a korábbi becslés, hogy az utóbbi tíz évben a délvidéki magyarok száma kb. 50 000-rel csökkent.

⁴ Mirnics Károly szociológus előadása az MTT millenniumi tanácskozásán, Szabadka, 2000.

⁵ Mirnics Károly tanulmányai az MTT köteteiben: Vajdasági útkereső (1998), Vajdasági marasztaló (2000) és a Fészekhágyó vajdaságiak (2001), valamint Szabadkán jelent meg.

3. Empirikus adatok bemutatása

A vajdasági magyar nemzeti közösség egészségi állapotáról nincs adatbázisunk. Tény viszont, hogy – sok más tényező mellett – egy közösség fennmaradását, fejlődését, egészségi állapota is jelentősen befolyásolja. A becslések és az egyes kutatások azt mutatják, hogy a délvidéki magyar közösség egészségi és szociális állapota messze elmarad az európai értékek mögött.

Vizsgálatom célja pontosítani néhány egészség-magatartási hiba súlyosságát, illetve feltárni forrását.

Hipotézisek

1. A vajdasági magyar közösségnek csak kis része elégedett életminőségével.

2. A vajdasági magyar közösségre nem jellemző, hogy egyéni kezdeményezésre fogyaszt gyógyszert.

3. A vajdasági magyar közösség mozgásszegény életmódot folytat, ez az életkorral párhuzamosan nő.

4. A vajdasági magyar közösség tisztálkodási szokásai megfelelnek az európai mércéknek.

5. A vajdasági magyar közösség jól tájékozódott a környezeti ártalmakkal kapcsolatban.

6. A vajdasági magyar közösség keveset tud a magas vérnyomásról, és nem ismeri e betegséggel kapcsolatban az egészséges életmódot.

7. A vajdasági magyar közösség nem kap kellő felvilágosítást az egészségügyi dolgozóktól.

8. A vajdasági magyar közösség tagjai az utolsó percig halogatják a segítségkérést az orvostól. Panaszukkal leggyakrabban a magánrendelőket keresik fel.

3.1. Egészségmegőrző magatartás felmérése 2002-ben

A délvidéki magyarság egészség-magatartásának vizsgálata az elmúlt néhány évben ismert kutatási területté vált.

A Societas Pro Familia egészségügyi és szociális kérdésekkel foglalkozó civil szervezet kérdőíves véleménykutatás útján gyűj-

tött adatokat a délvidéki magyar nemzeti kisebbség egészség-magatartásáról, életviteléről és szokásairól. A felmérést 2002 nyarán végezték. A minta kialakításához az 1991. évi népszámlálási adatok szolgáltak alapul, valamint Vajdaság településjegyzéke, mely alapján összeállították a magyarlakta települések listáját: a későbbiekben a kérdezőbiztosok ennek alapján dolgoztak. 75 kutatási ponton folyt a felmérő munka. A lekérdezésben nagy segítséget nyújtottak a *Demokráciával a kisebbségekért* civil szervezet munkatársai is: ez a szervezet több alkalommal is végzett szociológiai felméréseket Vajdaságban. Összesen 528 magyar nemzeti-ségű vajdasági adatait gyűjtötték össze. Az adatfelvétel esetenként 1,5–2 órát vett igénybe. A kutatás reprezentatív mintát állított fel (nemek, korcsoportok, iskolai végzettség és a lakóhely: települések nagyságrendje, községek, illetve tömb vagy szóróvány). A széles körű vizsgálat célja volt az aktív korosztály jellemzőinek felderítése. A 18 év feletti lakosság egészségügyi panaszait, orvosi segítségkérését, valamint ezek hátterében az életmód jellemzőit, a szociális, gazdasági, szociológiai és pszichológiai tényezőit vizsgálta, valamint a szabad idő eltöltésének, mentálhigiénés kultúrájának feltárására irányult. (Más vizsgálatok azt mutatják, hogy ez a korosztály még nevelhető, irányítható, tanítható, és a kapott eredményt felhasználva még számukra kialakítható egy megfelelő egészségügyi program. A betegségmegelőzésben hosszú távon eredményt a fiataloknál és középkorúaknál remélhetünk.)

A teljes minta korcsoport szerinti megoszlása a következő:

- a 18–35 évesek a minta 39,3%-át adták,
- a 36–65 évesek 54,78%-ot,
- a 65 év felettiek 6% (szonda szintű).

A kérdőív összeállításában fő szempont volt, hogy az egészség-magatartásra jellemző számos tényezőre kérdezzen rá; 16 fejezetből áll, 33 oldalon 130 kérdést tartalmaz. A fejezetek témakörei a lábjegyzetben⁶ olvashatóak.

⁶ A kérdőív témakörei: iskolai végzettség, családi állapotra, munkahelyre vonatkozó kérdések, higiéniai szokások, táplálkozás, szabad idő, fizikai aktivitás, sport, közlekedési szokások, sérülések, mérgezések, ismeretek a rizikófaktorokról és az egészségről, egészségkép, életminőség, másokkal való kapcsolat, gyógyszerfogyasztási szokások, dohányzási szokások, alkoholfogyasztás, szexuális élet, lelki egészség, az egészségügyi ellátórendszer igénybevétele.

A kérdéscsoportok közül a következők feldolgozását választottam ki: egészségkép, életminőség, a gyógyszerfogyasztási szokások, fizikai aktivitás-sportszokások, tisztálkodás, a környezeti egészségkárosító tényezők ismerete, avagy a vajdasági ivóvíz, orvoshoz, fogorvoshoz való fordulás szokása, az egészségi és rizikófaktorok-ismeretek (különös tekintettel a magas vérnyomásra mint vezető népbetegségekre), az egészségügyi tanácsadás. E témakörökhöz más kutatások eredményeit is csatolom.

3.2. *Értékelés egészségről, vélemény életminőségről*

Egészségképünk formáló erővel bír általános közérzetünk megfogalmazásakor, nem beszélve a pszichoszomatikus betegségek kialakulásában betöltött szerepéről. Mindenekelőtt ennek a kérdéskörnek a tisztázását tartom célszerűnek.

A kérdésre, hogy *Mennyire szereti önmagát?*, az 528 megkérdezett fő 31,5%-a jelentette ki, hogy *teljesen szereti önmagát*, 57,9% részben *békében van önmagával*, s *egyáltalán nem szereti önmagát* 5%. A középkorú és idősebb felnőtt lakosságnak az elmúlt évtizedben nehéz társadalmi gonddal kellett megküzdenie (háborúk, létbizonytalanság), s válaszukban is ezt vélem felfedni: az elkeseredett társadalomban az önmagát szeretni nem tudó réteget.

A *Hogyan vonatkoztatható Önre az, hogy „egészséges vagyok”* kérdésre válaszul *teljesen egészségesnek* mondta magát 35,3%, *részben egészségesnek* 49,3%. Ez azt is jelenti, hogy a megkérdezetteknek a fele nem teljesen egészséges, azaz valamilyen betegségben szenved. A *súlyos betegek* száma igen magas: 12,3%.

A kérdésre, hogy: *Ön szerint milyen az egészségi állapota?* – a válaszadók több mint 75%-a *elégedett* egészségi állapotával (ezen belül kiválónak 8,5%, relatív jónak 47,7%, kielégítőnek 38,1% ítélte meg). Ha ezt összevetem az előbbi kérdésben részben egészséges 49,3%-kal, arra a következtetésre jutok, hogy az esetlegesen megromlott egészségi állapotát az egyén a körülményekhez viszonyítja, így mondja ki mégis azt, hogy egészségi állapota kielégítő. *Nagyon rossznak* tartja egészségi állapotát a megkérdezettek 4%-a, míg 2% nem válaszolt.

A *Felelős-e egészségéért?* kérdésnél 21,6% úgy véli, egészségi állapota *nemcsak tőle függ*, és 4% *egyáltalán nem* tartja az egyént felelősnek egészsége megóvásában. Ez utóbbi az egészségnevelő programok szükségességét sürgeti. A válaszadók 68,3%-a egyezik azzal, hogy az egyén felelős egészségéért.

„*Javulna-e egészsége, ha ezentúl jobban törődne vele?*” Meglepő volt, hogy a válaszadók 5%-a úgy véli: akkor sem változna jelenlegi egészségi állapota, ha többet tenne egészségéért. Szakmai kihívás az egészségügyi dolgozónak, hogy megértesse az elkeseredett, kiábrándult egyénnel: ha nem bízik, nem motivált, az orvosi segítség és a gyógyulási lehetőségek kevésnek bizonyulhatnak. Biztató azonban, hogy 70,6% *jelentős javulást* tételez fel egy tudatos törődéssel, magatartással. A válaszadók közül 18,2% *kisebb mértékben* ugyan, de javulást gondol, 6,3% nem válaszolt.

3.3. Gyógyszerfogyasztási szokások

Vitán felüli, hogy a gyógyszerek saját kezdeményezésre, ellenőrzés nélkül és nem előírással fogyasztása az egészségre ártalmas, sőt veszélyes. Egy egészségügyi felvilágosító program felállításához ismerni kell a magyar kisebbség gyógyszerfogyasztási kultúráját is.

Kinek a tanácsára vesz be leggyakrabban gyógyszert? – volt a kérdés. Orvos tanácsára 30,9%, saját kezdeményezésre 23,1% és *mindkét módon* 32,7%. A válaszadók 9,8%-a nem használ gyógyszert, 3,5% nem adott választ.

2. táblázat

Milyen okból vesz be saját kezdeményezésre gyógyszert? (%)

	Álmatlanság ellen	Nyugtatók használata	Fájdalomcsillapításra	Fejfájás miatt	Vitaminok	Fogamzástgátlás (nők)
Igen	14,1	23,9	43,9	65,7	29,9	5,1
Nem	62,2	52,3	22,3	13,4	47,7	64,0
Nem válaszolt	23,7	23,8	23,8	20,9	22,4	30,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Mivel az előző kérdésnél 30,9% csak orvosi utasítás alapján fogyasztott gyógyszert, feltehető, hogy ők nem válaszoltak az önkezdeményezésre vonatkozó kérdésre (a táblázat 4. sora).

Az álmatlanság elleni gyógyszerrel kapott 14,1% is további bontást igényelt volna. Lehetséges ugyanis, hogy a gyógyszer alkalmankénti fogyasztását a kezelőorvos rendelte el, s gyakoriságát a betegre bízta. Ugyanez vonatkozik a nyugtatókra is.

Mint látható, a különböző fájdalmak közül legnagyobb ellenségünk a fejfájás. Csillapítására a vajdaságiak 65,7%-a próbál szakmai tanács nélkül is valamilyen gyógyszert használni. A többi fájdalmat a kérdőív készítői egy csoportba sorolták. Itt a válaszadóknak megközelítőleg a fele maga dönti el, hogyan és mivel szüntesse meg.

Meglepő adatokat nyújtott a vitaminok pótlására szolgáló készítmények használatának vizsgálata. Noha a legjobb vitaminforrás elsősorban a gyümölcs és főzelékfélék, a világban elterjedt szokásokat szem előtt tartva, várható volt a mesterséges vitaminpótlók nagy népszerűsége, ez azonban nem igazolódott be. Véleményem szerint a készítmények magas ára befolyásolta az alacsony 29,9%-ot.

A megkérdezett nők 5%-a önkezdeményezésre használ hormon alapú fogamzástgátló készítményeket. Az ideális helyzet 0% lenne.

3.4. A testmozgás, a fiatalok sportolási szokásai

A mozgáskultúra vizsgálatánál elsősorban az volt a kérdés, hogy a válaszadók minősítsék jelenlegi fizikai aktivitásukat. A következő adatok születtek: *kitűnőnek* minősítette a megkérdezettek 10,3%-a, *jónak* 65,4%-a és *rossznak* 19,9%-a értékeli mozgását. Nem válaszolt 4,4%. A kapott adatok elgondolkodtatóak. A tapasztalat azt mutatja, hogy emelkedőben vannak a mozgáshiány egyik szövődményeként kialakuló gerincbántalmak, a gyermekek és ifjak gerincferdülése, és az elhízási mutatók sem támasztják alá a kapott magas pozitív eredményt. Arról lehet szó, hogy a lakosságnak nincs megfelelő ismerete arról, milyen az egészséges fizikai aktivitás. Egy újabb egészségvédő program keretében átbeszélésre javasolható ez.

A következő kérdés leszűkíti a testmozgást a sporttevékenységre. A *Szabad idejét milyen gyakran tölti sporttal, rekreációval?* kérdésre adott feleletek, úgy tűnik, a fentebbi állításomat igazolják: 66,1% a *soha* választ jelölte meg, a *gyakran* választ 6,8%, és a *néha* feleletet 26%.

Az alábbi táblázat részletesebben szemlélteti a kérdőívben az aktív fizikai mozgás keretében felkínált pontokra adott válaszok arányát.

3. táblázat

Mennyit gyalogol, kerékpározik naponta a házától a munkahelyéig/iskoláig?
(városi közlekedés esetén a házától a buszmegállóig, majd onnan a munkahelyéig)

Válasz	%
Nem dolgozom, otthon dolgozom	21,7
Kocsival járok dolgozni	9,6
15 percnél kevesebbet	16,1
15–30 percet naponta	27,6
30–60 percet naponta	9,8
Több mint egy órát	3,3
Nem válaszolt	11,9
Összesen	100

Ha összeadjuk a kocsival közlekedők és a 15 percnél kevesebbet gyaloglók százalékát, 26% veszélyeztetett. E csoport tagjai ki vannak téve a hiányos mozgás okozta betegségeknek (mozgásszervi betegségek, elhízás, csontritkulás stb.). Alig elfogadható a 27,6% a 15–30 percet gyaloglók, kerékpározók csoportjában, mert a napi egy óra – melyet mozgásra kellene fordítanunk – a minimálisan javasolt idő.

Arra a kérdésre, hogy *Az utóbbi egy évben adott-e tanácsot valaki az egészséges életmóddal, a mozgásszükséglettel kapcsolatban?*, a következő adatok születtek. Senkitől sem kapott tanácsot a válaszadók 66,7%-a, családtaggal beszélt erről a témáról 13,5%, orvos csak a megkérdezettek 10,7%-ának adott mozgásra vonatkozó javaslatot, más egészségügyi dolgozóval pedig 1,2% beszélt a mozgás fontosságáról.

3.4.1. A fiatalok sportolási szokásairól

A Kárpát-medencei magyar fiatalok helyzetét felmérő *Mozaik 2001* nemzetközi kutatásból merítettem az alábbi, vajdasági adatokat. A sportolási szokásokat illetően Délvidéken ezer, 15–29 éves magyar fiatalnak kevesebb mint a fele sportol rendszeresen! További bontásban: a 15–19 évesek több mint fele még rendszeresen sportol, de már a 25–29 éveseknek csak 38%-a. Az életkorral csökken a sportolási kedv.

A nemek közt különbség van a sporttevékenységben: Vajdaságban a fiatal nők 43%-a, a férfiak 56%-a sportol rendszeresen. Különbség mutatkozik a sportolás és az iskolai végzettség összefüggésében is.

4. táblázat

*A fiatalok sporttevékenysége (%)*⁷

Iskolai végzettség	Általános iskola	Szakmunkásképző	Szakközépiskola	Gimnázium	Főiskola	Egyetem
%	36	11	21	13	10	9

⁷ A *Mozaik 2001* nemzetközi kutatás vajdasági archívumából, MTT, Szabadka, Kutatáskoordinátor dr. Gábrity Molnár Irén. Adatok és megállapítások dr. T. Mirnics Zsuzsanna tanulmányából.

A mindennapokban elérhető sporttevékenységek választékos palettájának első helyére a kerékpározás került (17%), ez részben azzal is indokolható, hogy a kerékpár közlekedési, és nem csak sporteszköz. A következő sporttevékenység az aerobik, harmadik helyen az úszás áll, és megosztott helyen a kocogás és az otthoni torna (8-10%), vagyis a fiatalok a magányos sportok kedvelői.

Akik nem sportolnak, azok a következő indokokat említették: időhiány (27%), nem kedveli egyik sportot sem (7%) és a nincs sportlehetőség (6%).⁸ Ez utóbbi indokkal nem egyezem, ugyanis egy kis kocogás, kerékpározás, kerti munka nem kerül pénzbe, és mindenki számára lehetőséget nyújt egy kis rendszeres testmozgásra.

2002 júniusa folyamán a hazai oktatásügyi és sportminisztérium megrendelésére a szakemberek egy csoportja 1591 főt kérdezett meg abban a felmérésében, melynek tárgya a 15–24 évesek szabadidő-tevékenysége és példaképe volt.⁹ A példaképeknél 18% jelölt meg élsportolót. A véleménykutatásból kiderült, hogy a fiúk sokkal nagyobb arányban sportolnak, mint a lányok. Amikor három példakép nevét kellett megjelölniük, a fiatal fiúk 23%-a sportolót nevezett meg, a lányoknak csak 3%-a. A lányok 37%-ánál a hazai esztrádénekesek a példaképek, a fiúknál csak 11%-ot mértek. (Ezeket az adatokat azért tartom fontosnak megemlíteni, mert nyilván gondolkodásunkat, életvitelünket, irányultságunkat híven tükrözik kitűzött céljaink és példaképeink.) A fiataloknak alig 20%-a mutat érdeklődést a testmozgás, a sport iránt, s itt a későbbiekben még kisebb érdeklődésre számíthatunk: érett felnőtt korban már csak nagy nehezen fognak életmódot változtatni.

A szabadidős elfoglaltságra a fiúk 86%-a tartja alkalmasnak a sporttevékenységet, a lányoknál alacsonyabb ez a százalék, 53%. A lányok inkább a televíziózást és a házi munkát választják. Ezek

⁸ A *Mozaik 2001* nemzetközi kutatás vajdasági archívumából.

⁹ Kutatáskoordinátor Dragan Popadić, előadás-kivonat, Belgrád, 2001.

az adatok arra figyelmeztetnek, hogy a fiatal lányok, akikre még gyermekvállalás és szülés vár, nem gondolnak testük, izomzatuk karbantartására.

3.5. A tisztálkodási szokások

E témában az egyéni higiéniai szokásokat vizsgálták: a kézmosást, a fogmosást és a fürdést. A *Szokott-e kezét mosni hazaérkezéskor* kérdésre 62,6% válaszolta, hogy *mindig*, 4,4% hogy *soha*, és 31,6% *néha*. Döbbenetes, hogy századunkban, Vajdaságban ilyen eredmény született. A *Szokott-e kezét mosni evés előtt* kérdésre valamivel jobbák a feleletek: 86,7% *mindig*, a 11,9% *néha*, 1,1% *soha*. Az utóbbi két válasz azt jelenti, hogy a *piszkos kéz betegségeinek utat nyitunk*. A *Szokott-e kezét mosni vécéhasználat után* kérdésre a 0,1%-os *soha* válasz is soknak számít, nem beszélve azokról (8,4%), akik csak *néha* mosnak kezét. Fürdéssel kapcsolatos kérdés: *Az elmúlt héten hányszor fürdött vagy zuhanyozott?* Úgy tűnik, ennek a higiéniai feladatnak szívesebben tesznek eleget: 75% naponta zuhanyozik, 22,3%-a hetente 2-3-szor áll a vízrózsa alá, és 1,3% hetente egyszer fürdik. A fogápolással kapcsolatos kérdésre: *Mikor szokott fogat mosni?*, a válaszok az alábbi táblázatban olvashatók.

5. táblázat

Fogmosási szokások (%)

Válasz	%
Soha	1,6
Csak reggel	13,6
Néha	14,6
Csak este	14,9
Reggel és este	42,1
Naponta többször	12,4
Nem válaszolt	0,8
Összesen	100,0

Naponta többször, minden étkezést követően 528 fő közül csak 65-en mosnak fogat. E gondos csoport tagjainak számát sürgősen növelni kell, és minél előbb csökkenteni azok számát, akik csak néha, illetve a csak reggel/este mosnak fogat, s külön törődést igényelnek azok, akiknek egyáltalán nincsenek fogápolási szokásaik.

Volt-e fogorvosnál, s ha igen, akkor hányszor az utóbbi egy évben? A vajdasági emberekre is jellemző a fogorvostól való idegenkedés, még akkor is, ha tudják, hogy a fogbetegség megelőzéséhez félelmük leküzdése szükséges. A megkérdezettek 60,9%-a régebben mint egy éve járt fogorvosnál; 35,5% volt fogorvosnál az elmúlt egy évben. S milyen okból keresték fel a fogorvost? Fogtömés (41,5%), foghúzás (32,9%), protéziskészítés (8,3%), ellenőrző vizsgálat (7%), íngyulladás (2,5%) és fogkö-el-távolítás miatt (1,65%). A rendszeresen fogorvoshoz járók arányát itt megkaptuk: 523 személy közül csak 32 fő.

3.6. Környezeti ártalmak

A kérdőív egyik fejezetében az egészségkárosító rizikófaktorokról és a környezeti ártalmakról kérdezték meg a mintát. A cél az volt, hogy milyen ismeretei vannak a megkérdezetteknek a zajártalomról, a levegő, valamint az ivóvíz szennyezettségéről a lakhelyükön. A zajártalom jelenlétét 46,6% nem érzékeli, 45,3% a zajártalom meglétét igazolja. A pozitív válasz inkább a városi környezetből érkezett. A levegő szennyezettségéről a megkérdezettek 51%-a számolt be. Bizonyára a médiának is van szerepe benne, e szám magasabb a zajártalomnál tapasztaltnál, mert az utóbbi egy–másfél évtizedben többen foglalkozik e témával. A levegő szennyezettségét nem tapasztalja 37,7%, és nem tud róla 10,2%. Az ivóvíz szennyezettségéről ritkábban beszélünk. A megkérdezettek 40,7%-a nem feltételezi, hogy gondok vannak az ivóvízzel, nem tudja 19,5% (összesen kb. 60%!), 38,4% pedig úgy gondolja, hogy nem alkalmas ivásra a vizünk. (A felmérés 2002 nyarán készült.)

Nem kerülhető meg, hogy ne foglalkozzam részletesebben az ivóvízproblémával.

3.6.1. A vajdasági ivóvízprobléma

Földünk felületének háromnegyed része víz, melynek 0,2%-a édesvíz, és ennek csupán 1%-a a természetben megtalálható ivóvíz. A nyugati országok szabványa a csapvizet ipari víznek minősíti, és ivásra nem javasolja. Angliában 1969 óta nem isszák a csapvizet!

Országunknak nincs törvénye az ivóvíz minőségének meghatározására. A hivatalos adatok ugyan nem erősítik meg, de több ízben olvashattuk a vajdasági sajtóban a szakemberek nyilatkozatát, hogy ivóvízkészletünk 80%-a nem alkalmas emberi fogyasztásra.

A Pannon-medence évszázadok óta mezőgazdasági terület. Az utóbbi évtizedekben az új földművelésben új agrotechnikákat és technológiát alkalmaznak, miáltal több millió tonna műtrágya került a talajba. A műtrágya feloldott anyagai később a talajvízbe és vízműveink kútjaiba jutnak, onnan pedig a háztartásokba.

A vezetékes vízzel számos káros anyagot juttatunk a szervezeteinkbe. Elsősorban a nehézfémek csoportját említem, melyek az évek során lerakódnak a vékonybél-bolyhocskákba, és felszívódási gondokat okoznak. Az immunrendszer zavarainak hátterében gyakran ezt találjuk. A másik veszélyes anyag a klór, melyet a mikrobiológiai veszélyforrás megszüntetésére (fertőtlenítésre) a vízműszolgáltatók a vízhez adnak. A klór nehézfémekkel találkozáva trichalometánt képez, ez bizonyítottan rákkeltő anyag, emiatt a nyugat-európai országokban a víz klórozását betiltották.

A Bácskában Hódságon működik egy műanyag-előállító gyár, mely a gyártáshoz PVC helyett poliuretánt használ. Az előírások szerint a gyárnak legalább 30 km-re kellene lennie a lakóterülettől, a távolság viszont mindössze 2 km Hódságtól. A településen három éve tilos a csapvízfogyasztás!

Harmadik egészségkárosító tényező a vízvezetékek azbeszt borításából származó, szintén rákkeltő anyag jelenléte vizünkben. Ezt követi a vízkő, mely nemcsak a mosógépekben okoz – a reklámokból jól ismert – károsodást, sokkal inkább a vesénket érinti. Veséink 50 év alatt átlag 200 kg vízkőt szűrnek meg.

Az arzén veszélyesen magas koncentrációban van jelen a vajdasági ivóvizekben. Nemzetközileg megengedett értéke 0,01 mg/l. Az arzén megköti a szerotonin hormont (mely fontos szerepet tölt be a hangulat szabályozásában), és bizonyítottan elősegíti a depresszió kialakulását. A szabadkai ideg- és elmegyógyász, dr. Branislav Đorđević, budapesti kollégáival együttműködve, hét éve kutatja a mind Magyarországon, mind nálunk igen gyakori öngyilkosságok okát. A víz minőségét ellenőrző laboratóriumokat is bevonva bizonyítottan összefüggés van mindkét országban a magas arányú öngyilkosság és az ivóvízben jelen levő arzénkoncentráció közt. E fontos kutatási eredmény publikálás előtt áll.

Nagybecskereken az arzénszint 0,112 mg/l, a csapvíz fogyasztása tiltott. Szabadkán 7 éve nincs állandóan foglalkoztatott vízminőség-ellenőr. A város egyes területein nem is ellenőrzik a víz minőségét. A tanyavilágban a családok ásott vagy fúrott kútjaiban mért arzénkoncentráció 16-szor magasabb a nemzetközi szabványban megengedettnél.

Az oldott anyagok koncentrációja (a fent felsorolt négy tényező) az ivóvízben nemzetközi szabvány szerint maximum 40 PPM lehet, a 40–50 PPM piros zónának tekinthető, az ezen felüli érték esetén már ipari vízről beszélünk. Az oldott anyagok szintje Nagybecskereken 1000 PPM, Szabadkán 300 PPM, Szegeden 400 PPM.

Az ásványvizek megengedett arzénkoncentrációjára nincs törvényi szabályozás, sem itthon, sem Magyarországon.

Megoldást makroszinten még nem tudunk javasolni, hiszen a nehézfémeket hiába szűri ki a vízszolgáltató, amikor a felhasználóhoz vezető úton újra bejut a csatornából. Ma azonban már van rá lehetőség, hogy védekezzünk ellenük. A NASA a hatvanas években kifejlesztette a fordított ozmózis elvén működő membránt, amely 10 000 μ milliméterig szűri át a vizet. A tapasztalat azt mutatja, s ezt hivatalos adatok is megerősítik, hogy a módszerrel a 0,12 mg/l arzénszintet tartalmazó vízben a nemzetközi szabványra, azaz 0,01 mg/l-re csökkenthető az arzéntartalom. (A készülés már megvásárolható. Nagybecskereken több száz, Szabadkán mintegy száz háztartásban gondoskodtak az ivóvíz ily módon történő szűréséről.)

3.7. A magas vérnyomás mint egészségkárosító tényező

Korunk egyik legelterjedtebb népbetegsége a magas vérnyomás. Így van ez Vajdaságban is, ahol a felnőtt lakosság kb. 22%-a hipertóniás. A kérdésre: *Viselkedésével, magatartásával elősegíti-e a szív- és érrendszeri betegségek megjelenését?* – a válaszadók 53,5%-a szerint nem, és 22%-a nem tudja, hogy életmódjával hozzájárul-e e betegség kialakulásához. A válaszadók 23%-a úgy véli, hogy életmódja okozhatja magas vérnyomását. A további bontásban arra a kérdésre, hogy *Viselkedésével, magatartásával elősegíti-e a magas vérnyomásbetegség megjelenését?* – 57% azt felelte, hogy *nem*; *nem tudja* 18,2%, 22,2% *igen-nel* válaszolt. A *Magas-e a vérnyomása* kérdésre a következő feleletek születtek: 19% *tud róla*, 24% *nem tudja*, és *nem magas* 57%. A megkérdezettek 11%-ánál az elmúlt egy évben fedezték fel a magas vérnyomást. Vérnyomását 1–5 éve nem mérte a délvidéki magyarság 26%-a, több mint 5 éve 11%.

Az egészségügyi szakember tudja, hogy e népbetegség oka számos tényező összessége, s azt is, hogy ezzel kapcsolatban folyamatos a kutatómunka, azonban már tudjuk, hogy nagy valószínűséggel a mozgásszegény életmód, az elhízás és a magas vérzsírszint együttesen váltja ki e betegséget.

Életmódjával elősegíti-e elhízását? 66% a *nemet*, és 14,6% a *nem tudom* választ adta, 16,5% *igen-nel* felelt. Ez azért is figyelemre méltó, mert tudjuk, hogy a vajdasági felnőtt lakosság 53%-a túlsúlyos.

A testsúlyfölösleg általában együtt jár a magas vérnyomással. Ez az egyébként egészséges emberekre vonatkozóan is igaz, de még inkább érvényes a magas vérnyomásra hajlamos emberekre. A testsúlyfelesleg és a vérnyomás összefüggése az egészséges populáció minden korcsoportjában kimutatható.

6. táblázat

A magas vérnyomás, életkor és testsúlytöbblet összefüggései¹⁰

Súlyfölösleg	Életkor		
	30–39 év	40–49 év	50–59 év
%	Hgmm		
5–15%	124,0	126,0	129,6
15–25%	125,9	127,4	130,2
25–35%	126,5	127,8	130,3
35–45%	127,8	129,4	134,3
45–55%	129,6	131,0	136,4
55–65%	129,0	133,7	138,3

Mikor végeztek Önnél legutóbb vérzsírszintmérést? Döbbentetes, hogy a soha választ 25,3% jelölte meg. Emellett 5 évnél régebben 15,3%-nál végezték e vizsgálatot, s 1 és 5 év közötti időszakban 26,6%-nál. Csupán 28% mondta, hogy az elmúlt év folyamán e vizsgálat megtörtént. Szerbiában a 24–64 évesek 33,6%-a zsíryanagcsere-zavarban szenved.¹¹ A Societas Pro Familia civil szervezet 15 orvos bevonásával végzett feltáró munkát kérdőívek segítségével, a szív- és érrendszeri betegségek magas rizikófaktorainak gyakoriságát kutatva.¹² Adataik szerint a délvidéki magyarok 35,2%-ánál magas vérzsír állapítható meg.

7. táblázat

A heti húsfogyasztás a délvidéki magyarság körében (%)

Gyakoriság	Csirkehús	Hal	Borjúhús	Sertéshús
Egyszer sem	8,5	64,8	74,3	20,7
1–2-szer	66,3	31,3	21,9	57,6
5–6-szor	22,6	2,5	2,81	19,4
6–7-szer	2,0	0,4	1,6	1,7
Nem válaszolt	0,6	0,8	1,0	0,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

¹⁰ Forrás: www.vitalis.hu/ismerettar¹¹ Forrás: Dr. Ricz György, kézirat.¹² Ibidem

A csirkehúsfogyasztás vezető helyen áll. A megkérdezettek 66,3%-a heti 1-2 alkalommal találja fel asztalán, ezt követi a disznóhúsfogyasztás 57,6%-kal. A felkínált négy húsféle közül, mint látjuk is, a vajdaságiak borjúhúst fogyasztanak legkevesebbet, de a hal sem népszerű, pedig széles körű, gyakoribb fogyasztásuk bizonyára előmozdítaná a koleszterinszint csökkenését.

Milyen zsiradékot használ főzéshez? Olajjal a minta 47,8%-a főz, ezt feltétlenül javítani kell, disznózsírral 42,1%, ami igen magas arányszám. Margarint (növényi zsír) csupán 3,1% használ.

3.8. Helyzetkép az egészségügyi tanácsadásról

A fenti kérdéskörökben bemutatott adatok intő jel kell legyen az egészségügyi dolgozóknak. Ahhoz, hogy az európai mutatók felé mozdítsuk közösségünk egészségét, minden alkalmat meg kell ragadni az egészségügyi felvilágosításra. A vajdasági magyarság ugyanis még nem veszítette el teljesen az egészségügybe vetett hitét.

Figyelemmel kíséri-e a televízióban, rádióban, újságokban az egészségről szóló műsorokat, cikkeket? A válaszadók 43,9%-a *néha*, 22,4%-a *igen*, és 32,5%-a *nem* feleletet adták, vagyis a valamilyen szinten érdeklődők száma kb. 67%-ot tesz ki. Nagymértékben az egészségügyi dolgozóktól függ, hogy e csoport növekszik-e vagy sem a jövőben.

Az utóbbi egy évben ki látta el Önt tanáccsal az egészséges életmóddal kapcsolatban, hogy fogyasszon kevesebb zsiradékot? Az esetek 57,1%-ában *senki* volt a válasz, az orvos csak 17,4%-ában, ezt szorosan követik a *családtagok* 16,4%-kal. A *más egészségügyi dolgozók* alacsony száma, 3,7%, elgondolkodtató.

Az utóbbi egy évben ki látta el Önt tanáccsal az egészséges életmóddal kapcsolatban, hogy fogyasszon kevesebb sót? A mutatók a fentiekől csak kis eltérést jeleznek. A *senki* válasz vezet 62,5%-kal, következik az *orvos* 15%-kal, a *családtag* 14%, *más egészségügyi dolgozó* 3,7%.

3.9. Az egészségügyi szolgáltatás igénybevétele

Országunk politikai és gazdasági gondjai nagy erővel sújtják az egészségügyi szférát. A gyakorlatban a lakosság ezt oly módon érzékeli, hogy a társadalombiztosító egyre kevesebb gyógyszert, gyógyászati, műtéti segédeszközt tud fizetni. A szakorvosi ellenőrző vizsgálatokra gyakran 2-3 hónapot kell várni. A beteg csak magánorvosi rendelőben jut gyors ellátáshoz. A laboratóriumi munka folyamatosan akadályokba ütközik, mert bizonyos vizsgálatokhoz gyakran hiányoznak a reagensek, s beszerzésükre nincs állami forrás. Ilyen esetben az egyetlen megoldás, nagy egyéni anyagi áldozat árán, a magánlaboratórium. Az állami orvosi rendelők gyakran azokkal a páciensekkel vannak megtömve, akik csak egy-két receptre várnak. (Egy rendelet alapján a szakorvosok nem írhatnak fel gyógyszert a betegnek.) A hosszú várakozás sokakat elriaszt, hogy idejében forduljanak orvoshoz.

Kihez fordul először, ha valamilyen egészségügyi panasa van? Általános (családi) orvoshoz 80%, magánorvoshoz 4,3%, természetgyógyászhoz 1,4%, más személyhez 4,2%, és nem kér segítséget 3%. A szakorvost a válaszadók 4,5%-a keresi meg. (Ez a visszarendeltek száma, ugyanis a családi orvos beutalója nélkül nem juthatunk el szakorvoshoz, kivételt képeznek természetesen a sürgősségi esetek.)

Mi volt az Ön orvosnál tett legutóbbi látogatásának oka? A megkérdezettek 46%-a betegség, sérülés miatt keresi fel az orvost, ellenőrző vizsgálat céljából 30%, gyógyszert írat fel 14,2%, orvosi igazolást 2,1%, beutalót 1,9% kért. Megelőző vizsgálatra csupán 1,4% jelentkezett. Nem adott választ a megkérdezettek 5%-a.

Jelölje meg az okot, amely gátolja Önt abban, hogy gyakrabban járjon orvosához megelőzés vagy tanácskérés miatt! Az indokok: mert egészséges vagyok 60%, időhiány 9,4%, a hosszú várakozás a rendelőben 6%. Azt, hogy a szolgáltatásokért fizetni kell, 3,5% jelölte meg, nincs bizalma az orvosokban a betegek 4,6%-ának, messze van az egészségház 0,5%. Nem adott választ 16,2%.

Mint kiderült, összességében a lakosság majdnem 10%-a a szakemberek kedvességének hiánya miatt, illetve a pontos mun-

kavégzésben és munkaszervezésben tapasztalt hiányok miatt nem jár rendszeresen orvoshoz (a hosszú várakozási sor és a bizalomhiány százalékos megoszlásánál). A megoldás egy-egy továbbképző szakmai tanácskozás megszervezése az egészségügyi dolgozók számára ezekről az eredményekről, és ugyanakkor a szakma tapasztalt tagjai számára lehetőség, hogy vitafórumon próbálják megkeresni a helyes és a gyakorlatban alkalmazható, jó szervezési javaslatokat.

Összefoglaló

Egy sikeres és eredményes egészségvédő politikához megbízható társadalom-egészségügyi ismeretekre van szükség. Ehhez az egészségügyi folyamatok összefüggéseinek vizsgálatával jutunk el.

A fejlett országokban egyre inkább elfogadottá vált a felfogás, hogy az egészségi állapot befolyásolásának elsődleges lehetősége a megelőzés. A már egészségkárosodások és betegedések gyógyításában is nagy eredmények születtek az orvostudományban, de eredményessége és hatékonysága nem éri el a preventívét. Köztudott, hogy az idejében, korai szakaszban felfedezett betegség gyógyítása, kezelése sokkal olcsóbb, mint amikor a bajt későn ismerik fel. A rossz egészségi állapot és a csökkent esély a betegségmentes életre elsősorban az egészségügyön kívüli okokra vezethető vissza: a lakosság helytelen életvitelére és észszerűtlen egészség-magatartására.

A 21. század az egészség és az egészségügy évszázada lesz, jósolják a szaktekintélyek. Nagy kérdés, hogy a délvidéki magyar közösség hogyan tudja ezeket a változásokat, eredményeket kihasználni, tud-e élni a lehetőségekkel, fel tud-e készülni a tudomány eredményeinek alkalmazására. Szomorúan állapíthatjuk meg, hogy a vajdasági magyar lakosság egészségi állapota rendkívülien rossz, óriási a lemaradása Európával és a világgal szemben.

E dolgozat célja, hogy a különböző szervezetek által végzett kutatások eredményeire támaszkodva bemutassa a vajdasági magyarok időszerű egészségkultúráját. Az adatokból megállapítható, hogy a délvidékiek egészségkultúrája kifogásolható.

Az eredmények a hipotézisek sorrendje szerint:

1. A vajdasági magyar közösségnek csak kis része elégedett életminőségével. A hipotézist a kapott adatok nem igazolják, mert 75% elégedett egészségi állapotával, életminőségével. Igaz ez még akkor is, ha a megkérdezettek közel 50%-a csak részben mondja magát egészségesnek. Ugyanakkor a megkérdezettek egynegyede nem látja be, hogy egészségi állapotáért ő maga is felelős.

2. A vajdasági magyar közösségre nem jellemző, hogy egyéni kezdeményezésre fogyaszt gyógyszert. Riasztó adatok mondanak ellent e feltevésnek. Saját kezdeményezésre a megkérdezettek egynegyede nyúl gyógyszerhez, s több mint 30% orvosi utasításra és saját kezdeményezésre együttesen. Rá kell irányítani az orvosok és ápolónők figyelmét erre a magas arányszámra, sőt a gyógyszerészeket is meg kell nyerni a széles körű felvilágosítómunkához. Nem hunyhatunk szemet különösen a fogamzásgátlókat saját kezdeményezésre történő szedés esetében.

3. A vajdasági magyar közösség mozgásszegény életmódot folytat, s ez az életkor növekedésével párhuzamosan nő. Az adatok egyértelműen arról árulkodnak, hogy a lakosságnak nincs megfelelő ismerete arról, hogy milyen az egészséges fizikai aktivitás. A minta 66%-a nem sportol, és csupán egynegyede sportol néha szabad idejében. A lakosság nagy hányada potenciális veszélyben van a mozgásszervi megbetegedések tekintetében. A fiatalok mozgásigénye kicsi. Az iskolai végzettség befolyásolja a sporttevékenység szeretetét. Az alacsonyabb képzettségű fiatalok többet mozognak és sportolnak. Ezt szem előtt tartva esetleg javasolható a főiskoláknak, egyetemi karoknak, hogy hallgatóik számára tegyék kötelezővé a testnevelést.

4. A vajdasági magyar közösség tisztálkodási szokásai megfelelnek az európai mércéknek. A piszkos kéz betegségeinek vektora lehet a lakosságnak az a 12%-a, amely nem szokott kezet mosni evés előtt, illetve az a 0,1%, amelyik nem mos kezet vécéhasználat után. A fogápolási szokások lesújtóak. Csak baj esetén kerül a beteg fogorvoshoz, ellenőrző vizsgálatra a megkérdezetteknek csak 7%-a jár rendszeresen.

5. A vajdasági magyar közösség jól tájékozódott a környezeti ártalmakról. A válaszok eltérőek voltak a városi és a falusi minta esetében. Levegőszennyezettségről és zajártalomról inkább a városiak számoltak be. Az ivóvízgondokról 2002-ben még nem tudtunk annyit, mint manapság.

6. A vajdasági magyar közösség keveset tud a magas vérnyomásról, és nem ismeri a megelőző egészséges életmódot. A baj már ott kezdődik, hogy a megkérdezettek 57%-a eleve azt gondolja, hogy életmódjával nem járul hozzá e betegség kialakulásához. A megkérdezettek nincsenek tudással felvértezve a helyes táplálkozásról és testsúlyról. A vajdasági gondolkodásmód következtében, főként falun, gyakran hallhatunk még olyan véleményt, hogy a teltség egyenlő az egészséggel. Széles körű egészségnevelést kell e téren is megcélozni.

7. A vajdasági magyar közösség nem kap kellő felvilágosítást az egészségügyi dolgozóktól. Radikális változásra van szükség! A betegek még akkor is sokszor megfelelő tanács nélkül maradnak, amikor hajlandóságot mutatnának a helyes, egészséges életmódra. A hipotézis igazolódott.

8. A vajdasági magyar közösség tagjai az utolsó perzig halogatják a segítségkérést az orvostól. Panaszukkal leggyakrabban a magánrendelőket keresik fel. E hipotézisre a válasz fogorvosokkal kapcsolatban fentebb, a 4. pontban olvasható. A magánorvosokat a megkérdezetteknek csak 4,3%-a keresi fel. Ennek oka valószínűleg a magánorvosi-ellátás magas költsége. (A kérdőív erre nem kérdezett rá. További kutatás témája lehet.)

Javaslatok

A Délvidék magyarságát nemcsak itthon tartani, de egészségben megtartani a cél. Ez akkor valósulhat meg, ha az érintettek és érdekeltek összefognak. Nélkülözhetetlen szerep jut itt a politikai vezetésnek, az egyházaknak, a médiának. A kezdeményezés és az első lépés azonban az egészségügyi szakembereké kell legyen – számukra ez kötelesség is, hiszen ők a terület legnagyobb szakismerői.

Kulcskérdés az egészséges életmód terjesztése, a káros szokások elleni harc, a környezeti ártalmak kivédése, a veszélyeztető előállapotok és a lappangó kórformák időben történő felismerése és kiszűrése. Az egészségügyi dolgozó feladata, hogy kialakítsa az egészségmegőrző szemléletet a lakosság körében, el kell érnie, hogy tudatos egészség-magatartással, egészséges életmóddal megelőzze az elkerülhető betegségek kialakulását.

Célszerű lenne a rendszeres és célzott irányú szűrővizsgálatok bevezetése, mellyel már korai stádiumban felismerhetőek, elejét vehetők vagy kezelhetők a súlyos betegségek.

Az egészségvédelmi program célja a következő kell legyen:

- el kell érni, hogy a lakosság számára az egészség olyan érték legyen, melyért mindennap tudatosan tenni akar;
- meg kell növelni az egészségben eltöltött életévek számát;
- a születéskor várható élettartamot a jelenlegi európai átlaghoz kell igazítani, tehát még 5 évvel kell meghosszabbítani.

A fentiek elérésében az egészségügyre a következők várnak: kormány szinten megszervezett, átfogó, egészségnevelő-felvilágosító program létrehozása és végrehajtása, törvénnyel bevezetett szűrővizsgálatok, az egészséges táplálkozás terjesztése, a mozgáskultúra fejlesztése, a káros szenvedélyek elleni küzdelem (alkohol, dohányzás és drog), valamint a társadalombiztosító és az egészségügyi ellátórendszer fejlesztése, alakítása az Európában már jól működő modellek mintájára.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Societas Pro Familia 2002-ben készített kérdőíve és a kérdőív alapján készített statisztikai táblázatok nyers változata.
- Spielman J.: Betegség. Orvoslás. Társadalom. Az orvosi szociológia vázlata, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984.
- Gábrity Molnár I.: kézirat, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyletem 33 éve (az Egyesült Akadémiai Napok tanácskozás) publikációjából: Európa keresztútjain, Basel–Budapest, 2003.
- Mirnics K. adatai a Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, kiadványokban: Vajdasági útkereső (1998), Vajdasági marasztaló (2000) és a Fészekhágyó vajdaságiak (2001).

A Szerbiai Statisztikai Hivatal honlapja: www.statserb.sr.gov.yu ;
www.vitalis.hu/ismerettar

Mozaik 2001 nemzetközi kutatás vajdasági archívuma, Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka

Dragan Popadić, kutatáskoordinátor előadás-kivonata, Belgrád

Ricz György kézirat

Egészségesen élni jó

MIKOLA ISTVÁN¹

Az ember egészsége, testi, szellemi jóléte a társadalmi, gazdasági haladás alapvető tényezője. A megtermelt nemzeti javak emberi szükségletet figyelembe vevő okos újraelosztása az életminőség javulását, a humán erőforrás jó kondícióját, végső soron a gazdasági prosperitás fenntarthatóságát eredményezi. A vissza-visszacsatoló körforgás a jóléti rendszerek kiteljesedése irányába hat. Mindezekből következik, hogy a humán reprodukciós rendszereket nem a gazdaság határozza meg. Az összefüggés ennél a még ma is sokak által hangoztatott tételnél bonyolultabb.

Létező világunk két nagy rendszerre osztható: az egyik maga az ember, a másik pedig a környezete. Az ember az egészséges léte fenntartásához nélkülözhetetlen szükségleteit a környezetből kell hogy biztosítsa: táplálkoznia kell, fűtenie kell lakását, információkra van szüksége – például egészsége megőrzéséhez, fejlesztéséhez, vagy ha éppen megbetegszik, a gyógyító szolgáltatásokat kell igénybe vennie. Mindezen szükségleteit lehetőleg úgy kell az őt körülvevő világból kinyernie, hogy közben a környezetét a fenntartható fejlődés állapotában tartsa. A két rendszer közötti okos kommunikációval elérhető, hogy az emberi szükségletek kielégítése a folyamatosan fejlődő, gazdagodó környezetből egyre magasabb szinten történjék. Ennek eredménye az életminőség folyamatos javulása lehet.

¹ Volt magyarországi egészségügyi miniszter, a Magyar Egészségügyi Társaság elnöke. Tanulmánya elhangzott Kishegyesen a VIFÓ III. Vajdasági Szabadegyetemén, 2005 júliusában.

Napjaink igazi válsága magában az emberben van. Minden további társadalmi, gazdasági, morális zavar innen eredeztethető. A politikának is be kell látnia, hogy a jelenlegi bajok a hagyományos módszerekkel már alig kezelhetők. Az egyre növekvő, leszakadt embertömegek hovatovább a jó szándékú, szerencsétlen élethelyzetük javítására irányuló intézkedéseket sem képesek fogadni. Hiába nyílik a térségben, mondjuk egy új foglalkoztatási hivatal, a több éve munka nélkül tengődő ember hívásra sem megy oda. Lelki energiadeficitje olyan fokú, hogy a felkínált segítség igénybevétele is elviselhetetlen stresszt okoz. Ha az embernek túl alacsony a frusztrációs toleranciaszintje, romboló hatásúnak élheti meg a normális körülmények között a személyiséget építő külső hatásokat, stresszhelyzeteket is. A jelenlegi globalizálódó válság kezeléséhez tehát új, az emberi lélek mélységéig hatoló megközelítésre, társadalmi szinten paradigmaszerű politikai szemléletváltásra van szükség.

Átgondolt orvoslás, oki terápia alkalmazása előtt a diagnózist fel kell állítani. Ez nem megy az anamnézis, a kórelőzmény tisztázása nélkül. Meg kell tudnunk állapítani a mára tömegessé vált frusztráció, a lelki és testi bajok tobzódása, a katasztrofális méreteket öltő nemzetfogyás, vagyis az élet kultúrájából egyre inkább a halál kultúrájába való állapotok történelmi, társadalmi, politikai eredőit. A magyarság történelme során Moháctól Trianonig és Trianontól 2004. december 5-éig olyan traumákat szenvedett el, melyek elapasztották a pszichés energiát, vagyis súlyos energiadeficitet okoztak a nemzeti kollektív tudattalanban. És mivel ez utóbbi kondicionálása nélkül nincs lehetőség új tudat – ennek részeként új egészségtudatosság – kialakítására, marad a depresszió, a kishitűség, a kívülállóság érzése, a pesszimizmus, a *merjünk kicsik lenni* életérzés elfogadása. A magyar *agora* mítoszai rendíthetetlennek tűnnek. A modern egészségtudományok már képesek analizálni a kollektív tudattalant, közvetlen terápiás beavatkozásra azonban ezen a szinten nincs lehetőség. Az egyén frusztrációját – melynek háttere az egyéni tudattalan nemzeti tudattalانبól származtatható energiadeficitje –, tudjuk kezelni. Beavatkozni az embereknél kell. A tudomány ma az elvesztett pszi-

chés energia pótlására négy forrást ismer. Ezek: a nemzeti identitás, a társadalmi identitás, a család és a hit. A nemzeti együvé tartozás megélése, a tömeges kockázatvállalásra épülő társadalmi szolidaritás, a család intézményének sokoldalú védelme és támogatása, a jövőbe vetett offenzív optimista, az egyén létén túlmutató hit kialakítása életvédő programok is egyben. E rendszerek működése nélkül nincs új tudatformálás, nincs kilábalási lehetőség bajainkból.

Politikai szemléletváltásra, új kormányzati módszerekre, új kormányzati struktúrára van szükség. Nem fogadható el az a vélemény, miszerint a kibontakozó gazdasági, társadalmi, erkölcsi válság végképp lehetetlenné teszi a nagyléptékű, mélyreható változásokat. Sőt éppen a csödközeli helyzet teremt kényszert és egyben nagy mozgásteret az átalakításokkal kapcsolatban. Ilyenkor lehet szakítani korábbi beidegződésekkel, hagyományos struktúrákkal, módszerekkel. Itt az ideje a kormányzati szemléletváltásnak, a hagyományos magyarországi kormányzati gyakorlatok újragondolásának.

Az egészségügy helyzete a hagyományos kormányzati rendszerekben, nemzetközi kitekintésben is reménytelen. A társadalmi, gazdasági bajok olyan mértékben *medikalizálódnak*, azaz válnak orvosi problémává, hogy az izolált ágazat ezt nem tudja kezelni. Gondoljunk csak a foglalkozási gondokra. Aki néhány évig munkanélküli, az előbb lelki, majd testi betegségekkel megjelenik az orvosi rendelőben. A gyógyítás pedig nagyon nehéz, mert a kiváltó okot nem tudjuk megszüntetni. A szocializációs problémák tömegével szülik a különböző, már-már klinikai szinten is diagnosztizálható magatartászavarokat. Túl élénk a gyerek az iskolában? Hiperaktivitás-szindróma, nyugtatót kell adni neki. Túl lusta? Egy kis pszichostimuláns segítene. Lassan ott tartunk, hogy a diszgráfia is orvosi diagnózissá avanszált. És akkor még nem szóltunk a terjedő *szingli* életformáról, az embert nagyon sérülékennyé tevő önmegvalósító, „lélekhámozott” életstílusról, vagy éppen a *másságnak* nevezett, de valójában közbotránynak minősíthető magatartásformákról. A nem mérséklődő drog- és cigarettaélve-

zet pedig egyenesen prolongált öngyilkosságnak minősül, és óriási mértékben terheli az egészségügyi ellátórendszert. De baj van a közteherviseléssel is. Egyre kevesebb ember fizet egészségbiztosítási járulékot, az igazán jómódúak gyakran minimálbér után fizetnek, vállalkozások százezrei élnek sokszor bravúrként elismert költség-elszámolási technikák szolidaritást csorbító ügyeskedéseivel. A politikai pártok egymással versengve csökkentették a biztosítási járulékok mértékét, eltörölni igyekeznek az egészségügyi hozzájárulást. A végeredmény: az egészségügy-ágazatnak csökkenő forrásokból egyre nagyobb terhet kell viselnie.

A világ és ezen belül Európa egyre inkább szembesül a kihívással: hogyan kezelje a humán erőforrás jó kondíciójának biztosításához szükséges ágazatokat a mindent elborító pénzügyi-gazdasági globalizáció és politikai váltógazdaság sokszor hektikus fordulatai közepette; hogyan képezzen közös nevezőket, egységes értékelési módszereket a politikai ciklusok időtartama-it jócskán meghaladó, egyrészt a szociális biztonságot jelentő, másrészt a gazdasági prosperitást megalapozó nagy rendszerekben? A fejlett világban terjed az irányzat, miszerint egy kormányzat teljesítménye leginkább azzal mérhető, mit és mennyit tett a népegészségügyi helyzet javításáért; a ciklusidőben nőtt-e a születéskor várható átlagos élettartam, csökkent-e a csecsemőhalandóság, javultak-e a megbetegedési és halálozási mutatók. Ma már léteznek indikátorrendszerek, melyek az epidemiológiai adatok, trendek alakulásával képesek követni és értékelni egy adott kormányzat teljesítményét. Sőt napjainkban válik entitássá az új tudományág, az *egészség hatás-becslés*, mely az ember egészségének biztosításában a multiszektorális felelősséget felvetve előírja, hogy magas szintű szabályozási, jogszabályalkotási munkában érvényesíteni kell azt az elvárást, miszerint minden új kodifikációt, mielőtt hatályossá válnék, meg kell mérteni a következményes népegészségügyi hozadék, a populációs szintű egészségnyereség szempontjából.

A népegészség javítása, a romló megbetegedési és halálozási trendek megváltoztatása Magyarországon prioritást kell hogy

élvezzen a kormányzati munkában. Az emberek testi-lelki egészségének megőrzése, javítása és fejlesztése multiszektorális, összkormányzati feladat. A polgári kormány elkészítette az Egészséges Nemzetért Népegészségügyi Programot, melynek végrehajtása esetén áttörést végezhetünk, és tíz év távlatában az Európai Közösség sokkal jobb népegészségügyi mutatói közelébe kerülhetünk. A fentiek értelmében ennek gazdasági multiplikatív hatása is jelentős lenne. Ezt nagyban segítené egy olyan kormányzati struktúra, ahol mindazok a hagyományos tárcák, melyek végső soron az ember kiteljesedését, egészségét, műveltségét szolgálják, egy nagy közös szerkezeti egységben állnak fel. A hagyományos határvonalak elmosásával válna lehetségessé például az egészségtan kötelező tantárgyként való oktatásának bevezetése, az identitás erősítése, az egymás iránti szolidaritás elmélyítése, a családok egészségének, szociális biztonságának védelme, az önpusztító káros szokások visszaszorítása. Ha egységes és erős egy kormányzat humán erőforráspólusa, akkor nyer igazán nagy mozgásteret a másik nagy kormányzati tényező, a gazdasági-pénzügyi ágazatok képezte csúcsszerv. Így lehetne leginkább kamatoztatni az emberi erőfeszítéseket a józan gazdasági patriotizmus eszközeivel a nemzeti piacterek fejlesztésére és védelmére. Ilyen kétpólusú kormányzati struktúra kialakítására napjainkban számos törekvést láthatunk a nemzetközi gyakorlatban.

A hazai egészségügyi ellátórendszer folyamatos megújulásra szorul. A fentebb említett komplex humán erőforrás rendszerben a határterületek átjárhatósága új távlatokat nyit, a szociálpolitikával, az oktatás- és kultúrpolitikával potenciózó szinergisztikus együttműködést tesz lehetővé. A magyar polgárok egészségügyi gyógyító-megelőző szolgáltatásokhoz való hozzájárulásáról az államnak kell gondoskodnia. Ez az alkotmányos kötelezettség felhatalmazza (de felelőssé is teszi) az államot a tényekre és adatokra alapozott egészségpolitika kialakítására, művelődésre. Minden nyavalygás, mely azt sugallja, hogy az állam eleve nem jó gazda, eleve nem képes racionálisan tervezni és működtetni egy olyan nagy rendszert, mint az egészségügy, nem ért a piac-

hoz, beleavatkozik a szabad verseny önszabályozó mechanizmusába, és ezzel lerontja a hatékonyságot, hamis, többnyire önző anyagi érdekek, ill. számítások miatt hangzik el. Az egészségügyi ellátórendszerben az állami felelősségvállalást igenis erősíteni kell. Ma már nincs és nem is lesz a világon olyan nemzetgazdaság, amely minden polgára számára a modern orvostudomány minden lehetőségét korlátozások nélkül, ráadásul az egyenlő hozzáférés esélyével nyújtani tudná. Az orvostudományok rakétasebességgel fejlődnek, a nemzetgazdaságok ugyanakkor jó esetben csak lineáris fejlődési pályát írnak. Az orvosi lehetőségek és a gazdasági megengedhetőség között nő a feszültség, az olló nyílik. Az állami egészségpolitika feladata, hogy a népesség megbetegedési, halálozási adatait elemezve olyan fontossági sorrendet állítson fel, mely mentén elosztva a rendelkezésre álló forrásokat maximális népegészségügyi hozadék, populációs szintű egészségnyereség biztosítható. Tekintettel arra, hogy országon belül térségenként igen eltérőek a népegészségügyi mutatók, ezt a tényekre, adatokra alapozott egészségpolitikát regionális szinten kell felépíteni.

Meg kell őriznünk, és tovább kell fejlesztenünk a szolidaritási elven alapuló egységes társadalombiztosítási rendszert. Ez ma Magyarországon a szociális biztonság bástyája. Ugyanakkor el kell érni, hogy minden biztosított mögött legyen a társadalombiztosítás egészségbiztosítási pénztárában járulékfedezet. Ebből működtethető a kötelező általános egészségbiztosítási szolgáltatásokat nyújtó intézményrendszer. Persze csak akkor, ha sikerül végre a működtetési forrásba beépítenünk az eszközvisszapótlás, az amortizáció fedezetét. Ez ugyanis a rendszer piacgazdasági illeszkedése, így a közhasznú típusú gazdasági társasági átalakulás feltétele. A kötelező gyógyító ellátásokat nyújtó állami-önkormányzati törzsvagyon nyereségérdekelte privatizációja nem engedhető meg, ezért ezeket a vagyontárgyakat *célvagyonná* kell nyilvánítani, és meg kell tiltani az elidegenítésüket.

Az egészségügyi szolgáltatásokkal szemben, mint minden más szolgáltatással szemben is, differenciált igények, elvárások

mutatkoznak. Éppen ezért lehetőséget kell teremteni arra, hogy ha valaki a társadalmi közmegegyezésben rögzített szükséglet-alapú társadalombiztosítási ellátáson felül extra szolgáltatásokat akar igénybe venni, kiegészítő biztosításokon keresztül, vagy akár direkt fizetés mellett ezt is megtehesse.

Az Európai Közösség országaihoz képest Magyarország keveset költ az egészségügyre. Az ágazat súlyosan forráshiányos. A jelenlegi rendszer folyamatos megújításához bővülő forrásokra van szükség. Az ágazat GDP-ből történő részesedését a következő kormányzati ciklusban fokozatosan 7-8%-ra kell növelni. Ezzel párhuzamosan célszerű átgondolni a finanszírozás jelenlegi technológiáit. Mára kimondható, hogy a belső tagoltságában átjárhatatlanul heterogén, a direkt ráfordításoktól sokszor elrugaszkodott, indokolatlan többletteljesítési kényszert és így a díjtételek folyamatos devalvációját okozó, az epidemiológiai adatokat eltorzító ún. *teljesítményelvű* finanszírozás tarthatatlan, s mára az önálló intézeti gazdálkodás gátjává vált.

NYELVÜNK ÉS JOGUNK

Mi a lingvicizmus, és mit lehet ellene tenni?¹

KONTRA MIKLÓS²

A nyelvi alapon meghatározott embercsoportok közötti diszkriminációt a nyelvészetben *lingvicizmus*nak nevezik. A szakkifejezést Tove Skutnabb-Kangas alkotta 1988-ban, a *rasszizmus*, *szexizmus* és hasonló „izmusok” analógiájára. Skutnabb-Kangas (1997: 20) a faji megkülönböztetést (a rasszizmust), az etnicizmust és a lingvicizmust a következőképp definiálja:

„A »faj«, etnicitás/kultúra vagy nyelv alapján meghatározott csoportok között, a hatalom és az (anyagi és egyéb) források egyenlőtlen elosztásának legitimálására, megvalósítására és reprodukálására felhasznált ideológiák, struktúrák és gyakorlat.”

A lingvicizmus szakkifejezést általában a különböző nyelveket beszélő embercsoportok közötti társadalmi diszkriminációra használják, de nyilvánvaló, hogy egyetlen nyelv különböző változatait beszélő csoportok között is előfordul diszkrimináció. Tehát nemcsak az lingvicizmus, ha például Magyarországon a magyar anyanyelvű kisiskolások magyar tannyelvű oktatásban részesül-

¹ Ez az írás három részből áll. Az első a Kishegyesen elmondott előadásomon alapuló, később megírt szöveg, a legszükségesebb szakirodalmi hivatkozásokkal. A második részben az előadás után kapott kérdések és a rájuk adott válaszok olvashatók, a harmadikban (Melléklet) pedig a Kossuth rádió „Édes anyanyelvünk” című műsora 2005. április 17-i adásának lejegyzett szövegét közlöm, két kritikai megjegyzéssel. *** Köszönöm Lanstyák Istvánnak egy korábbi szövegváltozathoz fűzött kritikai megjegyzéseit (K. M.).

² A szerző a Szegedi Tudományegyetem tanszékvezető tanára és az MTA Nyelv-tudományi Intézetének osztályvezetője (szerk.).

nek, de a cigány vagy beás anyanyelvűek el sem kezdhetik iskolai karrierjüket anyanyelvükön, hanem az is, ha egy nem professzionális beszélő suksüklő beszéde miatt nem kap meg egy állást. (A professzionális beszélők, például újságírók esetében a standard beszéd elvárása nem diszkrimináció, hanem a munka betöltésének feltétele.) Az angol nyelvű társadalmakban megfigyelhető nyelvi alapú diszkriminációnak jelentős szakirodalma van (pl. Cameron 1995, Lippi-Green 1997), de a magyar nyelvészek csak mostanában kezdték meg az ilyen kutatásokat, első sorban Sándor Klára (lásd például Sándor 2001a).

Magyarok és a nyelvművelés

Közismert, hogy a Magyar Tudományos Akadémia egyik fő feladata alapítása óta a magyar nyelv művelése, gazdagítása. A magyar anyanyelvű emberek – James Milroy (1999: 18) kifejezésével szólva – „a standard nyelv kultúrájában” élnek, vagyis a magyar társadalmakban a standard nyelvváltozat felsőbbrendűségét különböző csatornákon hirdetik (ebbe beleértve az írás-olvasás tanítását is), ennek a felsőbbrendű változatnak a fontosságát az emberek tudatába plántálják és e tudást fenntartják, igaz, ez a nyelvi tudás nem mindig pontos.

A magyar nyelvészek között vannak, akik az előíró szemlélet hívei, őket általában nyelvművelőknek nevezik, s vannak, akik az előírást (preskripciót) elvetik. Ez utóbbiak a leírás fontosságát vallják, s az előírást általában haszontalannak, néha kimondottan károsnak tartják. Az előíró nyelvészek nem *feltárják*, hogy a magyarok miként beszélnek, hanem *megszabni kívánják*, hogy miként beszéljenek. A nem-nyelvészek (az amerikai Dennis Preston őket „normális embereknek” nevezi, abban az értelemben, hogy nyelvi magatartásukat nem befolyásolja az, hogy egyetemen tanultak nyelvészetet) azonban szinte kivétel nélkül az előíró szemléletet tartják fontosnak, a legtöbben (iskolázottságuktól, vagyoni helyzetüktől stb. függetlenül) úgy vélik, hogy vannak helyes és helytelen nyelvi formák, melyeket a nyelvészek (értsd: nyelvművelők) állapítanak meg, s melyeket az iskolában tanítanak meg az embereknek. Sokan (nemcsak a laikusok, hanem a

nyelvművelők, szépírók és pedagógusok is) a „helyes” nyelvhasználatot (az ideális nyelvváltozat használatát) erkölcsi kérdésnek is tekintik.

A magyar nyelv művelésnek nagy hagyományai vannak, a magyar nyelv művelőket az emberek általában nagy becsben tartják. Az utóbbi másfél évtizedben azonban egyre több nyelvész megkérdőjelezte a magyar nyelv művelés társadalmilag hasznos voltát (lásd pl. Kontra és Saly, szerk., 1998, Sándor 2001a, Lanstyák 2003–2004, Kálmán 2005). A nyelvészek/nyelv művelők társadalmi felelősségvállalásával kapcsolatos kételyeknek néha egy-egy újság karikaturistája is hangot ad, például a Népszabadság 2005. május 7-én ezt közölte:

Nyelvészfüllel

- Milyen jólesik ilyen régi, szép szavakat hallani, mint például ez a „cemende”..!

A standard nyelvi ideológia átítatta a magyar anyanyelvű embereket, és nagyon erősen tartja magát. Az ilyen ideológiai nevelés sikerét az is jól mutatja, ahogyan 100 magyar szakos tanárképző főiskolai hallgató válaszolt arra a kérdésre, hogy „szükség van-e Magyarországon nyelvművelésre” (Sándor 2001b). 95-en „igen”-nel válaszoltak, 2-en „nem”-mel, és 3-an nem tudtak válaszolni a kérdésre. A válaszok négy csoportra oszlottak: (a) az emberek hibáznak, és a nyelvművelők szabályozzák a magyar nyelvet, (b) a magyar nyelv a nemzeti identitás nagyon fontos része, tisztaságát meg kell őrizni, (c) a nyelvművelés azáltal, hogy megmutatja a közös és mindenki számára helyes nyelvváltozatot, segíti az embereket abban, hogy pontosan fejezzék ki magukat, és (d) a nyelvművelésre szükség van, mert fontos. Ez a negyedik megokolás, amiben a logikus érvelésnek nyoma sincs, volt a második leggyakrabban előforduló indoklás.

Egy 1988-as vizsgálatunk szerint (Kontra, szerk., 2003) a rendszerváltáskor a magyarországi felnőtt lakosság 33%-a gyakran nézte a televízió nyelvművelő műsorait, és 41%-uk ritkán nézte, a rádió ilyen műsorait 27% gyakran hallgatta, 45% pedig ritkán. Ugyanez a vizsgálat kiderítette, hogy a lakosság közel fele az életben való boldogulás szempontjából nagyon fontosnak tartja, hogy valaki mindig jól és nyelvtanilag helyesen tudja-e kifejezni magát, de ugyanők a nyelvművelők és az iskolai tanítók/tanárok által helytelennek minősített nyelvi alakokat nyelvtanilag helyesnek ítélik. Ez azt mutatja, hogy a magyarországi lakosság körében igen nagyfokú a nyelvi bizonytalanság.

Egy országos reprezentatív vizsgálat néhány eredménye

1988-ban kérdőíves szociolingvisztikai felmérést készítettünk egy magyarországi rétegzett reprezentatív mintával, vagyis 832 olyan adatközlővel, akik reprezentálták az akkori írástudó felnőtt magyarországi embereket életkor, nem, iskolázottság és a lakóhely típusa szerint. Az iménti négyen túl a független változók közé tartoztak még a foglalkozás, ingázás (hogy valaki lakhelyén dolgozik-e vagy sem), az etnikum, az iskolázottsági mobilitás, és

az, hogy az illető fogyasztja-e, s ha igen, milyen gyakran, a nyelv-művelői javakat (hallgatja-e a rádió nyelv-művelő műsorait stb.).

A függő, avagy nyelvi változók közül itt nyolcat mutatok be, a nem-nyelvész olvasók kedvéért bizonyos fokig leegyszerűsítve. Egy-egy változó mindig gömbölyű zárójelben van. Minden változónak legalább két változata van, ezek közül az egyik a helyes vagy kodifikált standard változat (amit a nyelv-művelők és a tanárok helyesnek tartanak és terjesztenek), a másik a helytelen vagy nemstandard változat. Például a *-ban/ben* ragunknak két változata van: az egyik végén ejtik az *n* hangot (ez a standard/helyes változat), a másik végén nincs *n* (ez a nemstandard vagy helytelen változat).

(bVn), pl. *Éva nem bízott a férjébe* (helytelen, nemstandard) és *Éva nem bízott a férjében* (helyes, standard),

(bV), pl. *Mióta kinevezték vezetői munkakörben, vissza se köszön* (helytelen, hiperkorrekt/túlhelyesbített változat) és *Mióta kinevezték vezetői munkakörbe, vissza se köszön* (helyes),

(nVk), pl. *Ha több fizetést kapnák, nem lenne okom szomorkodni* (helytelen) és *Ha több fizetést kapnék, nem lenne okom szomorkodni* (helyes),

(t-végű igék kijelentő módja), pl. *Nem szeretem, ha elhalasszák a döntést* (helytelen) és *Nem szeretem, ha elhalasztják a döntést* (helyes),

(t-végű igék felszólító/kötőmódja), pl. *Azt kértem, hogy osztják be az idejüket* (helytelen, hiperkorrekt/túlhelyesbített változat) és *Azt kértem, hogy osszák be az idejüket* (helyes),

(természetes, hogy X), pl. *Valószínűleg, hogy Szigetváron fognak lakni* (helytelen) és *Valószínűleg Szigetváron fognak lakni* (helyes),

(e), pl. *Jó lenne tudni, nem-e lesz eső* (helytelen) és *Jó lenne tudni, nem lesz-e eső* (helyes),

(a miatt), pl. *Az erdők az miatt pusztulnak, mert szennyezett a levegő* (helytelen) és *Az erdők a miatt pusztulnak, mert szennyezett a levegő* (helyes).

Arra kerestük a válaszokat, hogy az egyes nyelvi változók változatait mennyien és kik ítélik helyesnek s mennyien és kik helytelennek, illetve hogy mennyien és kik használják őket szóbeli mondatkiegészítő feladatainkban.

Az 1. ábra azt mutatja meg, hogy az országos reprezentatív minta mekkora része ítélte meg a különféle nyelvi változókat a kodifikált standardnak megfelelően. Induljunk ki a 832 fős teljes mintából, s vonjuk le azokat, akik az első változó nemstandard változatát ítélik nyelvtanilag helyesnek, majd azokat, akik a második változónál teszik ezt, és így tovább. Konkrétan: a teljes mintából először zárjuk ki azokat, akik a kodifikált standard szerint helytelen *Éva nem bízott a férjébe* mondatot nyelvtanilag helyesnek ítélték. Ekkor 500 ember kiesik, és marad 332. Következő lépésben zárjuk ki azokat, akik a helytelen *Ha több fizetést kapnák, nem lenne okom szomorkodni* mondatot helyesnek ítélték, s már csak 247 ember marad. Ha kizárjuk azokat is, akik a szukszükölő *Nem szeretem, ha elhalasszák a döntést* mondatot helyesnek ítélték, 178-an maradnak versenyben. Ebben a „nyelvi akadályversenyben” még a következő mondatokat kellett megítélni:

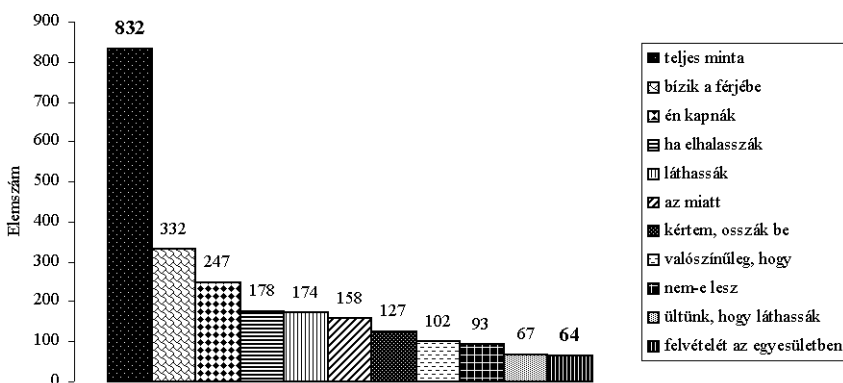
Ha időben érkeznek, még ők is láthassák a filmet.
Az erdők az miatt pusztulnak, mert szennyezett a levegő.
Azt kértem, hogy osszák be az idejüket.
Valószínűleg, hogy Szigetváron fognak élni.
Jó lenne tudni, nem-e lesz vihar.
Úgy ültünk le, hogy ők is láthassák a színpadot.
János kérte felvételét az új egyesületben.

Az ábrán jól látszik, hogy mire a 10. mondatot is megítéltettük, a minta majdnem elfogyott: mindössze 64-en ítélték meg az összes mondatot a kodifikált standardnak megfelelően, vagyis a teljes mintának kevesebb mint 8%-a. Ők azok, akik a nyelvművelők és az iskolai tanítók elvárásainak megfelelően ítélték meg a mondatokat. Bizonyos értelemben tehát a nyelvművelők a minta – s mivel a mintából általánosíthatunk a teljes magyarországi felnőtt populációra, a felnőtt magyarországi lakosságot – 92%-át „veszik

célba”, mivel csak 8%-ot tesznek ki azok, akik mind a 8 nem-standard mondatot helytelennek, és mindkét standard mondatot helyesnek ítélték.

1. ábra

Egy, két, három ... tíz mondatot a kodifikált standardnak megfelelően megítélők

Ha nem a nyelvtani helyességi ítéletekből, hanem a szóbeli mondatkiegészítő feladatokból készítünk ilyen nyelvi akadályversenyt, akkor a mintának „csupán” kétharmada esik ki a versenyből, tehát azt mondhatjuk, hogy a nyelv művelők és az iskolai tanítók, tanárok a felnőtt magyarországi lakosság kétharmadának akarják megváltoztatni a beszédét.

Tanulhatóság

A nyelv művelők és nyelvvédők gyakran állítják, hogy a gondatlan beszéd a gondatlan emberek sajátja. Az amerikai Dennis Preston ezeket az állításokat a „buta emberek buta nyelven beszélnek” formulában szokta összefoglalni. Milroy és Milroy (1999: 219) az ilyen tévhiteket a következőképp általánosítják:

„A nyelvvédők a nemstandard nyelvhasználatot (és néha a standard kollokvializmusokat is) gyakran a beszélők perverzitásából vagy kognitív deficitből származtatják (abból, hogy képtelenek megtanulni, mi a »helyes«).”

Milroyék ezt az általánosítást brit élményeik alapján fogalmazták meg, de akár a magyar nyelvközösségről is írhatták volna. Ezt igazolandó, hadd idézzek egy magyar nyelvészprofesszort, aki a Kossuth rádió „Tudósforum” című műsorában a következőket mondta 1999. január 4-én:

„Vannak grammatikai szempontból művelt emberek és grammatikai szempontból műveletlen emberek. Itt a kijelentő mód és a felszólító mód felcseréléséről van szó. Én szerintem [az, hogy sokan suksükkölnek, még értelmiségiek is] az iskola szégyene. Az iskolában ezt meg lehet tanítani, és meg is kellene tanítani. Mert ez mégiscsak a helyes beszédnek az egyik fokmércéje.”

E szerint a kognitív deficittel való érvelés szerint a nemstandard beszélők megtanulhatnak a standard beszédet, ha nem lennének olyan lusták, s ha az iskola jobban végezné a dolgát.³ A standard nyelvi ideológia hívei, például Stein és Quirk nyelvészek (1995: 63) úgy vélik, hogy „egy standard nyelv nagyon megnöveli az egyéni szabadságot az által, hogy megnyitja a társadalmi érvényesülés kapuit az emberek előtt”. A szociolingvistáknak komoly kétségeik vannak efelől.

Chambers (1992/1998) megmutatta, hogy a nyelvi szabályok komplexitásának nagy szerepe van abban, hogy az emberek mennyire könnyen sajátítják el anyanyelvüknek egy másik nyelvjárást. Például fiatal kanadaiak, amikor Angliába költöztek, könnyen megtanulták a magánhangzók közti *t* zöngétlenítését (tehát azt, hogy pl. a *letter* 'levél' szót a kanadai [d] hang helyett az Anglia déli részén szokásos [t] hanggal ejtsék, mivel ez egy egyszerű és kivétel nélküli szabály), de nehezen tanulták meg a *dance* 'táncol'-féle szavak angliai kiejtési szabályát, vagyis hogy a kana-

³ Az idézett érvelésnek más gyengéje is van: nem a kijelentő mód és a felszólító mód felcseréléséről van szó a suksükkölő emberek esetében, hanem arról, hogy egy igealakot két funkcióban használnak. Lanstyák István szemléletes példájával szólva: ha valaki a lakását is és a pincéjét is ugyanazzal a kulccsal nyitja, nem felcseréli (összekeveri) a lakáskulcsát a pincekulcsával, hanem egy kulcsot használ két funkcióban.

dai [dæns] ejtés helyett [da:ns]-ot mondjanak. Ennek a tanulási nehézségnek az az oka, hogy a [dæns] → [da:ns] szabály komplex szabály, olyan, ami alól számos kivétel is van, például a *dance* szóra hangtanilag teljesen hasonló *pants* 'nadrág' szó kiértésében nincsenek változatok, azt mindenki [æ]-vel ejti.

Vegyük most szemügyre a magyar nyelvi változókat a tanulhatóság szempontjából! Kiinduló feltételezésünk szerint az anyanyelvátváltoztat elsajátítása problémamentes, akkor is, ha ez sok szabálytalan kivétel megtanulásával is jár. Azonban egy második nyelvjárás rendhagyó alakjainak, szabályainak a megtanulása iskoláskorban vagy később jelentős tanulási problémákat okozhat.

Annak, aki az *eszik*, *iszik* stb. igék egyes szám első személyű alakját *k*-val mondja (vagyis a helytelenített *eszek*, *iszok* alakokat használja), ha meg akar felelni bizonyos elvárásoknak, csak annyit kell tennie, hogy a *k* helyett *m*-es alakokat mond. Ez a „cse-réld a *k*-t *m*-re” szabály viszonylag könnyen megtanulható.

Annak, aki a feltételes egyes szám első személyben *én kapnák*-ot mond a nyelvművelők szerint helyes *én kapnék* helyett, meg kell tanulnia megsérteni a magyar nyelv egyik legerősebb, legáltalánosabb szabályát, vagyis a magánhangzó-illeszkedést. A gyermeknyelvi kutatásokból tudjuk, hogy a magánhangzó-illeszkedés szabályát/szabályait a magyar anyanyelvű gyerekek jóval korábban elsajátítják, minthogy a feltételes ragozást megtanulnák. Ha egy kisgyereknek a családjában „nákolnak”, akkor a kisgyerek is nákolva tanul magyarul beszélni, betartja az illeszkedési szabályt még abban az egyetlen esetben is, amikor a kodifikált standard szerint beszélők azt megsértik. Iskoláskorban, vagy később ezt a szabálysértést igen nehéz már megtanulni. (Akkor azonban olyan családba születtek, ahol nem nákolnak, ezt a szabálysértést is könnyen elsajátítják, mert a beszéd tanulásának kezdeti fázisaiban bármit meg lehet tanulni, a szabálysértéseket is.)

A sokat kárhoztatott suksükölés és szukszükölés is megfelel a magyar nyelv logikájának; ami nem felel meg neki, az a kodifikált standard beszéd, amelyben pl. a kijelentő módú *halasztjuk* és a felszólító módú *halasszuk* alakilag is különbözik. A magyar igeragozásban ugyanis a legtöbb esetben nem különböztetjük meg formailag a kijelentő és felszólító alakokat, pl. *hozza*, *mondja*,

használjuk, olvassák. Ezeket az alakokat a „leghelyesebben” beszélők is egyaránt használják kijelentő és felszólító mondatokban is. A *t-végű* igénél azonban, és csak ott, a standard változat beszélői alakilag is megkülönböztetik a kijelentő és felszólító alakokat (pl. *látjuk* és *lássuk*, *fogyasztja* és *fogyassza*). A sokszor műveletlennek bélyegzett suksükölő vagy szukszükölő emberek „bűne” csupán annyi, hogy a *t-végű* igét is ugyanúgy ragozzák, mint ahogy a többi igét mindenki más. A részletek mellőzésével megemlítem még, hogy a standard beszélőknek (akik se nem suksükölnek, se nem szukszükölnek) több nyelvtani szabályt kell tudniuk alkalmazni, mint a suksükölőknek és/vagy szukszükölőknek.

Többszempontosság feladat

Nemcsak egy másodikként megtanult nyelvjárás egyes vonásai lehetnek könnyen vagy nehezen megtanulhatók, hanem az elsőként megtanult anyanyelvjárás egyes vonásait is könnyebben vagy nehezebben tudjuk elfelejteni, levetközni avagy beszédünkben nem használni. Egyes nyelvi formákat a beszélők egy része erősen megbélyegez, mások használata semmilyen megjegyzést nem vált ki senkiből. Chambers (1992/1998: 163) megállapította például, hogy noha a dél-angliai angolban az úgynevezett „intrusive r” (pl. *the idear of it*) stigmatizált, még azok sem tudják teljesen elkerülni a használatát, akik a legtudatosabban igyekeznek elegáns angolt beszélni.

Annak, hogy valamilyen nyelvi alakot, szabályt mennyire könnyű vagy nehéz megtanulni, egyik egyszerű mércéje az lehet, hogy a beszélők hány generáció alatt sajátítják el a kérdéses formát vagy szabályt. Payne (1980) vizsgálataiból tudjuk, hogy a philadelphiai „short a” kiejtésére vonatkozó szabályokat a más államból beköltözők nem tudják megtanulni; a sikeres elsajátításhoz az kell, hogy a gyermekek szülei is philadelphiai születésűek legyenek. Egy Philadelphióba beköltöző embernek tehát csak az unokája tudja megtanulni a helyi nyelvjárásnak ezt a részét.

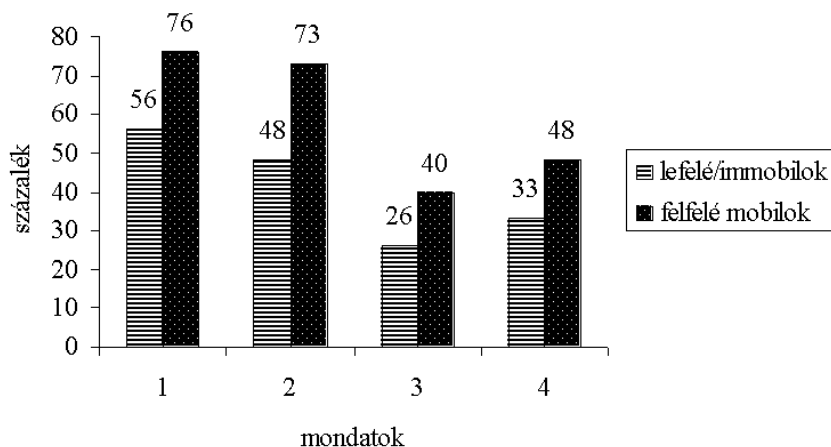
A mi magyarországi vizsgálatunk nem a földrajzi, hanem az oktatási mobilitás nyelvi hatásainak vizsgálatát tette lehetővé. Az

oktatási mobilitást úgy mértük, hogy összevetettük a gyermekek iskolai végzettségét apjuk végzettségével. Ha valaki magasabb iskolát végzett apjánál (pl. érettségizett, de apja csak 8 osztályt végzett), felfelé mobilnak nevezzük, ha azonos vagy alacsonyabb végzettségű, akkor pedig lefelé/immobilnak nevezzük. Azt a kérdést vizsgáltuk meg, hogy vajon a szülőknél magasabb iskolázottság együtt jár-e a standardabb nyelvi ítéletekkel és a standardabb beszéddel. Ha igen, akkor a kognitív deficites elképzelés nem is olyan abszurd. A 2. ábra 8 osztályt végzett felnőttek ítéleteit mutatja, a megítélt nemstandard mondatok a következők voltak:

- (1) *Éva nem bízott a férjébe.*
- (2) *Nem szeretem, ha elhalasszák a döntést.*
- (3) *Ha időben érkeznek, még ők is láthassák a filmet.*
- (4) *Jó lenne tudni, nem-e lesz vihar.*

2. ábra

Az oktatási mobilitás hatása nemstandard mondatok nyelvtanilag helyesnek ítéltetésére, 8 osztályt végzettek esetében.

Az ábrán azt látjuk, hogy a szüleiknél magasabb iskolázottságúak (a felfelé mobilok) között mindig nagyobb arányban vannak a „helytelen” mondatokat „helyesnek” ítézők, mint a szüleikkel azonos iskolai végzettségűek (az immobilok) között. Ezek a különbségek $p < 0,01$ szinten statisztikailag szignifikánsak, vagyis 99%-os bizonyossággal állíthatjuk, hogy az iskolázottsági mobilitás és a nyelvi ítéletek közötti együtt járás valós együtt járás (a részletesebb kifejtést lásd Kontra, szerk., 2003: 173–177).

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy vannak olyan magyar nyelvi változók, amelyek nemstandard változatainak használatát az egyre magasabb iskolai végzettség nem szünteti meg.

Miként lehet legitimálni a társadalmi előítéleteket?

A szociolingvisztikában a legutóbbi időkig alapvető kiindulópont volt, hogy a nyelvi előíró szabályok támogatják a társadalmi egyenlőtlenségeket, hozzájárulnak a társadalmi diszkriminációhoz, mintegy igazolják, legitimálják a nemstandard beszédű emberek társadalmi hátrányait. Az európai társadalmak szinte kivétel nélkül olyanok, mint a magyar, vagyis a társadalmi elit nyelvi szabályai a standard nyelvváltozat szabályai, s ezek elsajátítását és használatát várják el mindenkitől. Myhill (2004) azonban bemutatja, hogy ez az elrendezés nem szükségszerű. Például a héberben, az arabban és az izlandi nyelvben az előíró nyelvészek propagálta helyes nyelvi formák nem esnek egybe a társadalmi elit nyelvi formáival. A szerző a „helyességet” három részre bontja:

- (a) textuális helyesség, egy adott kultúrában nagyra becsült könyvekben található nyelvhasználat, pl. a Biblia vagy a Korán nyelvhasználat,
- (b) a presztízs-alapú helyesség, vagyis a társadalmi elit nyelvhasználat, amit általában követendőnek tartanak,
- (c) az előíró (preskriptív) helyesség, azok a szabályok, amelyeket általában valamilyen elismert tekintéllyel bíró szervezetek, emberek állapítanak meg, pl. a francia vagy a magyar akadémia. Az angol nyelvű társadalmakban ezek a szabá-

lyok informális csatornákon keresztül érvényesülnek (nincs angol nyelvi akadémia, de van például oxfordi szótár).

A legtöbb európai társadalomban a presztízs-alapú helyesség támogatja az előíró helyességet és a textuális helyességet. Az arabban, héberben és izlandiban azonban a „nyelvi helyesség” és a társadalmi osztály nem jár együtt, ezért ezekben a nyelvekben előfordul, hogy a társadalmi elit a nyelvileg „helytelen” alakokat használja. (Ilyesmi, például Angliában, hallatlan dolog lenne.) Ebből következik, hogy a nyelvi előíró szabályok nem játszanak szerepet a társadalmi diszkrimináció létrehozásában és fenntartásában.

Myhill azt állítja, hogy csak a presztízs-alapú helyességről állítható, hogy óhatatlanul diszkriminációhoz vezet, az előíró helyesség csak akkor diszkriminatív, ha a presztízs-alapú helyességet támogatja. Ha azonban az előíró nyelvi helyesség utánozza a társadalmi elit nyelvi szabályait, akkor hivatalosan legitimálja a társadalmi előítéleteket. A legtöbb európai társadalomban, így a magyarban is, ez a helyzet. Ezt könnyű bebizonyítani, például azaz, hogy megnézzük a szélső foglalkozási csoportok nyelvi ítéleteit. A fenti (1) mondatot a vezető/szakértelmiségi foglalkozásúaknak 28%-a ítélte nyelvtanilag helyesnek, de az egyéb fizikai foglalkozásúaknak 70%-a. A (2) mondatnál 30% áll szemben 66%-kal, a (4)-nél 10% áll szemben 45%-kal és így tovább. Mindig az a helyzet, hogy a mi társadalmi elitünk tagjai sokkal kisebb arányban ítélik helyesnek a nyelvművelők szerint helytelen mondatokat, mint a foglalkozási skála alján levők.

A lingvicizmus legrosszabb fajtája

Kroch (1978: 18) szerint a domináns társadalmi csoportok különböző szimbolikus eszközökkel megkülönböztetik magukat a dominált csoportoktól, s ezeket a szimbólumokat gyakran saját morális és intellektuális felsőbbrendűségük jegyeiként állítják be. A kiejtésben gyakori, hogy a beszélt nyelvi természetes fonetikai folyamatok gátlása szolgál az elit megkülönböztetésére. Hasonlóan vélekedik Pléh Csaba (2003: 260) is: „Ha két lehetséges

megoldás van, a norma képviselői az egyiket igyekeznek kiválasztani, mint a *helyes formát*, mégpedig – s elemzésünkben ez a döntő mozzanat – azt, amelyik a »természetes tendencia« leközdését igényli.”

Kroch és Pléh is az erőfeszítést és a beszédre fordított figyelmet hangsúlyozzák, Lippi-Green (1997: 241) azonban az erőfeszítés korlátait is megvizsgálja, ezt írván: az akcentus fixen rögzítve van az agyban, bizonyos életkor után csak nagy nehézségek árán és kis mértékben lehet megváltoztatni, függetlenül a szorgalomtól, intelligenciától stb. Majd így folytatja: „a nyelvi hierarchizálás oly mértékben beivódott a társadalomba, hogy már nem is látjuk lényegét. Nem is szabadkozunk, amikor megváltoztathatatlan nyelvhasználati jegyek alapján társadalmilag kirekesztünk embereket.” Ez a lingvicizmus legrosszabb fajtája: a megváltoztathatatlan nyelvhasználati jegyek alapján történő társadalmi kirekesztés. A Myhill által leírt lingvicizmus (amikor a társadalmi elit nyelvhasználatát írják elő helyesként) legrosszabb formái azok, amikor az előírt nyelvi formákat vagy szabályokat nehéz, vagy (szinte) lehetetlen megtanulni iskoláskorban vagy később.

Fentebb láttuk, hogy a magyarban a (nVk), a (t-végű igék kijelentő módja) és az (e) változókra igazak a következők:

- vannak erősen stigmatizált változataik,
- ezek „természetesek”, megfelelnek a magyar (nem előíró) szabályainak,
- iskolában vagy később nehéz a standard változataikat megtanulni,
- használatuk állandó figyelmet kíván,
- az iskolázottsági mobilitás csak korlátozott mértékben tudja kiiktatni a stigmatizált változatokat.

Konklúziók

A nyelvi hierarchizálás (lingvicizmus) akkor a legsikeresebb, ha

- a preskriptív norma követi/erősíti a társadalmi elit nyelvhasználatát, és
- ha a nemstandard beszélőknek a standard változatokat nehéz vagy (szinte) lehetetlen megtanulni az iskolában vagy később.
- A nyelvvédők szempontjából a legjövödelmezőbb előíró szabályok azok, amelyeket a beszélők mindig megszegnek.
- Egy lingvicista társadalomban ezek a szabályok a fenntartható lingvicizmust szolgálják.

Mit lehet tenni?

Láttuk, hogy a lingvicizmus esetenként hasonló a bőrszín szerinti diszkriminációhoz, hiszen megváltoztathatatlan jegyek alapján diszkriminálnak embercsoportok között, az egyik javára s a másik kárára. Peter Trudgill (Kontra és Trudgill 2000) szerint, ha egy feketének, akit a fehérek hátrányosan megkülönböztetnek, nem célszerű azt tanácsolni, hogy váljon fehérre, vagy ha egy nőt nem biztatunk arra, hogy váljon férfivá, akkor a nemstandard beszédűek diszkriminációját sem úgy kell megszüntetni, hogy arra ösztökéljük őket, hogy tanuljanak meg helyesen beszélni. Nem az emberek beszédét kell megváltoztatni, hanem a diszkriminációt kell megszüntetni. Ennek vannak pedagógiai feltételei is: a ma dívó felcserélő nyelvpedagógia helyett a hozzáadó pedagógia lenne kívánatos. Amikor a standard nyelvváltozatot az anyanyelvváltozat kárára tanítják, felcserélő tanítás zajlik. Ha azonban a standardot hozzáadják az anyanyelvváltozathoz, vagyis amikor úgy tanítják a standardot, hogy nem károsul a diák anyanyelvváltozata, akkor hozzáadó tanítás zajlik. Ez csökkenti a nyelvi bizonytalanságot, növeli a nyelvi biztonságot, s ami a legfontosabb: hozzájárul a lingvicizmus csökkentéséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Cameron, Deborah. 1995. *Verbal Hygiene*. London/New York: Routledge.
- Chambers, J. K. 1992/1998. Dialect acquisition. In: Trudgill, Peter and Jenny Cheshire, eds., *The Sociolinguistics Reader: Multilingualism and Variation*, 145–178. London: Arnold.
- Kálmán László. 2005. A pincei bogár. A hiszékenység nyelvészborbe bűjt vámszedőiről. *Élet és Irodalom*, május 13., 3–4.
- Kontra Miklós, szerk., 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós és Saly Noémi, szerk., 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra, Miklós and Peter Trudgill. 2000. If women are being discriminated against, you don't say "You should become a man": An interview with Peter Trudgill on sociolinguistics and Standard English. *novELTy* (A Journal of English Language Teaching and Cultural Studies in Hungary) Volume 7, Number 2: 17–30.
- Kroch, Anthony S. 1978. Toward a theory of social dialect variation. *Language in Society* 7: 17–36.
- Lanstyák, István. 2003–2004. Helyi „értékes” nyelvváltozatok, „tisztos” idegen szavak, „visszás” jelentések, „agresszív” rövidítések, „kevercs” nyelv és társaik. Válogatás a nyelv művelői csacskaságok gazdag tárházából. I–II. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2003/4: 69–98, és 2004/1: 51–76.
- Lippi-Green, Rosina. 1997. *English with an accent: Language, ideology, and discrimination in the United States*. London/New York: Routledge.
- Milroy, James. 1999. The consequences of standardization in descriptive linguistics. In: Bex, Tony and Richard J. Watts, eds., *Standard English: The widening debate*, 16–39. London/New York: Routledge.
- Milroy, James and Lesley Milroy. 1999. *Authority in Language: Investigating Standard English*. Third Edition. London/New York: Routledge.
- Myhill, John. 2004. A parametrized view of the concept of 'correctness'. *Multilingua* 23: 389–416.
- Payne, Arvilla C. 1980. Factors controlling the acquisition of the Philadelphia dialect by out-of-state children. In: Labov, William, ed., *Locating Language in Time and Space*, 143–178. New York: Academic Press.

- Pléh Csaba. 2003. Stigmatizáció és nyelvi tudat. In: Kontra Miklós, szerk., 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*, 256–277. Budapest: Osiris Kiadó.
- Sándor Klára. 2001a. „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája”: az emberek nyelvhasználata. *Replika* 45–46: 241–259.
- 2001b. Language cultivation in Hungary: further data. In: Sándor, Klára, ed., *Issues on Language Cultivation*, 43–61. Szeged: JGYF Kiadó.
- Skutnabb-Kangas, Tove. 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Stein, Gabriele and Randolph Quirk. 1995. Standard English. *The European English Messenger* IV/2: 62–63.

Kérdések és válaszok az előadás után

KÉRDÉS: *De hát vannak helyes és helytelen nyelvi alakok, szavak. A nyelv művelők csupán küzdenek a nyelv romlása ellen.*

Attól nem romlik a magyar nyelv, hogy én „iszok”-ot mondok „iszom” helyett. Egyáltalán nem, legfeljebb változik, és a változás meg a romlás egész más dolgok. Tehát a jó nyelv művelés olyan lenne, ami szaktudományi szempontból helytálló ismereteket terjeszt, és az embereket abban segíti, hogy mindennapi életüket könnyebben éljék. Ennek vannak nyelvi vonatkozásai.

KÉRDÉS: *Ez így nagyon általános. Nem látom, milyen lenne a jó nyelv művelés, ami nem okoz kárt.*

Ez így nagyon általános? Ha énnekem az lenne a dolgom, hogy heti 5 vagy 10 percben a Kossuth rádió hallgatóit boldogítsam, mint teszik ezt sokan, akkor nem olyasmiket mondanék, mint mondjuk Balázs Géza. Hogy a határon túli magyarok összevissza beszélnek, makaróni nyelven, és azután még valami csacska anekdotát is beolvas a Kossuth rádióba, hogy jól kigúnyolja a dunaszerdahelyi Gramma Nyelvi Irodát.⁴ (Ez az iroda a

⁴ Ez történt a Kossuth rádió *Édes anyanyelvünk* című adásában 2005. április 17-én. A rádióműsor szövegét lejegyeztem s itt a Mellékletben közlöm.

maga nemében a legjobb és leghasznosabb magyar nyelvészeti kutató- és szolgáltató intézmény a Kárpát-medencében.) Az én műsorom arról szólna, hogy, mondjuk, a múltkor átmentünk a komáromi hídon, és volt velem egy barátom, aki életében másodszor jött át ezen a hídon, nem ismeri a Duna északi oldalát, nem ismeri az ottani embereket se, és egy bizonyos helyzetben az egyik révkomáromi barátom azt mondta, hogy „párki”, és ezt a magyarországi barátom nem értette, és akkor megbeszéltük, hogy miért is nem érti. Elmondanám ezt a történetet, és a végén arra hegyezném ki, hogy egy magyarországi, aki életében ezen a hídon másodszor ment át, nem értette azt a szót, hogy „párki”, ő azt mondja, hogy otthon „virslinek” mondják azt, amit a révkomáromiak „párkinak” mondanak. Persze, hogy nem értette, mikor Magyarországon soha nem hallhatta, de ha a Duna másik oldalán élne, akkor pedig az lenne a furcsa, hogy a magyarországiak nem így mondják, pedig Révkomáromban nagyon sokan így mondják. Óriási a különbség aközött, amit Balázs Géza csinál, meg amit én csinálok. Például nem gúnyolnám ki embertársaimat a Kossuth rádióban azért, ahogy beszélnek. Nem anyáznék. Amikor kigúnyolok valakit azért, ahogy beszél, az azt jelenti, hogy elküldöm a jó ... anyjába. Ez ezt jelenti! Ha egy tanító azt mondja: „magyar ember így nem beszél”, vagy: „a magyar ember nem azt mondja, hogy *láthassuk*, hanem azt, hogy *láthatjuk*”, vagy: „rendes magyar ember így nem beszél. Igazi magyar ember így nem beszél”, akkor azt mondta a tanító néni vagy bácsi, hogy az én édesanyám nem magyar ember, nem rendes magyar ember, nem igazi magyar ember, mert az én édesanyám úgy mondja, hogy „láthassuk”. Ekkor az én tanítóm anyázott! Ennél nagyobb kárt nemigen lehet okozni 5-6 éves gyerekeknek. A Kossuth rádió nyelvművelő műsoraival az a baj, hogy azok is anyáznak sokszor. Sok nyelvi mákonyt terjesztenek, tehát butaságokat⁵, de

⁵ Lásd például Kálmán László „A pincei bogár. A hiszékenység nyelvészbőrbe bújít vámszedőiről” című kritikáját (*Élet és Irodalom*, 2005. május 13., 3-4.) a Kövesdy Zsuzsa szerkesztette *Kedves hallgatóim!* című kötetből (Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2003), ami a Magyar Rádió „Édes anyanyelvünk” című műsorainak válogatása.

többek között anyáznak is, amikor a standard ideológiát úgy terjesztik, ahogyan terjesztik.

KÉRDÉS: *Miként lehetne csökkenteni a nyelvművelés ilyen hatásait?*

Úgy lehetne, többek között, hogy ha a Magyar Tudományos Akadémia nem nyújtana védőernyőt a nyelvi babonáságot és a nyelvi alapú társadalmi diszkriminációt propagáló nyelvművelők fölé. Ez egy lépés lenne. Nem a legnagyobb, de ez lenne az egyik lépés. A másik az lenne, hogy a Kossuth rádióban, ami az én adómból is működik, nem terjesztenének nyelvi tévHITEKET. A harmadik az lenne, hogy a Balázs Géza-típusú embereket a nyelvészek felelősségre vonnák azért, mert szisztematikusan tévHITEKET terjesztenek. Ezt ő csinálhatja, de ne csinálja úgy, mintha ő nyelvész lenne. Ne nyelvészként szerepeljen, ne takarózzon a nyelvtudománnyal, ne keltse azt a benyomást, hogy tudományos szempontból elfogadható, amit mond. Balázs Géza magyar állampolgár azt csinál a Kossuth rádióban, amit akar. De ha ő oda úgy van bevezetve, hogy Balázs Géza nyelvész, sőt újabban nyelvész professzor, akkor már nagyon nagy baj van.

KÉRDÉS: *Ha valaki idegen nyelven beszél, de hibásan, azzal mennyire teszi tönkre az adott idegen nyelvet? Ha én hibásan beszélek szerbül, mert nem az anyanyelvem...*

A szerb nyelvnek ettől semmi baja nem lesz. Ugyanis a szerb anyanyelvű emberek nem fogják elkezdni követni és használni a maga hibás mondat szerkezetét. Elvileg elképzelhető, hogy elkezdik utánózni magát, de ha ez történik, akkor az úgymond hibás mondat szerkezet részévé válik a szerb nyelv valamely változatának. Tehát megint csak nem romlik a nyelv, hanem változik. Vagy az lesz, hogy a maga nyelvi leleménye, ez a kis érdekes mondat szerkezet meglepett a szerbeknek, és annyira meglepett nekik, hogy ez bevonul a szerbbe, és a szerbeket is erre fogják tanítani a tankönyvben, az iskolában, amikor a standardra tanítják őket. Vagy pedig az lesz a szerbek reakciója, hogy

„hát furcsán beszélt, persze magyar az anyanyelve”. Kész, passz. Tehát nem tudja maga elrontani a szerb nyelvet. Sem az angolt, ha angolul beszél, sem az orosz, ha oroszul beszél, egyik nyelvet sem tudja elrontani. Ugyan hogy tudná? Sok magyar tényleg gyalázatosan beszél angolul, de ettől az angol nyelvnek semmi baja sem lesz. Mert annak, hogy a magyarok hogyan beszélnek angolul, gyakorlatilag nulla hatása van arra, hogy az angol anyanyelvű emberek hogyan beszélnek. Erről ugyan van most már egy újabb fajta elképzelés és szakirodalom is, egyik volt szegedi diákunk Hamburgban doktori disszertációt is írt róla, Lesznyák Ágnes, könyvének „Az angol, mint lingua franca” a címe.⁶ A lingua franca egy olyan idegen nyelv, ami senkinek sem az anyanyelve. Amikor egy német és egy francia beszél angolul, akkor az angol nekik lingua franca. Most az a kérdés, hogy az angolnak ez a lingua franca szerepe Európában hogyan fog megizmosodni, ha meg fog, és mi lesz ebből. De ebből se lesz nyelvromlás. Ilyen nincs. Lesz az angolnak egy olyan változata, amit lingua franca változatnak lehet nevezni. A nem anyanyelvűek így beszélnek, az anyanyelvűek úgy. Egyszerű példával: a *one book*, *two books*, *three books* analógiájára *one information*, *two informations*, *three informations*-t mondunk. Az *information* megszámlálhatatlan főnév, tehát nem lehet neki többes számú, „s”-es alakja. Az angol anyanyelvűek soha nem mondják „s”-szel, de a külföldiek sokszor, pláne a magyarok, mert úgy gondolják, hogy az információ az megszámlálható dolog. Semmi baj nem lesz abból, hogy egyesek azt mondják és írják, hogy *two informations*, mások pedig, hogy *two pieces of information*. Ez az angol nyelvnek két változata, s a változatokat beszélők jól értik egymást.

KÉRDÉS: De hát nem kell a hibákat kijavítani?! Ha egy angolul tanuló magyar többes számban használja az „information” szót, ne javítsa ki a tanára?

⁶ Lesznyák, Ágnes. 2004. *Communication in English as an International Lingua Franca: An Exploratory Case Study*. Norderstedt: Books on Demand.

Az angolban a dallam végig emelkedik:

Egy magyar ember mit mond, hogyha nem tudja az angol kérdőintonációt? Tízből 9 az emelkedő-eső kérdőintonációját, amit a magyarban használ, átteszi az angol kérdésre is, mert úgy gondolja, hogy az ott is jó lesz. S ezzel valami borzalmas dolgot csinál, de ezt nem is tudja magáról. Ugyanis kísérletekkel kimutatták, hogy ez a magyar emelkedő-eső dallam az angolokban egy arrogáns, dülleszkedő, pöffeszkedő személy benyomását kelti. Ezt ki lehet mutatni ügyes tesztekkel. Ez azt jelenti, hogy amikor egy magyar ember megszólal, és az angol eldöntendő kérdésére

rátesz egy magyar emelkedő-eső intonációt, akkor anélkül, hogy tudná, azonnal az angol ajkú beszéd társaiban létrehoz egy „Milyen arrogáns ember ez!” attitűdöt. Amit ő nem akart, s amiről ő nem is tud. Sőt, hogy bonyolult legyen a dolog, az angol se igazán tudja, hogy őneki ez az attitűdje beindult. Kialakult benne egy negatív beállítódás, csak nem veszi észre esetleg. Egy jó magyar angoltanár például ilyenekkel foglalkozna, és nem olyasmivel, hogy *informations*, mert abból nem lesz semmi baj, de a magyaros eldöntendő kérdődallamból nagyon sok baj lesz.

KÉRDÉS: Manapság a színpadon se beszélnek elég szépen, a színpadi beszéd és a normális utcai beszéd egyre jobban hasonlít egymásra. Ez nem a demokratizálódás jele?

Tekinthetnénk ezt nyelvi demokratizálódásnak is, hiszen a színpad hagyományosan régóta a legszebb beszéd helyszíne. Tehát az egész nyelvi standard ideológiának a színház és a színpad egy ilyen terjesztő fóruma, és hogyha ez fölhígul olyan borzalmakkal, mint Spirónak a Csirkefej című drámája, hogy mást ne is mondjak, akkor kiborul a bili. „A színpadra engedik a csatorna nyelvét!” – szokták mondani egyébként jó szándékú emberek. „Mi lesz már itt?!” Valójában az lesz, hogy a Spiró-drámát megnéző emberek, és most ezt ki lehet terjesztetni bármi másra, egyre inkább hozzászoknak ahhoz, hogy nem igazán szentségtörő az, ami Gobbi Hilda szájából elhangzik (amikor még Gobbi Hilda játszott a öregasszonyt) a színpadon. Tehát a szép színpadi beszéd, mint a standard változat képviselője és terjesztője, amennyiben elveszti ezt a hagyományos funkcióját, az a mi szempontunkból jó hír. Semmi baj nem lesz, ha a mai színpadokon több változatot engednek meg, mint amennyit azelőtt engedtek meg.⁷

⁷ Jól emlékszem arra, hogy amikor életemben először, 1986-ban megnéztem egy darabot az Újvidéki Színházban, olyan élményben volt részem, amilyenben addig soha. Magyar színpadon magyar színészek nyelvjárásban beszéltek, szinte mindegyik színész, nem csak az az egy, aki valamilyen faragatlan vidéki figurát alakított. Magyarországon vannak nyelvjárási különbségek: egy szombathelyi ember egész másképp beszél, mint egy salgótarjáni vagy debreceni. A színészek azonban mind egyformán beszélnek – mire színpadra kerülnek, nyelvjárásukat levetik, s felöltik a „helyes” beszédet.

Az iskolával, a helyesírási szabályzattal, a nyelvtankönyvekkel az a baj, hogy két változat közül egyet kiemelnek, a másikat pedig tiltják. És azt emelik ki, amit nehezebb használni, nehezebb megtanulni, amit a társadalmi elit használ stb. Nem lesz abból semmi társadalmi katalizma, ha egy színdarabban az összes egyes szám első személyű ikes igét „k”-val mondják. Lesz két-három nyelvvédő ember, aki hangosan fog sopánkodni, de ettől eltekintve semmi baj nem fog történni. Sőt. Azok, akiket sokszor megsegényítettek azért, mert azt mondták, hogy *iszok, eszek, alszok*, egy kicsit jobban fogják érezni magukat, mert „Jé, ezek is úgy beszélnek a színpadon, mint én.”

KÉRDÉS: *És a színpadi trágár beszéd? Az megengedhető? Egyesek szerint az Élet és Irodalom is fölöslegesen trágárkodik.*

Nem tudom, hogy a Csirkefej volt-e az első, az én életemben biztos, hogy a Csirkefej volt az első dráma, ami ezt úgymond terítékre hozta. Sokkal korábban voltak regények meg egyebek, amikor hasonló típusú eszmecserék zajlottak nyilvánosan. De a Csirkefejnél volt az, hogy sokan nagyon fel voltak háborodva, hogy hogyan lehet egy színpadon így beszélni. Aki látta a darabot, vagy olvasta a szöveggönyvet, az, gondolom, egyetért velem abban, hogy ott minden trágárság teljesen funkcionális. Abszolút funkcionális. A másik dolog: a Csirkefej nyelve teljesen autentikus. Spiró György tökéletesen tud magyarul. Hihetetlenül jól tud magyarul. Egyszer megkérdeztem tőle, hogy hogy van az, hogy teneked a mondathatáraid a szöveggönyvben pontosan jó helyen vannak? Mondom: ilyen nincs! Honnan tudod te, hogy hova kell tenni a mondathatárokat? (Amikor a Csirkefej a színpadra került, mi akkor kezdtük a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú című kutatásunkat előkészíteni, és elég sok beszédfelvételt elemeztünk, és többek között arra voltunk kíváncsiak, hogy normális folyamatos beszédet hogyan lehet szegmentálni, hogyan lehet mondatokra bontani. Hol vannak a mondathatárok? Na, elég jól fel tudtuk már bontani a folyamatos beszédet mondatokra, s akkor jött a Csirkefej. Egy tanítványommal elhozattam a szöveggönyvet, elolvastam, és azt látom, hogy Spiró mondathatárai tökéletesek.)

Azt válaszolta Spiró: „Nagyon egyszerű. Kimegyek, évekig járok a csepeli ipari tanulók közé, és megtanulom a nyelvüket.” Ennyi volt neki az investíciója a Csirkefejbe. Megtanulta. Ettől autentikus. És nem trágár. Illetve trágár bizonyos szempontból, de nem funkciótlanul.

Az, hogy az Élet és Irodalom vezércikkei trágárok, vagy nem trágárok, megítélés kérdése. Sok embert ismerek, akik szerint azok. Gondolom, sokan vannak, akik szerint nem azok. Azt is el tudom képzelni, hogy azok, akik szerint trágárok, inkább az én korosztályomhoz tartoznak, azok, akik szerint nem trágárok ezek a cikkek, inkább a maguk korosztályába tartoznak. Az életkor mindig nagyon erős befolyásoló tényező.

Melléklet: Kossuth rádió, 2005. április 17.

Bemondó: Édes anyanyelvünk. A Magyar Rádió anyanyelvi műsorát hallják hallgatóink. A mikrofon előtt Balázs Géza.

B(alázs) G(éza): Kedves hallgatóim! Az 1990-es évektől kezdődően kisebb magyar nyelvészeti háború dúlt a határon túli csaknem hárommillió magyar által beszélt magyar nyelvvel kapcsolatban. Az egyik tábor, amelyhez inkább tartoztak a nyelvvelők, azt mondta, hogy ügyelni kell az egységes, közös magyar nyelvre. A másik tábor, elsősorban a szociolingvisták, azt mondták, hogy minden helyi nyelvváltozatot a demokratizmus szellemében önállóan kell tekinteni, és el kell fogadni különfejlődését. A határon túli magyarok folyamatosan kétnyelvűségi helyzetben vannak, ez természetes. A kétnyelvűség nem jelent semmi nyelvi romlottságot, nyelvromlás egyébként sincs, sőt, a kétnyelvűség, ahogy Arany A. László híres felvidéki magyar nyelvész már 50 éve kimondta, a kétnyelvűség a nyelvfejlődés hajtómotorja. Tehát a határon túli magyar nyelvváltozatok a magyar nyelv mozgatórugói. Az erről a témáról folyó vita írásai „Nyelvárulás vagy nyelvmentés?” címmel kerültek egy kötetbe. Beszédes a cím, mert azt sugallja, hogy egy tudományos vita résztvevői egymást nyelvárulónak vagy nyelvmentőnek tartják. Az érvényes nyelv-

szeti álláspont, ez is beszédes kifejezés, egyesek gyakran hangoztatják, vagyis van érvénytelen nyelvészeti álláspont is, szóval, a magyar nyelvtudományban ma érvényes, mérvadó nyelvészeti álláspont szerint, a határon túli magyar nyelvváltozatok önállósága érték, akkor is, ha ez különfejlődésükhöz vezet. Ennek szellemében először a Magyar Helyesírási Szótárba, majd az Értelmező Kéziszótárba, most pedig a Helyesírás című segédkönyvbe százával, ezrével kerültek bele szlovákiai, kárpátaljai és erdélyi helyi szavak – vajdaságiak nem, mert a vajdasági nyelvészek nem voltak hajlandók szavakat szolgáltatni. Magam is bemutattam a termés egy részét, vagyis határon túli, jórészt idegen, szlovák, román, ukrán szavakat – a magyar szótárakban. Sőt, egy kis történetet is felolvastam, amely ilyen sok nyelven szólt. Kaptam a fejemre! Hász Kati Németországból írja:

Bemondó: Erdélyből elszármazott magyar vagyok. Nem tudom, mit akartak bizonyítani ezzel az írással. Valószínűleg a román nyelv hatását a magyar nyelvre. Én akkor, amikor otthon élttem, és most is, arra törekszem, hogy ne használjuk ezeket a szavakat: *fridzsider*⁸, *punga*⁹, *csubuk*¹⁰. Ezek a szavak benne vannak az új kiadású magyar értelmező szótárban? Két gyermekem van, mindketten először magyarul tanultak meg. Akik magyar környezetben laknak, nem kéne fridzsiderekkel meg egyéb hasonló idegen szavakkal gyengítsék a magyar nyelvet.

BG: Hasonló tartalmú levelet küldött a felvidéki származású Galán Géza is.

⁸ **fridzsider** hűtőkészülék, hűtőszekrény [angol < latin] (Bakos Ferenc. 1994. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.)

⁹ **punga** romániai magyar szó; jelentése 'zacskó, tasak'; nincs benne a *Magyar Értelmező Kéziszótár* 2. kiadásában (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003), noha gyakran használt (románból kölcsönzött) magyar szó Romániában.

¹⁰ **csubuk** főnév <az erdélyi magyarban> borraivaló, baksis. | Mellékkereset. [román] (*Magyar Értelmező Kéziszótár* 2. kiadás [Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003]).

Bemondó: Hároméves koromban engem is a határon túlra reszettek. S mint ilyen, akarva-akaratlanul, jól ismerem a két szláv nyelvet. Mondhatnám, anyanyelvi szinten, ám mindig vigyáztam a saját anyanyelvem tisztaságának megőrzésére. Nem kevertem szlovák szavakkal, vagy fordítva. Nos, azokat a felvidéki magyar szavakat, amelyeket Ön fölhozott műsorában, egyértelműen szlovák szavaknak tekinthetjük. A *csinka*¹¹ szlovák, a *feferóny*¹² [szlovákul kiejtve: feferóni, K. M.] is.

Sajnálatosnak tartom, ha gazdag és szépséges nyelvünket feleslegesen „gazdagítjuk” idegen kifejezésekkel. Ilyen alapon átvethetnénk a teljes szlovák szókészletet.

BG: Ezek után egy kis anekdotát is leír levélírónk.

Bemondó: A felvidéki atyafi, megéhezvén Pesten, ekképpen szól a talponálló eladójához:

– „Kérek egy párkit¹³, horcsicával.”¹⁴ Amaz értetlenkedve néz rá, és közli, hogy az nincsen.

– „Hát ott van, most adott az előttem állónak.”

– „Az virsli volt, mustárral.”

– „Hát jól van, de akkor még egy zsuvacskát¹⁵ (rágógumit) is a gyerekeknek.”

BG: Végezetül álljon itt egy gyermekkoromból fülembbe ragadt keverékdal – írja Galán Géza.

BG: Sárga uborka, zeleni lisztimá.¹⁶

Bemondó: Zöld a levele.

BG: Ennek a kislánynak frájera nyema.¹⁷

Bemondó: Nincs szeretője.

¹¹ *csinka* főnév <a szlovákiai magyarban> súlyzó [szlovák] (*Magyar Értelmező Kéziszótár* 2. kiadás [Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003]).

¹² *feferon* főnév <a szlovákiai magyarban> cseresznyepaprika [szlovák] (*Magyar Értelmező Kéziszótár* 2. kiadás [Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003]).

¹³ szlovák *párky* [párki] 'virslí'

¹⁴ szlovák *horčica* [horcsica] 'mustár'

¹⁵ szlovák *žuvačka* [zsuvacska] 'rágógumi'

¹⁶ szlovák *zelené listy má* [zelené liszti má] 'zöld levele van'

¹⁷ szlovák *frájera nemá* [frájera nyemá] 'nincs pasija'

BG: Ha nincs néki, ále bugye maty.¹⁸

Bemondó: Majd lesz néki,

BG: Jó az Isten, búgye pomáhaty.¹⁹

Bemondó: Segít néki.

BG: Annyit teszek hozzá, hogy a Szlovákiában működő Gramma Nyelvi Iroda ezeknek a kétnyelvűségi kutatásoknak az egyik központja, magyar nyelvészekkel – talán érdemes lenne ott is jelezni a kifogásokat. Egyébként engedjék meg, hogy az érvényes magyar nyelvészet álláspontja szerint ma így búcsúzzam Önöktől: Tyiho gyeti, muka szpi. Dovigyenja.²⁰

Legközelebb már szlovákul közvetítjük a magyar nyelvművelő műsort.

* * *

Eddig tartott Balázs Géza rádióműsorának átirata. Ehhez sok megjegyzést lehetne fűzni, de legyen elég kettő. Az első egy idézet egy felvidéki magyar nyelvésztől, Lanstyák Istvántól:

„Arra, hogy a kétnyelvűek anyanyelvének becsmérlése, csúnyának, romlottnak bélyegzése milyen károkat okozhat egy kisebbségnek, s mennyire a többségi nyelv malmára hajtja a vizet, közelebbi példákat is tudnánk hozni.”²¹

Második megjegyzésem kapcsolódik előadásom egyik konklúziójához: *A nyelvvédők szempontjából a legjövödelmezőbb előíró szabályok azok, amelyeket a beszélők mindig megszegnek.* Azért jövödelmező az ilyen szabályok súlykolása, mert a mindig megszegett szabályok ellen örökké lehet „küzdeni”, örökké lehet róluk nyelvművelő cikkeket írni, előadásokat tartani stb. Van, aki szerint

¹⁸ szlovák *ale bude mat'* [ale bugye maty] 'de lesz neki'

¹⁹ szlovák *bude pomáhať* [bugye pomáhaty] 'fog segíteni'

²⁰ szlovák *Ticho deti, mucha spí.* [tyikho gyetyi, mukha szpi] 'Csönd, gyerekek, alszik a légy.' szlovák *Do videnia* [dovigyenja] 'Viszontlátásra'

²¹ Egy kétnyelvű magyar közösség emléke – túl a Kecegárdán. In: Lanstyák István, *Nyelvünkben – otthon*, 33–40. Dunaszerdahely: NAP Kiadó, 1998. Az idézet a 37. lapon olvasható.

nem kellene *nyelvművelők számára jövedelmező szabályokról* beszélnem, lehetnék udvariasabb is. Csakhogy. Ha tudjuk, hogy kétnyelvű ember sosem beszélhet az egynyelvűek normái szerint, mert az lehetetlenség, akkor bűnös dolog a kétnyelvű magyarokat az egynyelvűek által nem ismert szlovák, román stb. eredetű szavak használata miatt ostromozni, gúnyolni. A kétnyelvűek mindig fognak „idegen szavakat” használni, olyanokat is, amelyeket az egynyelvűek nem ismernek. Őket ezért kigúnyolni tehát mindig lehet lesz, s amennyiben egy ilyen hangos gúnyiratért Balázs Géza honoráriumot vesz fel, tevékenysége jövedelmező.

Hogyan valósítsuk meg nyelvi jogainkat?¹

LETSCH ENDRE²

Előszó

A Magyar Nemzeti Tanács Nyelvhasználati Bizottságának megbízásából az a nem könnyű feladat hárult reám, hogy gyakorlatiasan, hasznavehető módon foglaljam egybe nyelvi jogaink összességét, tanácsokat konkretizálva a megvalósítás mikéntjére vonatkozóan is. Megkíséreltem eleget tenni ennek a megtisztelő fölkerésnek, az eredményt pedig az alábbiakban ajánlom az érdeklődők figyelmébe, abban a reményben, hogy sűrű kitérőim és elkalandozásaim nem akadályozzák meg az olvasót az írás mondandójának kiszűrésében.

Újvidéki történet I.

Betipeg a telepi öregasszony az újvidéki Városházára, majd gyanútlanul és oltári jóindulattal megszólítja az ügyfélszolgálat első ablaka mögött ülő hivatalnokot:

– Kedvesem, a házadót szeretném befizetni, pontosabban reklamálni akarok, mert túl nagy az összeg.

A válasz:

– Ne govorimo mađarski!

¹ Készült Újvidéken, 2003. július 1-jén, elhangzott a VIFÓ II. Szabadegyetemen, 2003 nyarán. A tanulmány elkészülte után több területen is némi változás történt (szerk.).

² A szerző jogász, Újvidéken él.

A fenti példát az az örvendetes tény juttatta az eszembe, hogy nem hivatalos értesüléseim szerint folyamatban van a kétnyelvű útbaigazító föliratok megszövegezése és fölállítása is. Ez a dicséretes törekvés azonban nem javít az általános állapotokon: sajnos – legalábbis a déli végeken – nagyítóval kell keresni azokat a tisztviselőket, akik tudnak és akarnak az egyébként hivatalos használatú kisebbségi nyelven – akár csak konyhaszinten is – megszólalni.

Tesz-e valamit a bimbózó demokrácia új keletű hatalma annak érdekében, hogy ezek az arányok a jó irányba legalább elmozdulni kezdjenek?

További kérdéseim:

Kötelezhetjük-e a telepi nénit a mindennek fölött álló, az egyenrangúnál is egyenrangúbb szerb államnyelv megtanulására? (A válasz: nem!)

A szóbeli kommunikáción kívül kérheti-e az idős asszony, hogy számára az adókvetésről szóló határozatot netán anyanyelvén, vagy ahogyan a jogszabályok fogalmaznak: *saját nyelven* szerkesszék meg és kézbesítsék? (Igen, mert azon községi önkormányzatokban, ahol az adott nemzeti közösség lélekszáma az összlakosság 15%-át teszi ki, vagy az egyes nemzetiségek létszáma összeadva eléri a 10%-ot, a kisebbségi nyelv- és írás-használat kötelezően hivatalos szintre emelkedik.)

Újvidéki történet II.

Betér az egyszeri magyar ügyvéd a törvény házába, táskájából – minő vakmerőség! – előhalászik egy magyar nyelven megírt folyamodványt. Közben elrebeg néhány halk imát a beadvány jó sorsáért. Sokat tépelődött, magyarul fogalmazza-e meg, vagy szerbül. Keserűek a tapasztalatai, de hát elszánt harcosa ő a kisebbségi jogok védelmének, gondolta: ezúttal megkockáztatja. Ügyfele, a magánvádoló, csakúgy, mint a vádlott, a tanúk is **mind-mind** az említett népcsoport tagjai, egyszerűen így az ésszerű. Még tolmács közreműködését sem kell igénybe venni. Igen ám, de vajon létezik-e az Újvidéki Bíróságon két magyar szakember, egy bíró meg egy gépíró, akik büntetőügyekben magyarul járná-

nak el? Itt már nem egyértelmű a válasz, de ezt a bökkenőt előre hagyjuk figyelmen kívül.

A történet folytatása: kering, köröz a beadvány egyik hivatalos helyről a másikra a törvényszék rejtelmes labirintusában, majd a prókátor megrökönyödésére kiköt a magánvád egy, a magyar szót még hallásból is alig ismerő, újsütetű szerb bírónőnél.

Előzőleg az iktatóban az alábbi barátságos csevegés zajlik le a tisztviselő és a jogait merészen alkalmazni vágyakozó jogász között:

– Zar Vi mislite da mi sudimo mađarski?³

– Ne mislim, nego znam!⁴ – válaszolja kissé ingerülten immár az ügyvéd.

A fejlemények: a szerb bíró azonnali határidővel beidézi a vádlottat: nyilatkozzék, hajlandó-e a bűnüldözésnek magyar nyelven alávetni magát?

Hát igen, léteznek egyenjogúak és egyenjogúbbak... Képzelve el a kedves olvasó azt a faramuci helyzetet, amikor a szerb ajkú honpolgárt fürge azonnalisággal, tárgyaláson kívül megidézi a törvény éber őre, jelentkezzék és nyilatkozzon: jóváhagyja-e, hogy a törvénykezés vele szemben szerb nyelven történjék? Ugye muris az ötlet?

A tanmese vége: a történet „főszereplője”, a magyar nyelvű beadvány, végül is – viszontagságos útjának következő állomásaként – csak eltalált a magyarul tárgyalni akaró és tudó bíróhoz, aki aztán az eljárást lefolytatva ítéletet is hozott. Azt a mákszemnyi problémát ezúttal felejtjük el, ha az elégedetlen fél netán föllebbez, másodfokon, a Kerületi Bíróságon már nincs, aki magyarul elbírálja. Az igazságnak tehát, ha nem is örökre, de hosszú időre búcsút inthetünk.

Kérdéseim:

Kérheti-e a magyar ajkú polgár, hogy a bírósági eljárás az egyébként hivatalos használatban lévő nyelven, az anyanyelvén folyjék? (A válasz: igen.)

³ Őn azt képzeli, hogy magyarul ítélkezünk? (szerk.)

⁴ Nem képzelem, hanem tudom. (szerk.)

Ilyen körülmények között vajon elvárható-e egy jogait érvényesíteni kívánó embertől, hogy nemzeti és nyelvi jogainak maradéktalanabb érvényesítése végett szinte örökre elássa magát az egyébként is lomha, meddő és erőtlen törvénykezés útvesztőjében? (A felelet: nemigen. Vagy tévedek?)

A példák sora szinte a végeláthatatlanságig folytatható volna. Ledönthetetlen akadályokba ütközünk mindig, vagy tompítva: gyakran, a hivatalos szervek bürokrata önkényével szembetalálkozva. Szó lehet akár magyar (kétnyelvű) személyi igazolvány kérelmezéséről, anyakönyvi kivonatról stb.

Gyűjteménye azon jogszabályoknak, melyekből nyelvi jogainkat fakaszthatjuk

Szövegemben – a szakmai igényesség követelményeinek való megfelelés szándékán túl – el akarom kerülni a fogalmazás szárazságából fakadó unalom reánk leselkedő veszélyeit, ezért van a stílusnak harsány ornamentikája, ezért a szóvirágok, a circumlocutio. Bocsánat miattuk.

Akkor kíséreljük meg valamiképpen rendszerbe is foglalni jogainkat, melyeket a nyelvi önmegvalósítás területén érvényesíteni kívánunk.

Bár a nem szakmabelieket kevéssé hozza lázba annak ismerete, mely törvényszabályt kell fölűtnie jogainak megismerése céljából, azonban a teljesség igényét szem előtt tartva az érdeklődőket nem kívánom megfosztani a közvetlen tájékozódás szép lehetőségétől. Tekintsék majd meg ezért a kedves olvasók a munkát kiegészítő, vonatkozó törvények és egyéb jogszabályok csatolt jegyzékét.⁵

Elsősorban és általánosságban a világ legdemokratikusabb és leghaladószelleműbb alkotmánya a megszűnt országé, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságé, tartalmaz megkerülhetetlen utalásokat a nemzeti kisebbségek jogairól. Nem magyarázkodásképpen, ellenkezőleg, a világos és könnyű eligazodás kedvéért mondom: ***az azóta hatályba került új alkotmányos, majd az***

⁵ A tanulmány végén található (szerk.).

emberi és kisebbségi jogokról és (állam)polgári szabadságokról szóló alapokmány jótáll az eddig szerzett kisebbségi jogok fennmaradásáért és sérthetetlenségéért. Ez legalább megnyugtató! Igaz: a megvonás tilalma terhének nehezeke nem nyomja a gondterhelt politikusok gyöngé vállát, ám az akadékoskodás nem lehet célom.

A jogelőd ország nemrég még érvényes és alkalmazott alkotmányának fontos rendelkezése előírnyozza: az állam elismeri és szavatolja a nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és egyéb sajátosságai megóvásának, fejlesztésének és kifejezésének a jogát, valamint engedélyezi nemzeti szimbólumainak használatát.

Ezt a tárgykört taglalva az alábbiakban egy kicsit kiterjesztjük a nyelvi jogok értelmezésének határait.

A zászlóhasználatról visszafogottan

Az újabb fogas kérdés: kitehetem-e vajon a koronás címerrel ékesített magyar zászlót házam homlokzatára nemzeti ünnepeken, vagy máskor? Végtére is a fent említett lobogó mindenképpen nemzetem jelképének tekintendő, ráadásul nem egy másik ország hivatalos szimbóluma, mert a Magyar Köztársaság állami lobogójában nincsen címer, sem korona, sem egyéb jelkép. Ha jól emlékszem, utoljára a megboldogult titói időkben volt szerencsém látni, hogy magyarul településeken (akkor még vörös csillagos) magyar zászló ékesítette a köz helyszíneit jeles ünnepeken. És mostanában?

Ha abból a képtelenül logikus feltevésből indulunk ki, hogy Kosovo tartomány szerves része e kies hazának (vajon meddig még?), akkor bizony nyugodt lélekkel leszögezhetjük: az albánok irigylésre méltó mértékben előrehaladtak jelképeik használatának tényleges érvényesítésében, mert hiszen odalent az albán állami és nemzeti lobogót büszkén lengeti a nemzeti érzékenységeket nem ismerő szél.

Komolyra fordítva a szót, e sorok írója feladatának tekinti, hogy a játékos nyelvi humorral fölvetett problémákra viszonylagos, vagy teljes szakmai egyértelműséggel válaszoljon is, lehetőség szerint pedig a megvalósítás mikéntjére is feleljen, tehát:

A vonatkozó jogszabály, mely közelebbről meghatározza a zászlóhasználat módjait, számunkra nem is annyira a JSZK zászlójának használatáról szóló törvény, hanem a már említett, kisebbségi jogokat oltalmazó tavalyi⁶ szövetségi jogszabály idevágó része. Ez egyfelől kimondja: a nemzeti kisebbségek tagjainak jogukban áll nemzeti jelképeket választani és használni is. Másfelől pedig a nemzeti jelképek nem lehetnek azonosak egyetlen másik állammal (esetünkben a magyar anyaország) szimbólumaival sem. Ha szárnyalni engedem képzeletemet, és figyelmen kívül hagyom a célszerűség vezérelvét, azt a következtetést is levonhatnám – mivel a magyar trikolor, közepében a koronával vagy a Kossuth-címerrel, nem egyezik meg a mostani Magyarország állami lobogójával –, hogy egy ilyen zászlóval bátran lehet fölvonulni, akár tüntetni is, mi több, öklöt rázva randalírozni, jobb esetben vízummentességet követelve, rosszabb változatban pedig „nem, nem soha!” irredenta jelszavakkal operálni. Emlékeztetnék, hogy a ki tudja hány vármegye „érdekérvényesítését” megcélzó mélymagyar egyesület határtalan meglepődésére és felháborodására –, ami azért következett be, mert néhány túlbuzgó, magyar zászlóval vonuló aktivistája, a szabadkai tüntetés bevégeztével – váratlan „többségi” megverettetést volt kénytelen elszenvedni. Megdöbbenésünk látványosan egységes volt, az elvétve érkező mérsékelt bírálat hangjait üvöltő tömegek torkolták le napilapunk hasábjain is. Álláspontom szerint nem tudunk józan fejjel gondolkodni, hőbörgésünk nélkülöz minden pragmatikus harcászati érzéket.

Ha már a mérsékelt és megfontolt taktikai lépések szükségességének kérdését vetettem fel, legyen szabad fölkinálnom egy – érzésem szerint – elfogadható zászlóhasználati módozatot, mely egyaránt megfelelhet mind annak a törvényi követelménynek, hogy más nemzet (ország) lobogóját csak a hazaival együtt lehet kitűzni, mind a kíváncsnak: az adott jelkép, zászló ne legyen azonos egy másik ország szimbólumával. Rátérek tehát korszakalkotó indítványom megfogalmazására. Az illetékesek figyelmébe ajánlom: mivel mi mégiscsak elsősorban **vajdasági magyarok** vagyunk, és mert ennek az autonóm egységnek, régiónak

⁶ 2002. évi (szerk.).

nemrégiben címere látott napvilágot, nyugodt lelkiismerettel javasolhatom, hogy öntudatos nemzetiségi polgárként ne mondjunk le a zászlóhasználat lehetőségéről és jogáról, de szűkebb pátriánkban emeljük a lehető leghivatalosabb rangra a Vajdaság címerével ékesített magyar zászlót. Azt aztán nyugodt lelkiismerettel, „új” hazánkhoz kinyilatkoztatott hűséggel használhatjuk, és bárhol kitűzhetjük. Jelen korunk nehezen csillapodó kedélyeinek ismeretében az atrocitások teljességgel ekként sem zárhatók ki (gondoljunk csak a sok magyarellen es feliratra, szórólagra, fal-firkára⁷), ám meghunyászkodnunk nem szabad, „kövérebb” megfogalmazásban pedig: nem leszünk a többségi nemzet lábtörlője, sem csizmapucolója.

A tolmácsolásról, huncut közegben

Szövetségi „exalkotmányunk” lehetőséget szavatol a nemzeti kisebbségek hivatalos nyelvhasználatára is, természetesen ez a kisebbségek által lakott településekre vonatkozik, a közelebbi föltételekről külön törvény rendelkezik.

Persze előállhatnak igen kacifántos helyzetek is. Némely, szerföltött egyenrangú magyar községben könnyedén ellehetetlenítik az anyanyelv használatát a megfelelő állami szerv színe előtt, pl. égbekiáltó szakemberhiányra hivatkozva. „Mi kérem, nagyon szeretnénk ezt a káderproblémát megoldani, de ha egyszer nincs magyarul tudó jelentkező, akkor mit teyünk?” – tárják szét a kezüket. Oly módon is akadékoskodhatnak továbbá, mint ahogy tették e sorok írójával, néhány évvel ezelőtt a legvadabb miloševići időkben, amikor meginvitáltak ugyan a magyarcsernyei bíróságra tolmácsolni, de... Saját költségemen odalejtem, a tárgyaláson fordítottam, majd pediglen alázatos szerénységgel érdeklődni mertem szimbolikus tiszteletdíjam eljövendő sorsa felől. Ekkor azt a meghökkentő választ kaptam, hogy a bíróságnak e nemes (vagy az elnök számára nemtelen) célra most semmiképpen sincsen pénze, a távolabbi jövőben pedig esetleg bátorkodjak reménykedni némi megalázóan csekély juttatásban.

⁷ Azóta sajnos sorozatos és brutális magyarverésekre is (szerk.).

Ha már a piszkos anyagiaknál tartunk, fölvetődik a kérdés:

Ki köteles viselni a bírósági eljárásban szereplő tolmács díját, költségeit?

A polgári perrendtartásról szóló törvény kimondja: a nemzetek és nemzetiségek anyanyelvének használatából fakadó költségek a bíróságot terhelik. E rendelkezésekre jegyezte meg találóan egy megbecsült kolléga, hogy ha a bíróság tolmácsot rendel ki, akkor az államnak ezt meg is kell fizetnie.

Nem akarom mondókámat végletesen el irányítani törvényszéki gyakorlatunk visszasságainak elemzése felé, nyomatékositom azonban: ez a norma még inkább vonatkozik a büntetőjog ágára (vádoltak, tanúk stb. nem ritka megnyilvánulási eseteire). Csúpan a mihez tartás és az ismeretek kibővítése végett a nem jogászok, a törvényszék elé ritkán idézett laikusok felvilágosítására jegyzem meg: egyre sűrűbb a buzgó bírói gyakorlat, miszerint a fordítás költségeit a tájékozatlan igénybevevők terhére akarják róni. Mélyen amorális és szabályellenes! Érzésem szerint az ilyen személyeket az a hátsó szándék vezérli, hogy alattomos módon, a zsebekben kotorászva, visszahőköltessek a jámbor kisebbségi jogkövető alattvalót alkotmányos jogai érvényesítésétől, aki az efféle „represszív instrumentumok” kilátásba helyezésétől megijedvén, anyanyelve használatát egyáltalán nem is kérelmezi.

Mi több, az ilyen magatartás az egyébként lelkes tolmácsok szereplését is erősen korlátozza, mert kevés olyan megszállott, öntevékeny és elhivatott szakember létezését ildomos föltételeznünk, aki pusztá szerelemből ingyen és bérmentve vállalja föl a nyelvi ügy istápolását és átütő erővel történő megvalósítását, vetélkedve az erősebb és hatalmasabb többségi oldal korlátozó harcmódorával.

Csak azt tanácsolhatom az érintetteknek, a fentiek tudatában **ne hagyják, hogy a hatalom birtoklóival vagy bitorlóival szembekerülve – legyen szó kistisztviselőről vagy „főbíróról” – e jog gyakorlásától bármilyen kifogással megfosztassanak!**

Közben új ország születik...

A bőszen nyelvi jogi ismeretterjesztő rút sorsának kaján grimasza, hogy miközben eme maradandó értékű sorait körmöli, éppen kihuny alóla egy ország annak egész szabályerdejével egyetemben. A kútfők, miket fönn, s alant sorolok, csupán, mint a múlt gyöngyszemei kezelendők, az új előírások pedig most vannak megszületőfélben, de mivel a kimúlt honban szerzett jogainkat az új regulák által alulmúlni nem engedhetjük, indokoltnak tekinthető további eszmefuttatásunk és fejtegetésünk, hogy sürgős feladatainkat nem altatva, változatlan lendülettel, élénken foglalkozunk újólaj lojális jogkövetőink tartós felvilágosításával.

Idézet a szerb–montenegrói államalakulat vadonatúj alkotmányos alapokmányából:

„Az emberi és kisebbségi jogok, egyéni és kollektív, valamint a polgári szabadságok elért szintjét **csökkenteni nem lehet.**”

Nem lehet? Lehetni lehet, de **nem szabad!** Azaz nem volna szabad véres verejtékkel kiharcolt jogainkat, jogállásainkat, állásainkat csorbítani, megszüntetni – gondolok itt hirtelen rádiós frekvencia-megvonásokra, „részeges” hírlapírók elbocsátására, egyéb „szakszerű ésszerűsítésekre”. De ez már egy másik téma.

Ha megboldogult országunk néhai alkotmányát elemezzük – egyik alapvetése szerint a törvényszéki eljárás nyelvének nem ismerése nem jelenthet hátrányt az állampolgár jogai és érdekei érvényesítésének tekintetében –, indokolt lenne föltételeznünk, hogy a törvények éber alkalmazói, a bírók, tehetséges eljárásvezetésük közepette sohasem feledkezhetnek meg ama perrendtartási kötelezettségükről, miszerint ha ügyfélként, tanúként, egyéb részvevőként magyar vagy „magyargyanús” egyénnel szembesülnek, nem mulasztják el szíves figyelmét fölhívni a nem elhanyagolható körülményre: vallomásaikat anyanyelvükön is megtehetik – mint említettem – tolmács közreműködésével. Sajnos igaz, nem a kisujjamból szoptam ki, a napokban megesett: egy tudor bírónő (magiszteri címmel büszkélkedhetik) egyfelől arra sem méltatta a Kiss és Nagy családi névre hallgató felet, tanút, hogy mint járatlan ügyfeleket tájékoztassa őket a jogról és lehetőségről, miszerint nyilatkozatukat a törvény színe előtt anyanyelvükön is tehetik. Lényeges eljárási szabálysértés ez, ám ha

nem tudunk róla, vagy érzésünk szerint megfelelő szinten bírjuk a többség, az állam nyelvét, hajlamosak lehetünk elegáns nagyvonalúsággal átlépni e jog érvényesítésének határozott kikényszerítése fölött. ***Ne így tegyünk, éljünk vele!***

Az pedig már csak hab a tortán, hogy nevezett bírónő izgága hisztériával, hangosan és udvariatlanul követelte: a háborúk során hont és lakhelyet változtató (de szívet nem cserélő) ügyfél tüntessen fel újvidéki címet, mert a bíróság arra csak nem fecsérelné a kincset érő idejét, hogy külföldi idézésekkel foglalatostkodjék...

Joga van-e a vajdasági magyar embernek bíróság előtt magyar nyelven megnyilatkozni?

Joga van-e a borzalmas háború elől külföldre, Uram bocsá', Magyarországra önként távozott vagy hadi behívókkal elűzött vajdasági magyar polgárnak külföldi címre kérnie bírósági idézését?

A válasz mindkét esetben a legesleghatározottabb IGEN!

A bíróságon át a közigazgatás felé

Az általános közigazgatási eljárásról szóló törvény szintúgy említi a nemzeti kisebbségeket, azok egyenrangú nyelvhasználati jogát.

Kevesen tudják, hogy a közigazgatási eljárás olyan tág tárgyesetkörrel ölel föl, mely a kisebb súlyú közlekedési kihágások miatti felelősségre vonástól kezdve a nyugdíjügyeken keresztül egészen az adójogi vagy anyakönyvezési rendtartást is magában foglalja. Világos, minden olyan esetben, amikor valamilyen hatósággal szembesülünk (rendőrökkel is, ha példálózhatok), követelhetők a nyelvi jogok. Persze, ezzel nem azt akartam mondani, hogy igazán jól járunk, ha egy intézkedő rendőrrel szemben – mondjuk 160 km-es sebességgel száguldoztunk, és „lemeszelt” bennünket – a legcélravezetőbb módszer „kukának” tettetni magunkat, és azonnal tolmácsért kiáltani, pláne, sőt! Ez kifejezetten kontraproduktív lehet, ilyen magatartás nem javallható, a nyelvi jogok értelmezése pimasz, rugalmatlan kezelésének minősíteném. Talán jogos, de nem ésszerű, és arcátlanul provokatív is. ***Ilyet tehát ne tegyünk!***

Ha azonban egy, a kulizástól és kóroktól megfáradt, korosodó temerini takarítóasszony a rokkantügyi orvosi bizottság elé járul, és még arra sem képes, hogy csontritkulásos lábtörését, fájdalmait, panaszait szerb nyelven előadja, annak bizony joga van magyarul szólani, a hatóságnak pedig kötelessége (volna) a lehetőséget biztosítani.

Közbenső megjegyzés gyanánt hadd mondok el az újvidéki gyermekkórházban megtörtént eset szomorkás és tanulságos történetét: megérkezik egy rémült zentai anyuka karjában beteg, hároméves gyermekével. Közöltetik a szigorú regula: a kismama nem maradhat a kórházban. Minő empátia és szamaritánus hozzáállás, a fiúcskát fölveszik, meg fogják gyógyítani. A drámai kérdésre azonban, miképpen kívánnak majd szót érteni a homogén közegből érkező kicsiny jövevénnyel, kiderül, hogy az osztályon – legalábbis abban a váltásban – még mutatóban sem lehetett magyarul tudó orvost, ápolót, személyzetet találni. Vajon a legmegfelelőbb megoldás-e gyógyírként a fenti seblázás esetre, hogy közvélemény-kutatást rendeznek, beszél-e valaki magyarul a bent levő mamák közül, aki rögtönzötten áldásos fordítói tevékenységet fejthetne ki? A kérdés annyira morbid, talán ne is válaszoljunk rá. A „gyógykezelési javallat” (nemsokára receptek fölírásával is foglalkozni kezdetek): orvos- és nővérképzésünk során talán nagyobb hangsúlyt volna ildomos fektetnünk a környezetnyelv legalább alapszintű ismereteinek megkövetelésére. Azt senki magyar nem nehezményezheti, hogy az angol szaknyelv oktatása – nem is alacsony szinten – folyik az Újvidéki Orvosi Karon. De könyörgök, hány angol beteg érkezik ide ilyen bajnoki idegenforgalom mellett? Ami pedig minket, frusztrált kisebbségeket illet, valahogy szívesebben beszélénk anyanyelvünkön, bár a világnyelvek terén is verhetetlenek vagyunk, meg aztán a postaládákon, cégéreken is boldogabban szembesülnénk némi, szívünknek kedvesebb föliratokkal.

Ez azonban már átvezet bennünket az egyik következő téma, az iskola, az oktatás, a nevelés meg a mindig kétszer csöngető postások buja világába, ám a tanügyről majd egy későbbi fejezetben lesz mit mondanom.

Azok a fránya tanúsítványok

Az iskola, amelyben magyar oktatás is folyik, még akkor sem hajlandó magyar nyelvű igazolásokat kiállítani, vagy netán úrlapokat kitölteni és hitelesíteni, ha az okmány rendeltetési helye Magyarország. Jó néhány példával támasztható alá: ez a túlbuzgó hivatalos nyelvi öntudattal megáldott titkárocskák hatalomgyakorlásának bevált fogása. Mondanom sem kell, ilyenkor **mindenki tiltakozzon!** – hiszen ordító jogfosztásról van szó. Megint más, gyakorlatias kérdés, nem egyszerűbb-e az összeakaszzkodás elkerülése és egy hites bírósági tolmács szolgáltatásainak megrendelése, mint ahogyan ez e sorok írójának személyes közelmúltjában (hagyjad magad, hamarabb szabadulsz alapon) szomorkás kudarcérzéssel, apatikus lemondással néhányszor megtörtént.

Első nekifutásra, egy szuszra kb. ennyit akartam elmondani a fölmerülő, vagy csupán előfordulható eshetőségekről, mely helyzetekben nem ám „bamba barom – béna birka” módjára a sors kénye s kedve szerint, Petőfi után szabadon: lökdösődünk idébb-odább, hanem ellenkezőleg, nemünktől függetlenül férfias határozottsággal kiállunk és mondjuk: **jogunk van hozzá.** Nem követelődünk, de igényelünk és követelünk. Megmaradásunk egyik záloga ez.

Mit követelünk? Igényeljük a két-, vagy magyar nyelvű közigazgatási okiratok kiadmányozását!

Furcsa eseteink a rendőrségen...

A mindennapi élet egyik legelemibb gyakorlati kérdése: hogyan érvényesíthető a minimum kétnyelvű hivatalos okiratok kézhezvételére való jogunk? Azt senki sem vonja kétségbe, hogy a nyájas, jámbor és türelmes honpolgárnak joga van például kétnyelvű személyi igazolvány birtoklására, csakhogy a szépséghibába a belügyi titkárságok ügyfélszolgálatain tapasztalható elképesztő embertömeg általi akadályozottságban nyilvánul meg. Ebben is. Mi is történik valójában? Bemegy a magyar ember a rendőrségre, három óra hosszát sorban áll, az ablak mögött ülő jól képzett referens pedig közli vele, hogy magyar nyelvű „könyvecs-

ke” márpedig nincs. Az öntudatos kisebbségi ilyenkor előveszi felesége igazolványát, az előadó orra alá dörgöli: márpedig van! A szemrebbenés nélküli válasz azonnal érkezik: pillanatnyilag nincsen kéznél semmilyen más nyelvű nyomtatvány, csak cirill betűs szerb, ezért aztán külön kell kérelmezni, megvárni a magyarul tudó hivatalnokot, újra sorba állni, 2 hetet várni, lemondóan legyinteni, sarkon fordulni, avagy esetleg csökönyösen és tántoríthatatlanul kijárni a jog érvényesítését. Töredelmesen bevallom, én magam, a fentiekkel tökéletesen tisztában voltam, a kisebb ellenállás útját választottam, s ma is pironkodva viselem az öklömnyi cirill betűs szerb helyesírással kiállított okmányt, nem álltam ugyan sorba, de mindennapi „hadviselésemben” egy jelentős csatát vesztettem.

Mit ajánlhatunk tehát a nem egyedi problémával szembesülő sorstársainknak?

Ne engedjék magukat eltávolítani, hiszen felvilágosult tudatossággal újra csak bátran, mi több, vakmerően kell kérni ezeket a hagyományos, szerzett, el nem vehető jogokat.

Megígérhetem továbbá, hogy intézményes szinten is a Magyar Nemzeti Tanács feladatkörének megvalósítási folyamatában intézkedések sorozatával fogjuk célba venni a szemellenzős hatalmat, hogy ne csak verejtékes és könyöklős sorbaállások, kínos viták és gyözködések kimerítő kalodájából kievickélve tudjunk valami kézzelfoghatót e téren fölmutatni, hanem természetes legyen a magyar nyelvű okmányok hozzáférhetősége, beszerezhetősége.

*... az anyakönyvvezetőnél
(és mi legyen a marhalevelekkel?)*

Rokon téma továbbá a kétnyelvű anyakönyvi (születési, házassági, halotti) kivonatok kérdése is. Mentorom és professzorom közmondásosan szellemes megállapításai közé tartozott, hogy „Becse kerekén” már másfél évszázaddal ezelőtt is a földkerekség, azaz ne túlozzunk, a régió, e többnyelvű, soknemzetiségű, toleráns, egymást megbecsülő vajdasági föld megvonhatatlan vívmányai közé tartozott az ötnyelvű *marhalevél* vagy *lópaszus* hatóság ál-

tali kibocsátása. Nem is volt ezzel különösebb probléma a nagy nemzeti fölbuzdulások intézményesített rögzülésének időszaka előtt. Nekünk nem, de mások torz agyában hódító és homogenizációs téveszmék fogantak, s mivel e mérgezett ötlettől megrontott anyaföldben éltető táptalajra talált a sovíniszta kizárólagosság, a szolgálkú intézmények szemellenzősen szolgálták ki a nem is mindig jogi köntöst öltött utasításokat, szabályként, előírásként tűntetve föl a kétes elvet: csak cirill betűs dokumentumok létezhetnek, legyen szó okiratokról, oklevelekről, bizonyítványokról vagy „marhalevelekről”. Csak melleleg jegyzem meg, hogy mint a székvárosi levélszekrényeken, létezik ám többnyelvűség (Funar Kolozsvárja, mit szólsz ehhez?) angol, francia, német, szerb nyomtatványon, természetesen szerb nyelven kitöltött többnyelvű anyakönyvi kivonatokat kérelmezni és kapni is lehet, ti magyarok pedig a nyelvi igényeitekkel menjetek a búsba! No, hát ez az, ami ellen erőlesen föl kell lépünk, mert jogunk volt, van és lesz is hozzá!

Neveink írásmódjának gyötrő kérdéséről

A problematika mellékágaként hadd jegyezzük meg e helyütt: a személynevek eredeti, **a magyar helyesírásnak és a hagyományoknak megfelelő írásmódja** életre hívásának szempontjából is fontos itt a következetes kiállítás. Ha a régi dokumentumokkal összhangba hozott névírás módokat vesszük figyelembe, ma is keresztül tudjuk „passzírozni”, hogy a Vörös ne Veres legyen, a Sörös ne Seres, a Török ne Terek, a Szőcs ne Sec, a Szűcs ne Sicc, a Géczy pedig ne... ohohó, nem akartam én vulgáris lenni, csak a valós gond súlyosságára, viszont ugyanakkor a megvalósítás mikéntjére is rá akartam szerényen világítani.

Sohasem felejttem el azt az aranyos történetet, melynek személyes kicsengését aligha tagadhatnám: amidőn egyszerűlt fiúgyermekem e világra kiabálta magát Topolya fatornyos városában, a (bevallom ismerős) anyakönyvvezető lezser komócióval a hagyományos németes vezetéknevet anyakönyvezte akkora TSCH-val, hogy az még ma is majd kiesik a gyerek minden okmányából. Két évtized távlatából ez az eljárás egy kicsit fölületesebbnek is minősíthető, a kedvezményezettek ezúttal mi voltunk, ki-

sebbségiek. Sajnos ez a ritkább eset, mint tudni való, majdnem mindig mi húzzuk a rövidebbet.

A félreértések elkerülése végett: mi nem jogtalan előnyökhöz akarunk turpisságokkal hozzájutni, csak az általánosan elismert, szerzett, kivívott demokratikus szellemiségű közösséget illető fölhatalmazásokkal kívánunk élni.

Jóllehet az anyakönyvvezetőt meglehetősen mereven köti a szabály, hogy a kivonatban csak úgy és azt tüntetheti föl, ami és ahogyan az anyakönyvben eredetileg írva vagyon, tarsolyunkban mindig ott lapul a hibaigazítás tartalékfegyvere. Az effajta eszközöknek nem túl szigorúak az alaki kellékei. Régi okmányok, egyházi kivonatok, kérelem alapján, szép szóval, de a legrosszabb esetben az „új” személynév használatára végigzongorázott közigazgatási eljárásban kiharcolható az engedélyező határozat.

Személyneveink eredeti helyesírásának követeléséhez mindig ragaszkodjunk, ha ez külön procedúrát, névváltoztatási kalamajkát föltételez, akkor is!!!

És a frigre lépés magasztos pillanataiban?

Még egy perc erejéig maradjunk az anyakönyvvezető helyszínén. Az ember életének maradandóan fennkölt, ünnepélyes pillanata a frigre lépés. Mármost nem akarom külön idemásolni a házasságról szóló törvény vonatkozó rendelkezéseit, de jogaink tárában bizton elkönyvelhetjük a lehetőséget, miszerint „magyarul” házasodhatunk. Közérthetőbb nyelvre lefordítva, mire gondolok? Mielőtt az anyakönyvvezető színe elé járulunk, s mátkánkkal meghatottan végighallgatni készülünk a megfelelő jogszabály reánk szabott cikkelyeit, **kérjük: ez történjen magyarul!** A felejtetetlen pillanatokra jobb érzéssel tudunk majd egész életünk során visszaemlékezni. Még az olyan kisebbfajta nyelvbotlásokra is, amilyeneket szórványban el-elkövetnek hivatalos közegeink, amikor például a Vörös vezetéknevet nem is Veresként olvassák föl, hanem Véresként. Hogy azonnal ki is használjam a ziccert, közhelyesen bár, de az iménti névre kapcsolódva sóhajtván ideírom: **véres ez a küzdelem**, melyet mi folytatunk, reméljük, a jövőben már csak átvitt értelemben lesz az.

Az oktatás és a művelődés rázós tárgyköreiről

Ezek a témák nyilvánvalóan és elsősorban az intézményesített föllépést teszik szükségsszerűvé (az MNT szerveinek feladatkörébe utalt eszközrendszer igénybevételével), nem tekinthetjük azonban elhanyagolhatónak a mindennapi esendő ember, a szülő vagy diák lehetőségeinek föltérképezését sem.

Napló gyermekeinknek

Az általános iskoláról szóló törvény a nap(ló)nál is világosabban kimondja: a naplót a tanítás nyelvén muszáj vezetni, valamint, hogy a közokiratok is a nemzetiségek nyelvén adandók ki. Ugyanilyen rendelkezést tartalmaz a középiskolákról szóló törvény is.

Ehhez képest, ha továbbra is azt a csalárdságot tapasztalánk, hogy a magyar osztályokban a magyar tanárok cirill betűsen és szerb nyelven kénytelenek naplót vezetni, akkor mit tegyünk? Számba kell venni, nem a káromkodást, hanem a lehetőségeket: ki mindenki emelje föl öblös hangját ez ellen az agyament kényszerűség ellen? Ha rossz a törvény, akkor módosítását, kiegészítését javasoljuk! Minden erőnket, tekintélyünket latba vetve indítványokkal bombázni a másmilyen bombázásokhoz szokott hatalmi szerveket mindaddig, amíg a számunkra megnyugtató változat meg nem születik. Ha azonban (s ez tűnik valószínűbbnek és gyakoribbnak) egyedi önkény áldozatai vagyunk, akkor az átlagosan öntudatos szülő is cselekedhet, nem is keveset! Panasszal, kifogással, ellentmondással s egyéb létező és kiötlött jogorvoslati lehetőséggel kell élnie, hogy az áldatlan, minden logikát nélkülöző állapotot megszüntessük.

Tanárok keserves sirámai

Egyik, készségesen rendelkezésemre álló tanár ismerősöm elmondta: őt magát ugyan sohasem kényszerítették arra, hogy magyar osztályban tanítván a naplót mégis szerb nyelven vezesse. Viszont tényként említette: csupán a kétnyelvű naplókönyv és

a bizonyítvány-úrlap az a két nyomtatvány, amely megfelel az egyenjogú nyelvhasználat „szabványának”. Mindazonáltal a pótvizsga adatlap már tisztán szerb nyelvű, és úgy is kell kitölteni, továbbá minden egyéb tanúsítványt, pl. iskolalátogatási igazolást sem lehet másképpen, csak az állam nyelvén kiállítani.

Egy másik megbízható informátorunk arról tájékoztatott bennünket, hogy tantárgy neveként a *magyar nyelv* márpedig cirill betűsen «мађарски језик» alakzatban virított-feszített a naplókönyvben – a tanár neve is kötelező kényszerűségből cirill betűsen gubbasztott. Ez talán apróságnak tűnik, hiszen ezek után következhetett a magyar nyelvű bejegyzés, de az már mégis csak borzasztó, hogy az egyes bátortalanabb vagy kényelmesebb tanárok a magyar tannyelvű osztály magyar ajkú gyerekeit a szerb *azbuka* betűrendjében tüntették föl a – főkönyvek alapján – a naplóban. Szomorú. Egy kis többletmunkával ez a hiányosság kiküszöbölhető lenne. Egyébként okom van föltételezni, hogy a múltbéli beidegződéseknek „köszönhetően” ilyen visszasságokra bukkanhatunk elvértve még ma is.

Tehát mi a feladata ilyenkor az efféle fonákságokat észlelő egyénnek? Persze, kiabálni kell, jó hangosan, hogy mindenki meghallja, ezenfelül pedig a megfelelő érdekvédelmi és egyéb szervekhez eljuttatni az észrevételeket, problémákat, az ajánlatokat a kiküszöbölés módozataira vonatkozóan is, hogy aztán az okos tisztségviselők megtegyék a legkonkrétabb lépéseket az állapotok javítására. Sokat segít majd e téren biztos a „biztos”, ha valóban bevezetik az ombudsman intézményét, akinek becses személyéhez mindannyian határtalan bizalommal fordulhatunk majd bajos ügyeinkben.

Az általános iskoláról szóló törvény velünk, kisebbségekkel szemben igen nagylelkűen rendelkezik, habár legalább 15 első kisdíáknak kell jelentkeznie egy iskolában ahhoz, hogy (esetünkben magyar) osztály nyílhasson. Ha ennél kevesebben vannak, akkor a megértő oktatási miniszter általában jóváhagyja az osztályindítást. Ezt a jogszabályi megoldást mindenképpen kedvezőnek minősíthetjük. Szerény ismereteim szerint a gyakorlat is többé-kevésbé megfelelt érdekeinknek. (A jövőben úgyszintén az lesz a teendő – ha létszámbeli fogyatkozásunkat nem tudjuk las-

sítani vagy megszüntetni –, hogy a kisebb létszámú osztályok is megalakuljanak. Ezt tűzön-vízen át is ki kell vinni.)

Ugyanez a gondolatsor vonatkozik a középiskolai oktatásra. Itt sem *conditio sine qua non* a 15-ös létszám. Ha féltő szemeinket a bánáti oldalra, mondjuk Nagybecskerekre szögezzük, föléled bennem a gyanú: voltak már efféle gondok az osztályindítások körül több képzési szinten is. A helyzet látványos javulása nem várható, a többségiek hozzáállásáról pedig ezúttal véleményemet megtartanám magamnak. **Az öntudatos szülők megfontolt, de határozott magatartása e témakörben sem lesz megkerülhető.**

Idült újjvidékieként egy másik példa is eszembe jutott. Néhány évvel ezelőtt a szülők nagy rőssel tiltakoztak azon megkülönböztetés ellen, hogy elsős gimistáinkat a központból ki akarták költöztetni a fölújított telepi iskola színhelyére. Kissé már szenilis vagyok, de arra egyáltalán nem emlékszem, hogy hallattuk volna hangunkat, amikor a több mint 50 suliba induló gyermekből nem alakítottak két gimnáziumi első osztályt. A példák tehát változatosak és egyediek is. Nem mindig lehet őket egy fiókba begyömöszölni, vagy egy kaptafára húzni. Éberség, elvtársak! – mondanám, ha letűnt idők jelszavait akarnám kínosan erőltetett hasonlattal ideírni. Nem a jelszavak a lényeg, hölgyeim és uraim, hanem a tettek!

Zamatos aktualitások az egyetem világából

Az egyetemi törvényről, annak rendelkezéseiről és a gyakorlatban megvalósulásról órákig tudnék mesélni, hiszen szakmai pályám egy nem elhanyagolható részét éppen az Újvidéki Jogi Kar lektoraként töltöttem el, nem kis energiákat mozgósítva a nyelvi jogok érvényesítéséért folytatott nemes, ám sokszor eredménytelennek tűnő küzdelemben. Hiába minden – gondolhatnánk totális borúlátással –, ha az erőszakos többség csak azt a törvényszakaszt hajlandó elfogadni és (szűken) értelmezni, mely szerint az egyetemi oktatás szerb nyelven folyik.

Az már nem nagyon szokta érdekelni „toleráns” barátainkat: a törvényben úgyszintén világosan megfogalmazódik a nemzetisé-

gi nyelvi oktatás megszervezésének a lehetősége is – erre egyébként a Jogi Karon a sok tanár elüldözése, erőszakos eltávolítása dacára is bőséges káderlehetőségek kínálóknak – vagy, hogy *A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről szóló törvény* is világosan deklarálja a szaknyelvi lektorátusok felállításának (visszaállításának) kötelezettségét is.

A legrondább tilalmas időkben nem volt szabad magyar előadásokat, gyakorlatokat, konzultációkat, vizsgákat tartani.

A győzedelmes forradalommal egyidejűleg ez a rút tiltási inger megengedő, tűrő kozmetikai beavatkozáson átesett ugyan, de néhány kivételes szabadabb szellemű egyed háttérbe vonulása után az oktatási helyzet megint csak sötétebb képet mutat. Egykét esztendő szórványos sikerei után, amelyeket az alaki kellekhez nem igazán kötött kivitelezés tett lehetővé, a helyzet visszarendeződni látszik. Negatív irányt vettek a folyamatok: különféle kari szervek jóváhagyásához kötik bármilyenű magyar tanítási rend újrafelállítását az Újvidéki Jogi Karon.

Szívfacsaró állapotok

Nem kívánom bőbeszédű szószaporítással megterhelni amúgy is hosszúra kanyarodott szövegemet. A föntieket csupán azért mondtam el, hogy rávilágítsak a heveny gondra, mely több-rétű akadozásban nyilvánul meg. Egyfelől kevesebb a magyar ajkú diák (lásd a 15-ös vagy annál kisebb létszám önkényes magyarázási lehetősége), de ez még nem is lenne tragédia, ha megfelelő volna ezen ifjak nemzeti és nyelvi önérzete. Sajnos, a tapasztalat szomorúsága azt mutatja: ezek a mai fiatalok – kevés kivételtől eltekintve – már csak a többletmunkát vélik látni egyegy magyar nyelvű gyakorlat látogatásában. Az elhalkuló hangerejű kisebbség dinamikus energiájában sem bízhatunk igazán immár. Nem valószínű, hogy a változatlan heveségű többségi ellenállás leküzdésében méltányolható eredményeket tudnának keresztültaposni az akarat közösségivé, homogénné emelésében ezek az apatikus adollescensek. És akkor még nem is beszéltünk a „hatalom” együttműködési készségének hiányáról. E téren is tehát nagy a gond.

Mi a teendő? Kitartó és következetes küzdelemmel, nevelő és fölvilágosító munkával tudatosítani kell a fiatal egyetemi hallgatókban: okosabbak, gazdagabbak, rátermettebbek, szakavatottabbak lesznek, ha kihasználják néhány elszánt, harcos egyetemi tanár jó szándékát és vakmerő küzdelmét a nemzetiségi nyelvi jogok egyetemeinken történő érvényre juttatásáért. A főt vázolt feladat keresztülvitelében ***pedagógusok, szülők és diákok egyaránt a legnagyobb tudatossággal vegyék ki részüket.***

Ennyit erről, a lektorátus újraindításának lehetőségéről ebben az írásomban, közvetlen személyes érintettségem okán, nem hullajtok könnyet, feladatokat nem vázolok, bár volna belőlük bőven.

Fölvételi vizsgázás, bökkenőkkel

Ejtsünk szót továbbá azon nyelvi jogunkról is, melynek értelmében a főiskolákra és egyetemi karokra történő beiratkozás tudáspróbája, azaz a fölvételi és egyéb minősítő vizsgák megszervezése nem a karok kényétől-kedvétől, jóindulatától függ, hanem igenis jogszabályi kötelezettség kényszeríti felsőoktatási intézményeinket arra, hogy a nemzetiségek nyelvén is lebonyolítsák őket. Emlékszem a felháborítóan megmosolyogtató, elfulladó kíséreltre, amidőn már a 2000-es „októberi forradalom” győzedelmes megvívása utáni időszakban is szervezési és kádergondokra hivatkozva Jogi Karunk képtelenné kívánta nyilvánítani magát, ám aztán hogy, hogy nem, valamiképpen mégis kénytelen lett. Reméljük, a tovatűnt idők rossz szelleme immáron sohasem tér vissza, figyelmünk azonban ne lankadjon!

A határtalan önkormányzati egyenrangúságról, diszkréten

Föltétlenül említést érdemel a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságának védelméről szóló törvénynek az a cikkelye, mely szerint az adott önkormányzatok területén érvényesíteni illelomos a nemzetiségek nyelveinek és írásmódjának egyenrangú hivatalos használatát. Ez a szabály elsősorban azokra a helyi önkormányzatokra vonatkozik, ahol az adott nemzeti közösség lé-

lekszáma meghaladja a bővös 15%-ot (a legutóbbi népszámlálási adatok számarányainak tanúsága szerint értendő), no meg a szerzett jogok elveszejtethetlenségének szellemében, ha eddig már volt hivatalos kisebbségi nyelvhasználat, akkor – minő demokrácia, minő pozitív diszkrimináció –, a hivatalos nyelv kisebb létszám esetén is megmarad! Számunkra ez igen lényeges a nemzetiségi arányok módosulása (tudok eufemisztikusan fogalmazni, nemde?) miatt. Ilyen alapon Romániában is megmaradhatna Kolozsvárott a hivatalos magyar nyelvhasználat az elmeháborodott polgármester hőbörgése és ugrálása ellenére is (román szomszédainknál a bővös határ 20%, melynek léce alatt a fogyatkozó magyarok látványosan „elfutottak”). Nem is tudom, miről jutott eszembe ez a román párhuzam, hiszen a hasonlóság vagy a problémák egybeesése csupán a merő véletlen műve lehet, a valósághoz persze ennek semmi köze, csak az én piszkos fantáziám szüleménye. A mi Funarjaink elmentek nyaralni a Németalföldre. Idehaza egy se maradt belőlük, habár az ördög nem alszik! Ha jól tudom, megint csak a Bánságban volt valami vita, hogy kötelező-e az egyenrangú hivatalos nyelvhasználat, vagy sem, a kegyes hatalom kegyetlenkedni akart volna, de nem hagyhattuk rájuk, hivatkoztunk jogainkra, és életre hívtuk azokat.

Számomra hovatovább problematikus a fönti törvény későbbi szövegrészében olvasható 2%-os arányhatár. Ha ugyanis az elveszett Kosovo népességét kivonjuk a 10 millióból, a kb. 8 milliónyi Szerbia és Montenegró-i lakosnak mindössze 160 000 a két százaléka. Ennyi szükségeltetik a szövetségi szervek előtti anyanyelvi megnyilatkozás lehetőségéhez, jogához. Ebből némiképpen a fentebb hangoztatott diszkrimináció-elkerülési elv sebesül, mert nem elég, hogy a magyarok egyenrangúak, a szerbek viszont egyenrangúbbak, hanem mi, magyarok is óhatatlanul egyenrangúbbá leszünk, pl. a szlovákoknál, a még kisebb létszámú ruszinokat ne is említsük! Az egyes politikusaink által a leg-haladószelleműbbnek minősített törvényben, lám, igen egyszerűen föl lehet találni és tálalni hátrányos megkülönböztetéseket. Ámbátor az effajta szembesülésekre és a gyakorlati tennivalók körvonalazására, valamint *intervenálásra legyen erejük a Nemzeti Tanács eminenseinek.*

Írás közben érkezett a hír, hogy egyik befolyásos küldöttünk indítványozta a kétnyelvű képviselői igazolványok bevezetését is az új ország házában. Dicséretes.

Egy új, jelentős jogszabály nyelvi jogaink szolgálatában

Május idusán a tartományi parlament meglepő, de díjazandó egyszólamúsággal mérföldkönek tekinthető általános előírást fogadott el, melyben rendszerezett formában összegeződnek azon jogok és kötelezettségek, melyek által egytől egyig a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának hivatalos használata valósulhat meg. Ezáltal a mindennapi halandó ember számára is áttekinthetővé válik a nyelvi jogok szerteágazó együttese. A határozat elnevezése kissé nyakatekert: ***A nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának a Vajdaság Autonóm Tartomány területén való hivatalos használatával kapcsolatos egyes kérdések részletezéséről szóló határozat.***

Mielőtt e bonyolult cím láttán az olvasó megijedne és elszaladna, sürgősen hozzáteszem: érdemes e jogszabály kivonatos ismertetésénél elidőzni, hiszen dicséretes módon felsorolja, részletezi, és rendszerbe foglalja nyelvi jogainkat.

Nem kell falrengető tartalmi és minőségi előrelépésről álmodozni, tulajdonképpen eddig is megadattak számunkra a nyelvhasználati jogok, csupán a kivitelezésbe, a lehetőségek maradtalan kiaknázásába csúszott néha-néha kisebb, kövérebb hiába. Most annyival egyértelműbb a lehetőségek spektruma, hogy egyetlen, egységes normában ölt testet, és ezáltal hozzáférhetőbbé válik. Eddig is tudtuk: a közigazgatási szervezetben érvényesíteni kell a nemzetiségi nyelv- és íráshasználat egyenjogúságát, a személynévhasználatától a közokiratok kiadásán át a nyilvános feliratokig és a nevek kiírásáig (vonatkozik ez a helyi önkormányzatok nyelvhasználati kérdéseire is kiegészítve a gazdaságban és a szolgáltatások terén megvalósítandó hivatalos nyelvhasználati kötelezettségekkel). De ha így, egyetlen jogszabályban szinte egyenként felsorolják, sőt hangsúlyozottan kötelezővé teszik, mi több, szankciókat is előíranyoznak a nyelv- és íráshasználat

életre hívása, illetve annak elmulasztása kapcsán, akkor joggal reménykedhetünk, hogy ez az írott betű nem malaszt csupán, hanem záloga a határozott megvalósítási elképzeléseknek. Emberi, állampolgári és kisebbségi jogaink érvényesítése terén fontos tudnunk e dokumentum létezéséről. A jogalkotó felsorolja mindazon jogosítványainkat, melyek eddig különböző regulákban szóródtak szét, ezért külön lelemény kellett azok hiánytalan fölleléséhez, az alkalmazás hivatkozási alapjának megtalálásához.

A fent kifejtettek okán, ha például az Elektrovojvodinától nem kapunk magyar vagy kétnyelvű villanyszámlát, jöllehet községünkben⁸ anyanyelvünk hivatalos használatban van, akkor jogaink érvényesítése érdekében bátran hivatkozhatunk a szóban forgó jogszabályra. De a felsorolás tovább folytatható a városnevek feltüntetésétől kezdve a kétnyelvű vagy anyanyelvi közigazgatási eljárás lefolytatásáig.

Ha tehát ilyen tömör, velős, precíz és hiánytalan formában tálcán megkapjuk nyelvi jogaink és megvalósíthatóságuk dokumentumát, rajtunk, öntudatunkon és nyelvi önbecsülésünkön áll vagy bukik a nemes ügy véghezvitele. Meggyőződéssel, hittel vallom: áll, nem bukik!

Befejezés, kötelező, de mérsékelt derűlátással

Végezetül annyit kénytelen vagyok elárulni, hogy ez a dolgozat – legenyhébben fogalmazva is – furcsa történelmi időszakban készült. Amikor nekifogtam, még egy másik ország hűséges honpolgárai voltunk. A történelem fércmunkája – a rosszindulatúbbak szerint Isten fintora – Kis-Jugoszlávia, amilyen vérgőzősen létrejött, olyan békésen és csöndesen kimúlt fölülünk. Azóta már egy másik, államalakulatnak csúfolt tákolmány: Szerbia és Montenegró, ragadványneven *Szolánia* jogkövető alattvalóivá váltunk. Nem kell dodonai jóstehetség, látnoki jövőkép annak leszögezéséhez, hogy az átmeneti tudatzavar újabb átrendeződéseket fog eredményezni.

⁸ Újvidék (szerk.)

Amikor írni kezdtem, Šešelj vajda még szabadról hintette a gyűlölet magvait (úgy érzem, nem is eredménytelenül), hogy aztán hágai idétlen bohóckodásaitól függetlenül megtörténjen a jóézésű emberek számára a legrosszabb, ami bekövetkezhetett. Romlott kegyetlenséggel meggyilkolták egyetlen igazán haladó szellemű, reformirányultságú, nagy tehetségű, államférfiúi erőnyeket is fölmutató politikusunkat, kormányelnökünket, Zoran Đinđićet, aki nélkül félő, hogy a patriótának csúfolt, álhazafias, anakronisztikusan hátrahúzó erők visszarendeződést kísérelnek meg. Ilyen körülmények között a mi kisebbségi harcaink, autonómiatörekvéseink megvalósítása megnehezülhet. Szerencsére az első jelek a tragikus esemény után jó irányba mutatnak, e sorok írója is szeretné remélni, hogy minden olyan szép lesz, mint ez a tavaszi vasárnapi napsütés, mely most tökéletes körülményeket teremt e záró gondolatok megfogalmazásához. Optimistává tesz.

Persze, nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy fölöttébb képlékeny normatív rendszerben született ez az írás. A kútfőként használt, hivatkozott jogszabályok túlnyomó többsége ugyan deklarátíve nem helyzetetett hatályon kívül, azonban többször is fölmerült bennem a gyötrő kétség: miért nem várunk egy kicsit ennek a szövegnek a közrebocsátásával? Hiszen alig szavaztuk meg az új államközösség alkotmányos alapokmányát, az emberi jogokról szóló és egyéb végrehajtási mellékjogszabályokat! El-döntötték, hogy például öt új szövetségi minisztérium alakul, de a régieket még nem szüntették meg. Azok hatáskörének átruházása az új szervekre még várat magára, azonban mindez – az ígéretek szintjén legalábbis megnyugtató módon – nem rabolja el tőlünk már megszerzett, jól kiérdemelt jogainkat. Főként az a vélelem (semmi félelem!) vezérelt tehát bennünket, hogy haladéktalanul közzétegyük eme kicsiny, bármikor forgatható tanulmányunkat, miszerint mindig időszerű küzdelmeink mibenléte nem sokban fog változni. Hiszen ha jobban meggondoljuk, kitűnő jogszabályok ide, európai demokrácia oda, a legjobb szabály jóindulatú betűje, szava is, mint egy szép álom, úgy foszlik szerteszéjjel, ha ébredés után azt tapasztaljuk: a gyakorlatban mindig csak gáncsokszoknak, keresztbe tesznek, hogy rosszhiszeműen – azt ne mondjam – ki akarják törni a nyakunkat!

Bár e záró sorokban nincs helye a borúlátásnak, halkan mondom, hogy senki se hallja: a nagy vajdasági hatáskör-visszaszerzés, valamint a kisebbségek jogait oltalmazó új törvény sem jelent túl sokat nekünk a való életben, hiszen a norma háttérében nem rejtőzik anyagi biztosíték.

No, de nem lehetünk vészmadarak, a kisebbségi érdekvédelem napi, mindennapi, kitartó és következetes küzdelmet jelent, melyet nekünk töretlenül vállalnunk kell. Jómagam is minden szkepszisemet sutba téve vállaltam, hogy szerény képességeimhez mérten hozzájárulok az ismeretterjesztő, fölvilágosító, tudatosító tevékenységhez, ekként: papírra vetem a megvalósított, megvalósítható és megvalósítandó nyelvi jogok többé-kevésbé teljes tárházát, egy téglát hozzátéve nemzeti közösségi létünk te- rebélyesedő építményéhez.

A VONATKOZÓ JOGSZABÁLYOK JEGYZÉKE

1. A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság Alkotmánya (A JSZK Hiv. Lapja 1/92., 34/92. és 29/2000. sz.)
2. A Szerb Köztársaság Alkotmánya (A Szerb Köz. Hiv. Közlönye 1/90. sz.)
3. A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság Büntetőtörvénye (A JSZK Hiv. Lapja)
4. A Szerb Köztársaság Büntetőtörvénye (A Szerb Közt. Hiv. Lapja)
5. A büntető eljárásról szóló törvény (A JSZK Hiv. Lapja)
6. A polgári eljárásról szóló törvény (A JSZK Hiv. Lapja)
7. Az általános közigazgatási eljárásról szóló törvény (A JSZK Hiv. Lapja 33/97. sz.)
8. A hivatalos nyelv- és íráshasználatról szóló törvény (A Szerb Közt. Hiv. Közlönye 45/91. sz.)
9. Az általános iskoláról szóló törvény (A Szerb Közt. Hiv. Közlönye 50/92. sz.)
10. A középiskoláról szóló törvény (A Szerb Közt. Hiv. Közlönye 50/92. és 24/96. sz.)
11. A főiskoláról szóló törvény (A Szerb Közt. Hiv. Közlönye 50/92., 39/93. és 24/96. sz.)
12. Az egyetemről szóló törvény (A Szerb Közt. Hiv. Közlönye 20/98. sz.)

13. A tankönyvekről és egyéb taneszközökről szóló törvény (A Szerb Közt. Hiv. Közlönye 29/93. sz.)
14. A társadalmi gyermekvédelemről szóló törvény (A Szerb Közt. Hiv. Közlönye 49/92., 29/93., 53/93., 67/93., 28/94., 47/94., 48/94. és 25/96. sz.)
15. A közérdekű művelődési tevékenységekről szóló törvény (A Szerb Közt. Hiv. Közlönye 49/92. sz.)
16. A Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma (A VAT Hiv. Lapja 17/91. sz.)
17. A közszolgáltatokról szóló törvény (A Szerb Közt. Hiv. Közlönye 42/91. és 71/94. sz.)
18. A könyvtári tevékenységről szóló törvény (A Szerb Közt. Hiv. Közlönye 34/94. sz.)
19. A társadalmi szervezetekről és a polgárok egyesületeiről szóló törvény (A Szerb Közt. Hiv. Közlönye)
20. A Szerb Köztársaság állami és egyéb ünnepeiről szóló törvény (A Szerb Közt. Hiv. Közlönye 43/2001. sz.)
21. A szabálysértésekről szóló törvény (A Szerb SZK Hiv. Közlönye 44/89. sz.)
22. A személyi igazolványról szóló törvény (A Szerb SZK Hiv. Közlönye 45/74., 54/77., 57/80., 45/85. és 40/88. sz.)
23. A népképviselők megválasztásáról szóló törvény (A Szerb Közt. Hiv. Közlönye 35/2000. sz.)
24. A szövetségi törvények, egyéb jogszabályok és általános aktusok közzétételéről szóló törvény (A JSZK Hiv. Lapja 53/92. sz.)
25. A főiskolákra és egyetemi karokra való beiratkozást célzó minősítő vizsgák, felvételi vizsgák, egyéb tudáspróbák és képességvizsgák nemzetiségi nyelveken történő letételéről szóló határozat (A VAT Hiv. Lapja 5/2001. sz.)
26. Az anyakönyvi kivonatok többnyelvű nyomtatványairól és az azokba való bejegyzések módjáról szóló határozat (A VAT Hiv. Lapja 1/2001. sz.)
27. A Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza képviselőinek megválasztási eljárásáról szóló törvény (A VAT Hiv. Lapja 15/92. sz.)
28. A Vajdaság Autonóm Tartomány szervei határozatainak és egyéb aktusainak közzétételéről szóló határozat (A VAT Hiv. Lapja 15/92. és 1/93. sz.)
29. A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről szóló törvény (A JSZK Hiv. Lapja 11/2002. sz.)
30. A helyi önkormányzatokról szóló törvény

31. Szerbia és Montenegró Államközösségének Alkotmányos Alapokmánya
32. Az emberi és kisebbségi jogokról és polgári szabadságokról szóló Alapokmány
33. A zászló- és jelképhasználatról szóló törvény (szövetségi)
34. A nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának a Vajdaság Autonóm Tartomány területén való hivatalos használatával kapcsolatos egyes kérdések részletezéséről szóló határozat (Tartományi Képviselőház, 2003. május 15.)

SADRŽAJ

Uvodne misli	7
---------------------------	----------

Javni život, privreda

Irena Gabrić Molnar: Mišljenje birača o sprovođenju reformskih nastojanja	13
Agneš Slavić: Stavovi mladih mađarske narodnosti o tržištu radne snage	37
Mikloš Havaš: Konkurentna sposobnost mađarskog društva – vrednovanje stanja	81
Irena Gabrić Molnar: Verske zajednice u Vojvodini i teškoće u ispoljavanju religioznosti	91

Zdravo telo i duh

Žužana T. Mirnič: Samozaštitno i samoštetno ponašanje mladih vojvođanskih Mađara	109
Klara Đurčik: Savremeni problemi u zdravstvenoj kulturi vojvođanskih Mađara	139
Ištvan Mikola: Zdravo živeti je dobro	165

Naš jezik i naša prava

Mikloš Kontra: Šta je lingvicizam i šta se može učiniti protiv njega?	175
Endre Leč: Kako da ostvarimo naša prava na upotrebu našeg jezika?	203
Sadržaj	231
Contents	233

CONTENTS

Introductory thoughts	7
------------------------------------	----------

Public life, economy

Irén, Gábrity Molnár: The constituents' opinion about the reform efforts' rhythm	13
Ágnes, Szlávy: The Hungarian young adult's recognition of the labour market	37
Miklós, Havass: The Hungarian society's competitiveness – state evaluation	81
Irén, Gábrity Molnár: Churches in Vojvodina, obstacles of practicing religion	91

A sound mind in a sound body

Zsuzsanna, T. Mirnics: Sound and unsound behaviour of the Hungarian young people in Vojvodina	109
Klára, Gyurcsik: The actual culture of health of the Hungarian in Vojvodina	139
István, Mikola: To live healthy is good	165

Our language and our rights

Miklós, Kontra: What is linguisticism and what can be done against it?	175
Endre, Letsch: How to evaluate our linguistic rights?	203
Sadržaj	231
Contents	233

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

Közérzeti barangoló: Műhely- és előadás-tanulmányok / Szerkesztette Gábrity Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa. – Szabadka: MTT (i. e.) Magyarságkutató Tudományos Társaság, 2005 (Újvidék, Verzál). – 233 p. ; 23 cm – (MTT Könyvtár; 11.)

Példányszám: 600

ISBN 86-85221-04-8